

Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií

Problém šikany na základních školách v Děčíně

Vypracovala: Bc. Jitka Šolcová

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Jiří Winkler, Ph.D.

Brno 2008

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.

V Děčíně dne 5.1. 2008

.....

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucímu své diplomové práce PhDr. Jiřímu Winklerovi, Ph.D. za čas, který mi věnoval při konzultacích, a za jeho náměty a připomínky.

Poděkovat chci též své rodině za velkou trpělivost a podporu.

*„Svět není nebezpečný kvůli zlým lidem, ale kvůli těm, kteří s tím nic nedělají.“
Albert Einstein*

Obsah

OBSAH	5
1 ÚVOD	7
1.1 FORMULACE PROBLÉMU	7
1.2 CÍLE A OBSAH PRÁCE	8
2 OBECNÉ POZNATKY O ŠIKANĚ	11
2.1 POJEM „ŠIKANA“	11
2.2 FORMY ŠIKANOVÁNÍ.....	14
2.3 FÁZE ŠIKANOVÁNÍ	15
2.4 ÚČASTNÍCI ŠIKANY	16
2.4.1 Agresor.....	17
2.4.2 Oběť.....	19
2.5 NÁSLEDKY ŠIKANOVÁNÍ.....	21
3 ZVLÁDÁNÍ ŠIKANY	22
3.1 ODHALENÍ ŠIKANY	22
3.2 VYŠETŘOVÁNÍ ŠIKANY	23
3.3 NÁPRAVA	24
4 PREVENCE ŠIKANY	27
4.1 CELOŠKOLNÍ PŘÍSTUP JAKO ÚČINNÁ PREVENCE	29
4.2 PREVENCE V TŘÍDNÍCH HODINÁCH	30
4.2.1 Diagnostika vztahů v třídním kolektivu	31
4.2.2 Participace žáků na prevenci a řešení šikany	32
4.3 PREVENCE VE VÝUCE.....	33
4.4 SPOLUPRÁCE S RODIČI	34
4.5 SPOLUPRÁCE ŠKOLY SE SPECIALIZOVANÝMI INSTITUCEMI	35
4.6 PREVENCE SKLONU K NÁSILÍ – VLIV MASMÉDIÍ	36
5 PROBLEMATIKA ŠIKANY NA ZŠ V DĚČÍNĚ	38
5.1 VÝZKUM A JEHO ETAPY	38
5.2 VÝZKUMNÝ PROBLÉM	38
5.3 METODA A STRATEGIE VÝZKUMU	39
5.4 ANALYTICKÁ JEDNOTKA	40
5.4.1 Kvantitativní metoda sběru dat	41
5.4.2 Kvalitativní metoda sběru dat	42
5.5 PREZENTACE VÝSLEDKŮ A INTERPRETACE	43
5.5.1 Dílčí výsledky dotazníku pro žáky	43
5.5.2 Dílčí výsledky dotazníku pro výchovné poradce.....	45
5.5.3 Interpretace a zpracování interview s šikanujícím žákem – agresorem	47
5.5.4 Interpretace a zpracování interview s šikanovaným žákem – obětí.....	50
5.5.5 Interpretace a zpracování interview s rodiči agresorů	53
5.5.6 Interpretace a zpracování interview s rodiči obětí.....	57
5.5.7 Shrnutí kvalitativního výzkumu	60
5.6 SHRnutí VÝSLEDKŮ PRŮZKUMU	61
6 ZÁVĚR	66
7 BIBLIOGRAFIE	68
8 ANOTACE	70
9 JMENNÝ A VĚCNÝ REJSTŘÍK	71

10 PŘÍLOHY	72
<i>P. 1 PRÁVNÍ ASPEKTY ŠIKANOVÁNÍ.....</i>	<i>72</i>
<i>P. 2 LINKA BEZPEČÍ.....</i>	<i>74</i>
<i>P. 3 METODICKÝ POKYN MINISTRA ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY K PREVENCI A ŘEŠENÍ ŠIKANOVÁNÍ MEZI ŽÁKY ŠKOL A ŠKOLSKÝCH ZAŘÍZENÍ, 2001.</i>	<i>75</i>
<i>P. 4 MONITOROVACÍ SYSTÉM PROBLÉMOVÝCH PROJEVŮ CHOVÁNÍ.....</i>	<i>76</i>
<i>P. 5 ZÁSADY PRO VEDENÍ INTERVIEW.....</i>	<i>79</i>
<i>P. 6 CHARTA PROTI ŠIKANOVÁNÍ.....</i>	<i>80</i>
<i>P. 7 DOTAZNÍK B-3.....</i>	<i>81</i>
<i>P. 8 DOTAZNÍK PRO VÝCHOVNÉ PORADCE.....</i>	<i>82</i>
<i>P. 9 DOTAZNÍK PRO ŽÁKY.....</i>	<i>84</i>
<i>P. 10 GRAFICKÉ ZPRACOVÁNÍ DOTAZNÍKU PRO VÝCHOVNÉ PORADCE.....</i>	<i>85</i>
<i>P. 11 KATEGORIZACE ODPOVĚDÍ Z PROVEDENÉHO INTERVIEW.....</i>	<i>92</i>
<i>P.12 DOSUD REALIZOVANÉ PROGRAMY PROTI ŠIKANĚ V ČR.....</i>	<i>95</i>
11 STAŤ.....	97

1 Úvod

Šikana patří mezi nejzávažnější negativní jevy v současné škole. Přesto, že se případy šikanování mezi školní mládeží, zejména díky prostředí, ve kterém k němu dochází, jeví spíše jako pedagogický problém, nelze pominout jeho sociální závažnost. Šikanování se vykytuje ve větší či menší míře prakticky všude, v rodině, v dětském domově, v diagnostickém či výchovném ústavu, sportovních klubech, v armádě či v zaměstnání,¹ ale protože jde o skrytý jev, jeho mapování je velmi problematické. Na základní škole je však o to závažnější, že k němu dochází v době, kdy se utváří osobnost dítěte jako svébytného jedince. Je proto důležité vědět, jaké následky na účastnících zanechává a zejména, co proti tomuto jevu dělat a jak správně postupovat. Vždyť jen šťastné dítě, které žije v pohodě a ráno chodí do školy, se může dobře učit.

1.1 Formulace problému

Šikana ve škole je pravděpodobně stejně stará jako škola sama. Tak jako jinde, i ve škole se snaží silnější ovládat slabší. Novináři, ženoucí se za senzacemi, věnují svou pozornost zvláště brutálním případům dětského násilí, kterými ohromují veřejnost. Přesto hrůza šikany nevězí jen v důsledcích pro konkrétní oběť, ale zejména v tom, že v její atmosféře se jako normální stává všeobecné přizpůsobení těm nejméně dobrým. Prostor nedobývají a neobsazují přirozené autority, nýbrž jen jejich parafráze. A to všechno nejen pro trochu legrace a pohodlí, ale hlavně pro radost z pocitu ponižování druhých a z touhy po moci.

Získat přímé informace o této problematice však není jednoduché. Šikanování probíhá většinou tajně v místech, kde se neočekává přítomnost dalších osob a zejména ne učitelů. Děti ale často vědí, že mají ve svém kolektivu aktéry šikanování, ovšem nezmiňují se o tom buď ze strachu z odplaty agresora nebo jsou lhostejní, ani jim oběť není zrovna sympatická. A tak tyto případy vystupují na povrch náhodně – většinou v souvislosti s jinou školní problematikou nebo se s nimi setkáváme až v pokročilém stadiu, kdy důsledkem bývá záškoláctví a útěky oběti.

¹ „Šikanování se může objevit také na pracovišti, kde vychází buď od spolupracovníků (mobbing – nadávky, pomluvy a různé naschvály mezi kolegy na pracovišti, jejíž cílem je přimět šikanovaného opustit pracoviště), nebo nadřízených (bossing – šikana ze strany šéfa vůči podřízeným) „ (Bendl, 2003, s.19).

Ačkoli se už pomalu objevuje snaha s problémem šikany něco dělat, i když bohužel mnohdy laickým způsobem, je situace na většině škol stále velmi špatná. Kolář (in Hrubá , 2005) podotýká:

„Současný výskyt šikany na školách je epidemický. Nedošlo k žádnému zlepšení. Týká se velkého množství dětí, protože šikana poškozuje nejen oběti, ale i agresory a dokonce i svědky tohoto krutého bezpráví. Zároveň je zřejmé, že problém neřešíme a zejména, že pedagogové nejsou na jeho řešení vůbec připraveni.“

Téma své diplomové práce jsem tedy zvolila nejen pro sociální závažnost tohoto jevu, ale také z vlastního zájmu o tuto problematiku a z možnosti dalšího využití praxí získaných poznatků. Chci upozornit na to, že násilí ve školách v nemalé míře ovlivňuje zdravý vývoj dětí: „Šikanování je nebezpečně rozbujelou sociální nemocí ve společnosti, jejímž důsledkem je poškozování zdraví jednotlivce, skupin, včetně rodiny a společnosti vůbec.“ Kolář (2001, s. 17) a rozhodně vyžaduje větší pozornost, než které se mu dostává.

1.2 Cíle a obsah práce

Pro svou diplomovou práci jsem si vybrala základní školy v Děčíně, a to proto, abych zjistila, zda se šikana na těchto školách vyskytuje, a pokud ano, jak s tímto problémem školy pracují a především, jak se jí snaží čelit.

Výzkumný cíl mé diplomové práce je zjistit, *zda jsou učitelé na základních školách v Děčíně dostatečně identifikováni s problémem šikana a zda je jejich názor na výskyt šikany totožný s názorem žáků a rodičů, jejichž děti se problém přímo dotýká*. Daný problém pak rozpracovávám do následujících výzkumných otázek:

- Budu se zajímat o situaci, která se týká výskytu šikany na základních školách v Děčíně a přitom si klást následující otázky:
 - Uvedou žáci při použití definice šikany, že se na jejich škole šikana vyskytuje?
 - Vědí žáci, co mají dělat, když je někdo šikanuje?
 - Považují učitelé šikanování na jejich škole za velký problém nebo jen za příležitostný jev?

- Jak velké zatížení v práci výchovných poradců znamená řešení případů šikanování?
 - Jak se dovídají o případech šikanování?
 - S kým spolupracují při řešení případů šikanování?
 - Jakou mají zkušenost ze spolupráce s jinými institucemi?
 - Využívají se na jejich škole nějaké metody pro prevenci šikanování?
 - Mají v současné době dostatek informací, aby mohli včas rozpoznat příznaky šikanování?
 - Od koho by výchovní poradci uvítali větší pomoc při prevenci a řešení šikany na jejich škole?
- Dále se ve svém výzkumu zaměřím na aktéry šikany, kterých se šikana dotýká a v neposlední řadě na jejich rodiče, abych zjistila:
 - Jaké je rodinné prostředí , ve kterém děti vyrůstají? Jaké mají děti záliby? Jak často si povídají s rodiči o svých problémech?
 - S kým rodiče spolupracovali při řešení šikany? Do jaké míry jim byla škola nápomocna při řešení šikany? Jaká je celková spolupráce mezi školou a rodiči?

Uvedu zde také aplikační cíle, poukazující na možnost využití výsledků mého výzkumu:

- Tato práce má na základě poznatků a závěrů výzkumu informovat pedagogické pracovníky na školách o výskytu šikany.
- Práce také může prostřednictvím přehledu s teoretickými poznatky a odkazů na další zdroje zlepšit informovanost o podobě a výskytu dětské šikany, o možných následcích a možnostech včasné prevence vzniku tohoto jevu.
- Získané poznatky budou předloženy pracovníkům Pedagogicko-psychologické poradny v Děčíně jako podkladový materiál pro přípravu a realizaci programu proti šikaně.

Diplomová práce je rozdělena do dvou hlavních částí. V teoretické části se věnuji základním informacím o šikanování. Seznámím čtenáře s definicí šikany a signály, které mohou upozornit na násilí ve školách, dále se zmiňuji o jeho formách a fázích. Pozornost věnuji také účastníkům šikany a následkům tohoto patologického jevu. Dále uvádím možnosti odhalení a zvláštní kapitola je věnována prevenci vzniku agrese a násilí mezi dětmi a existujícím programům proti šikaně. V empirické části své práce se zaměřuji na to, zda se šikana mezi žáky základních škol vůbec vyskytuje, a jak sami učitelé a žáci vidí šikanování na svých školách. Na základě dostupné literatury (např. Kolář ,1997) si dovoluji položit hlavní

hypotézu tak, že současný přístup k řešení a předcházení šikany není dostatečný a kvalitní. Problematika šikany na školách zůstává velmi často utajena nebo přehlížena a tak tyto případy vystupují na povrch náhodně – většinou v souvislosti s jinou školní problematikou nebo se s nimi setkáváme až v pokročilém stadiu. Skutečnost, že se šikanování na základních školách vyskytuje, a že se rozrůstá do pokročilých stádií bez toho, že by učitelé, ale i rodiče postřehli včas příznaky tohoto jevu dokládám také přepisy rozhovorů s jednotlivými aktéry šikany a jejich rodiči.²

² Na základě dohody mezi mnou a ředitelstvím škol ve své práci nebudu uvádět žádné souvislosti, které by mohly vést k rozpoznání sledované školy. I jména žáků v uvedených rozhovorech byly pozměněny.

2 Obecné poznatky o šikaně

Pojem šikanování asi není pro nikoho pojmem neznámým. Většina populace jej má zažitý ve spojení s vojenským prostředím a téměř každý, kdo byl na vojně, si šikanu v menší či větší míře prožil. Pojetí světa mazáci versus jejich „otloukánci“ však zdaleka není jen výsadou armády, ačkoliv v uzavřeném prostředí vojenského útvaru nejodolněji přežívají mýty o rituální nepostradatelnosti šikany. Stále častěji se tato problematika zmiňuje rovněž v souvislosti se školním prostředím a vyvolává více pozornosti ze strany odborníků, laické veřejnosti i sdělovacích prostředků.³

V následující části uvedu poznatky o školní šikaně, které jsou uváděné v literatuře, ale i získané vlastní praxí. Umožním tak čtenáři nahlédnout do problematiky násilí a agrese mezi dětmi a lépe porozumět cílům, které jsou nezbytné při aktivní práci se šikanou.

2.1 Pojem „šikana“

Slovo šikana pochází z francouzského slova *chicane*, což znamená „zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, byrokratické lpění na liteře předpis, například vůči podřízeným nebo vůči občanům, od nichž šikanující úředníci zbytečně vyžadují nová a nová potvrzení a razítka, nechávají je pro nic za nic čekat atd.“ (Říčan, 1995, s.25)

Pro většinu z nás tento pojem patrně není nový a můžeme se tedy domnívat, že jsme schopni rozlišit co šikanování je, a co není. Jak tedy vypadá chování označované jako šikanování? V zárodcích se zprvu jedná o „maličkosti“, které se však mohou velmi rychle zvrtnout v závažné formy šikanování. Posloupnost, kterou uvádí Bendl (2003, s.29) může vypadat třeba následovně: „urážlivé oslovení – nadávky – strkání – podrážení nohou – rány – rvačky – lynčování.“

³ V současné době se ve školách můžeme setkat s novým jevem, který bývá také označován jako ekonomická šikana. Ve vztazích mezi žáky se objevují problémy související se sociálně-ekonomickou situací rodin. Prohlubují se rozdíly mezi dětmi z bohatých a chudých rodin. Rozdílné finanční možnosti rodičů se projevují mezi dětmi např. tím, že si spolužáci navzájem závidí to, co jeden má a druhý ne. Klasickým příkladem jsou v dnešní době mobilní telefony a značkové oblečení. Mnoho žáků základních škol, kteří si nemohou dovolit tyto vymoženosti, často naráží na výsměch spolužáků a opovrhování z jejich strany. (Bendl, 2003)

Podle Řičana (1995) pojem *šikana* zavedl statečný pražský psychiatr Petr Příhoda, který jako první u nás před listopadem 1989 veřejně promluvil o tom, o čem mnozí věděli, ale mlčeli, protože to bylo tabu – v socialistické armádě se existence něčeho takového nesměla přiznat. Ve své knize také zmiňuje tento příklad definice šikany, se kterou pracují v posledních letech přední britští badatelé:

„Šikanování říkáme tomu, když jedno dítě nebo skupina dětí říká jinému dítěti ošklivé a nepříjemné věci, bije je, kope, vyhrožuje mu, zamyká je v místnosti a podobně. Tyto incidenty se mohou často opakovat a pro šikanované dítě je obtížné, aby se samo ubránilo. Jako šikanování mohou být také označeny opakované posměšky nebo ošklivé poznámky o rodině. Jako šikanování však obvykle neoznačujeme občasnou rvačku nebo hádku přibližně stejně fyzicky vybavených soupeřů.“ (1995, s.26)

Jakákoli definice šikanování by měla podle autorů Parry – Carrington (1997, str.7) obsahovat tyto širší souvislosti a zahrnovat jeho hlavní znaky, jako jsou:

1. Patrný úmysl ublížit druhému, ať už fyzicky nebo psychicky. Například bití, strkání, krádeže peněz a věcí, schovávání a ničení věcí, ale i pomlouvání, nadávky a vyloučení ze společnosti ostatních.
2. Útočníkem může být jedno dítě, nebo skupina dětí (v tomto smyslu je šikanování vždy těžkou poruchou vztahů skupinového organismu, který podlehl infekci).
3. Incidenty jsou opakované. Dítě se většinou stává terčem šikany po celé měsíce dokonce i roky. Jednorázové akce se většinou za šikanování nepovažují.
4. Nepoměr sil mezi útočníkem a obětí. Tato převaha může být skutečná nebo zdánlivá, v oblasti fyzické síly nebo agresivity, v osobní síle jedince nebo v početní převaze skupiny.

Motivů proč k šikaně dochází je několik. Může to být z touhy po moci, ze zvědavosti, pro dobrý pocit, když vidím někoho jiného trpět. Bezcitný jedinec tak může šikanováním zahánět nudu, uspokojovat svou touhu, pobavit se. Významným motivem je skrytý tlak na jedince, aby byl silný a mužný. V tomto případě jedinec agresivitou potlačuje a zakrývá svou slabost.⁴

⁴ Šikana, jak již bylo uvedeno, se vyskytuje v nejrůznějších typech kolektivů – ve škole, na vojně, ve výchovných ústavech, ve věznicích. Společným rysem těchto zařízení je, že tvoří jakési uzavřené celky, z nichž alespoň po určitou dobu není bez sankce úniku. Většinu z nich charakterizuje nedobrovolný či nutný pobyt (v našem případě povinná školní docházka). Tyto rysy lze v určitém smyslu považovat za jakési napomahače jevu zvaného šikana. (Bendl, 2003, s.51)

Čím je způsobeno, že se šikanování ve školách tak daří? Jedním z důvodů je skutečnost, že školní docházka je pro všechny děti povinná, kolektiv žáků je po několik let téměř beze změn. Agresor má čas poznat a zpracovat svoji oběť a přesvědčit sebe i okolí o své síle a chytrosti tak, že si je svým konáním jistý. Významným faktem je i postoj většiny pedagogických pracovníků, kteří jsou smířeni s tím, že šikanování na školách vždycky bylo a bude anebo si nepřipouštějí, že právě jejich škola by mohla být šikanou poznamenána. Případy šikanování bývají zlehčovány, násilí se nezdědka označuje jako nevinné „škádlení“ a je tolerováno. Škola nabízí tomuto jevu i prostory, nad kterými není dostatečný dozor a kde mohou agresori nerušeně provozovat svoji devastační činnost. Rostoucí počty případů šikanování jsou podmíněny i nízkou autoritou učitelů. Dítěti také rozhodně nepomáhá, je-li za opakující se drobné i závažnější přestupky trestáno poznámkami, brzy vůči tomuto způsobu potrestání otupí nejen dítě, ale i jeho rodiče. V neprospěch je také časté střídání učitelů, kteří nemají čas dostatečně dobře poznat kolektiv žáků a včas působit na problémové jedince.

Je možné, že šikana – a to i velmi závažná a nebezpečná – ve třídě nebo na škole existuje, děti jsou týrány, ponižovány, vydírány a zastrašovány, ale učitelé a vedení školy nevědí nic určitého, protože funguje obvyklé utajení pod hrozbou ještě horší agrese. Učitel proto musí být neustále ve střehu a všimnout si všech náznaků toho, že určité dítě je šikanováno. Zde i v jiných záležitostech kolem šikany platí, že psycholog nebo jiný expert může a má být konzultantem, ale zodpovědnost by však měla zůstat na učiteli.

Některé signály šikanování ve školním prostředí:

- Žák čeká na učitele před třídou, před začátkem vyučovací hodiny
- Žák opouští třídu jako poslední a chodí často sám
- Žák dochází pozdě do hodin tělesné výchovy nebo úplně přestane docházet do těchto vyučovacích hodin
- Žákovi náhle naroste počet hodin omluvené i neomluvené absence
- V průběhu školní práce žáka lze zaznamenat časté výkyvy v soustředěnosti i v podávaných školních výkonech
- Ve vyučovací hodině reaguje žák bezdůvodně ustrašeně
- Spolužáci nepokrytě dávají žákovi najevo přehlížení nebo žáka zesměšňují
- V domácím prostředí se náhle dítě uzavírá a méně komunikuje
- Žák nosí poničené věci osobní potřeby a pomůcky
- Žák má zvýšenou potřebu peněz aj.

A kde se nejčastěji ve školách šikanuje? Průzkumy, které ve své publikaci uvádí Parry-Carrington (1997) ukazují, že k šikaně dochází opakovaně ve třídách a v šatnách (nejčastěji před hodinami TV), na chodbách a toaletách, na školních dvorech a přilehlých sportovištích, mimo školu např. na cestě do školy a ze školy.

2.2 Formy šikanování

Šikana se projevuje v několika formách. Rozlišují se tři základní formy šikany-fyzická, psychická a verbální. Jejich projevy se dále rozdělují na přímé a nepřímé. Ty mohou vypovídat o tom, které dítě by se mohlo stát objektem šikanování. *Přímé šikanování* je doprovázeno fyzickým násilím a to i za použití zbraní, vydíráním, slovní agresí, zastrašováním oběti, krádežemi, ničením věcí, oběť je donucována posluhovat agresorům a vykonávat ponižující činnost. Konkrétně vypadá například takto:

- oběť je vystavena hromadnému kopání („Pojďte si kopnout, je to zadarmo!“)
- oběti jsou stříhány vlasy, případně opalovány
- agresor při vyučování maluje propisovačkou oběti na krk
- oběť je vystavena násilnému sprchování ve studené vodě, případně „malému“ namočení
- oběť je vystavována anonymnímu bití, tzv. „deka“
- agresor nalepí oběti bonbon nebo žvýkačku do vlasů
- oběť je vystavena výhružnému a obtěžujícímu pohybování rukou a hýbání prsty před obličejem a „čechrání“ vlasů
- agresori předstírají, že chtějí oběť vyhodit z okna, shodit ze schodů
- agresor trhá oběti sešity nebo mu do nich čmárá
- agresori před vyučováním seberou oběti pomůcky nebo sešity, které bude ve vyučovací hodině potřebovat
- oběti je vyhrožováno mučením nebo násilím
- oběti je nadáváno
- agresori urážejí rodiče oběti
- agresori se vysmívají slabostem a handicapům obětí
- agresori berou oběti peníze, svačtinu aj.
- trhají a ničí oblečení oběti

- oběť je donucována krást v obchodě cigarety a odevzdávat je agresorům
- je donucována někoho napodobovat
- agresor nutí oběť psát za ně domácí úkoly, radit při zkoušení
- agresori lepí oběti na záda posměšné cedulky
- osočují oběť z činnosti, kterou nespáchala
- píšou o oběti po zdech nebo po tabuli posměšné a sprosté poznámky aj.

Nepřímé šikanování není hned na první pohled zřejmé. Oběť je zcela ignorována, je vyloučena za společných činností a her, ostatní ji za zády pomlouvají, posmívají se jí, vyprávějí si o ní a případně o její rodině smyšlené, ponižující historky. Mohou také dávat oběti určitou naději na příjemný společný zážitek a později ji „podrazit“. Tato forma šikany se vyskytuje zvláště mezi děvčaty, která mohou své spolužačky ublížit například pomluvami, intrikami či vyloučením z party.

Přímá a nepřímá šikana se ovšem často vyskytuje současně: dítě, které je fyzicky týráno, uráženo atd., bývá také svými vrstevníky izolováno a odstrkáváno.

2.3 Fáze šikanování

Ačkoliv vypadají jednotlivé případy šikanování jako jednoduše řešitelné, ve skutečnosti se jedná o velmi složitý proces, který může procházet až pěti vývojovými stupni podle toho, jaké jsou podmínky pro jeho rozvoj. S každým stupněm agresivita narůstá a následky se zhoršují.

V první, počáteční fázi se objevuje nepřímá forma šikany. Oběť je vyloučena ze skupiny, je osamocena, ostatní ji pomlouvají, nechtějí s ní ani spolupracovat ani sedět v lavici. Jde o mírné, převážně psychické formy násilí tzv. ostrakismus. Tato situace je zárodečnou podobou šikanování, která obsahuje riziko dalšího negativního vývoje. Pokud se včas neodhalí a nepotlačí, vyvine se ve skutečnou, přímou šikanu.

Ostrakismus může přerůst do dalšího vývojového stádia, kdy se manipulace přitvrzuje a objevuje se fyzická agrese. V této *druhé fázi* se útočníci na oběti odreagovávají nebo se snaží nevybíravými a zdánlivě nevinnými žerty pobavit sebe i své okolí. Vlastně je zapojen

celý třídní kolektiv – část třídy šikanuje, část se baví, část je netečná a do problému nezasahuje. Agresor si svou moc uvědomuje a stupňuje násilí.

Do *třetí fáze* se skupina dostává tehdy, pokud někdo z vnímavých kantorů nebo spolužáků nezasáhne. Často situaci zachrání citlivý spolužák, který je povznesený nad pochybné názory ostatních. Je ale třeba zdůraznit, že v praxi je takovýchto silných dětí minimum.

Ve *čtvrté fázi* se už musí celý kolektiv ztotožnit s ideologií a pseudomorálkou agresorů, jejíž základem je zákaz „bonzování“. Dochází k tomu s růstem násilí, k němuž se přidávají všichni s podobnými sklony, případně i takoví, kteří se radují, že na ně nedošlo. Mlčící většina se násilí jakoby neúčastní. Avšak ve chvíli, kdy se proti němu aktivně nepostaví, přestává být nezúčastněná.

V okamžiku, kdy původně neutrální či mírně nesouhlasící členové skupiny jsou stále konformnější, se zájmem přihlížejí a pozorují situaci, případně se stále více zapojují do týrání, brutální násilí se začíná považovat za normální, dokonce za výbornou legraci, šikana přechází do poslední *páté fáze*, stádia tělesného týrání.

Znalost vnitřního vývoje šikanování, tak jak byl nastíněn, nám umožňuje respektovat stupně obtížnosti léčby, rozlišovat pomoc a promyšleně volit diagnostické a terapeutické postupy. Existuje zásadní rozdíl ve vyšetřování a dílčí léčbě u počátečního (tj. prvního, druhého a třetího stadia) a u pokročilého (tj. čtvrtého a pátého stadia) onemocnění skupiny. Účinná celková léčba šikanování potom musí přísně rozlišovat základní stadia onemocnění.

2.4 Účastníci šikany

Hlavními protagonisty šikanování jsou útočníci, často označováni jako agresoři a oběti. Odborníci se už dlouhou dobu snaží najít odpověď na to, proč se některé děti stávají útočníky či oběťmi, a jiné ne. Opakovaně se ukázalo, že terčem šikanování se častěji stávají děti, které se něčím odlišují od ostatních. „Rizikovou“ skupinou jsou i podle výzkumů zejména děti z etnických menšin, neboť mnoho útočnicků se vyznačuje silnými rasistickými postoji.

„Šikanování se však nedotýká jen těch dětí, které se ho přímo účastní. Demoralizována je celá skupina dětí. Přihlížením a nečinností k ubližování bezbranným jedincům se totiž učí tolerovat bezpráví, které má často charakter trestné činnosti. To je dáno jednak otázkou sympatií – agresor za ně vyřeší jejich antipatii k šikanovanému jedinci, jednak tlakem skupinových norem. Ve skupinách, ve kterých není zdravá a silná osobnost není předpoklad pro zavedení demokratických norem. Skupinové normy šikanování vymezující „práva otrokářů“ a „povinnosti otroků“ se stávají závaznými, jejich porušování se trestá.“ (Kolář, 1997, s.45)

Šikanují jak chlapci, tak dívky, i když u těchto dvou skupiny se poněkud liší forma šikany. Podle Fontany (1997) spočívá jeden z rozdílů mezi šikanou u chlapců a dívek v tom, že zatímco chlapci si někdy vybírají oběti z řad obou pohlaví, děvčata se převážně trýzní mezi sebou. Další rozdíl se týká i forem šikanování, kdy šikanování mezi dívkami bývá skrytější, jelikož spočívá ve vylučování ze skupinových činností, ve všeobecném ignorování obětí a šíření pomluv než ve zjevném fyzickém násilí. Jiná studie, o níž referují Koukolík – Drtilová (2001), a která se zabývala tím, jaký vliv má vztah rodičů na to, že se jejich děti stanou oběťmi násilí už ve školce, zase dospěla k závěru, že velmi blízký citový vztah rodiče k dítěti zvyšuje riziko viktimizace chlapců. Podobné pravidlo platí i pro děti kolem 12 let. V případě stejně starých dívek je však situace opačná, v tomto případě jsou vrstevníky častěji viktimizovány dívky, které mají pocit, že je matka nemá ráda, odmítá je nebo při konfliktu s vlastní matkou neodpovídají úzkostí ale agresí.

Při obecném popisu osobností agresorů a obětí je třeba věnovat pozornost tomu, že každá „typologie“ v sobě vždycky nese jistou míru zjednodušení. Šikanování je především patologií vztahů a současně tím i patologií hodnot ve skupině, a protože skupiny jsou velmi rozmanité, jsou i osobnosti agresorů a obětí velmi různé.

2.4.1 Agresor

Badatelé se shodují v tom, že sklon k agresivnímu chování se vytváří v předškolním věku, ba dokonce již v prvních letech života. Určitou roli zde hrají temperamentové dispozice, zejména vznětlivost, impulsivita a menší citlivost k možným následkům jednání. Tyto vlastnosti však samy o sobě nevedou k agresivitě. Musí k nim přistoupit určitý způsob výchovy, resp. zacházení s dítětem. Nejvíce dítěti škodí nedostatek zájmu, citový chlad, ponižování,

lhostejnost až nepřátelství, prudké výbuchy negativních citů nebo dokonce nenávisť. K tomu často přistupuje fyzické i psychické násilí a v neposlední řadě také tolerance k násilí, jehož se dítě dopouští vůči svým vrstevníkům. Často bývá tato výchova označována jako „výchova malého dravce“.

Pro šikanující děti je typická touha dominovat, ovládat druhé a bezohledně se prosazovat. Snadno se urazí, mají sklon vidět agresi proti sobě i tam, kde není. Ubližovat druhým je pro ně radostí. Většina agresorů má horší prospěch, ale jsou dostatečně jistí a sebevědomí, aniž by k tomu potřebovali nadměrnou fyzickou výbavu. Agresorem se může stát i dítě slabé, ale chytré, které ke svým záměrům zneužívá méně chytrých jedinců ze svého okolí. Inteligence spojená s bezohledností a krutostí dokáže nahradit nedostatek tělesné síly. Pro svůj záměr získá skupinu, proti jejíž převaze je oběť bezmocná. Může šikanu vymyslet a organizovat, aniž by se oběti sám dotkl. V praxi se setkávám často s tím, že učitelé nechtějí uvěřit, že takto vybavené dítě může být agresorem a snaží se naopak hledat důvody, proč tomu tak není.

V současné době pochází řada dětských agresorů z rodin podnikatelské „elity“. Mívají úspěšné, rychle (často nepoctivě) zbohatlé rodiče, kteří bývají svou prací plně absorbováni a dětem se nevěnují, zato je rozmazlují astronomickým kapesným.

Kolář (2001, str.86-87) ve své knize rozlišuje výskyt tří typů agresorů-iniciátorů šikanování:

- *První typ*

Hrubý, primitivní, impulzivní, se silným energetickým přetlakem, kázeňskými problémy – narušeným vztahem k autoritě, někdy zapojený do gangů páchající trestnou činností.

Vnější forma šikanování: Šikanuje masivně, tvrdě a nelítostně, vyžaduje absolutní poslušnost, používá šikanování cíleně k zastrašování ostatních.

Specifika rodinné výchovy: Častý výskyt agrese, brutality rodičů – jakoby agresoři násilí vraceli nebo ho napodobovali.

- *Druhý typ*

Velmi slušný, kultivovaný, šlechtěný, sevřený, zvýšeně úzkostný, někdy i se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu.

Vnější forma šikanování: Násilí a mučení je cílené a rafinované, děje se spíše ve skrytu, bez přítomnosti svědků.

Specifika rodinné výchovy: Časté uplatňování důsledného a náročného přístupu, někdy až vojenského drilu bez lásky.

▪ *Třetí typ*

„Srandista“, optimistický, dobrodružný, se značnou sebedůvěrou, výmluvný nezřídka oblíbený a vlivný.

Vnější forma šikanování: Šikanuje pro pobavení sebe i ostatních. Patrná snaha zdůraznit „humorné“ a „zábavné“ stránky.

Specifika rodinné výchovy: Nebyly dosud zaznamenány. Pouze v obecnější rovině je přítomna citová subdeprivace a absence duchovních a mravních hodnot v rodině.

Veřejností je šikanování ve škole chápáno jako násilí mezi dětmi. Ve skutečnosti však může být dítě šikanováno i učitelem. Formy týrání mohou být různé:

- a) ponižování před ostatními žáky ,
- b) diskriminace, kdy chování učitele je zaměřené proti určité skupině či jednotlivcům,
- c) zastrašování a emoční vydírání,
- d) učitel sdílí odpor skupiny žáků k oběti a nevědomky jej podporuje.

2.4.2 Oběť

Obětí šikany se může stát prakticky kdokoli. Šikana hrozí například dítěti, které přijde jako nové do sehraného kolektivu. Není ani vzácností, že se dítě stane předmětem nepřátelství skupiny pro nějakou svou přednost. Může to být dítě přemýšlivé, příliš zralé a ušlechtilé na infantilní skopičiny svých spolužáků, pro svou povahovou jemnost nebo pro velmi dobrý vztah k některému učiteli („šplhoun“) atd. Častěji se však děti stávají terčem tohoto druhu agrese pro nějaký handicap a je dobré umět odhadnout, které z nich jsou zvláště ohroženy.

Největší riziko spočívá v tělesné slabosti a neobratnosti oběti při fyzickém střetnutí, nebo-li v neschopnosti porvat se či ubránit se v napadení. Tělesná slabost však není v tomto smyslu osudem, někdy totiž stačí jen jadrně a od plic zanádat, aby agresor ustoupil.

Pohrdání skupiny vedoucí k šikaně může postihnout i dítě ze sociálně slabé rodiny, jehož rodiče nemají na oblečení, v němž by dítě bylo „podle módy“, ani na přiměřené kapesné. Rasová odlišnost, především barva pleti, je dalším motivem k šikaně.

Parry - Carrington (1997, str.9) rozlišují několik podskupin s těmito charakteristikami:

Pasivní oběti

Tyto děti jsou bojácné, opatrné a uzavřené. Jsou často fyzicky slabé a těžko si hledají přátele. Mají nedostatek dovedností a sebedůvěry.

Provokující oběti

Existuje malá skupina dětí, které schválně provokují negativní reakce druhých. Pošklebují se a posmívají, ale když jim druzí oplátí stejně, honem si stěžují.

Účelové oběti

Tyto děti na sebe berou roli oběti, aby získaly uznání a popularitu. Hrávají roli „třídního šaška“ nebo se připojují k výtržnickému chování, aby neměly problémy s přijetím do skupiny.

Falešné oběti

Některé děti si přehnaně stěžují na ostatní. Jde obvykle o chování zaměřené na získání pozornosti, nicméně se vyplatí prověřit, zda se za tím neskrývají skutečné problémy.

Útočníci-oběti

Některé děti jsou v některých situacích oběťmi, ale v jiných útočníky. Děti vystavené šikanování dospělých jsou pak více náchylné k agresivitě vůči mladším a slabším. Zvláštností u tohoto typu oběti je, že tyto děti jsou výrazně neoblíbené v kolektivu.

Na závěr výčtu charakteristik oběti se nabízí otázka v jakém rodinném prostředí vyrůstají oběti? Nezdá se, že by jim v raném dětství chyběla rodičovská láska a něha. Spíše nebyly dostatečně vedeny k samostatnosti a nenaučily se, jak se prosadit v dětském světě. To se ovšem dá později do značné míry napravit.

2.5 Následky šikanování

Šikanování působí dětem obrovskou bolest. Mají strach, jsou nešťastné, ztrácejí důvěru v druhé a nevěří si. Šikanování je jednoznačně destruktivním a patologickým jevem, s největším devastačním vlivem na oběť, ale postihuje i agresora i kolektiv žáků, ve kterém se šikana objevila.

„Šikana oběť poškozuj e psychologicky i sociálně. Oběti pravidelně trpí pocity méněcennosti, nemají blízké přátele, porušena bývá i jejich schopnost soustředění. Jejich jednání je velmi nejisté, obtížně projevují své city. Je jisté, že šikana má svůj podíl na dětském sebepoškozování a sebevražedných pokusech. V dospělosti jsou oběti šikany náchylnější ke stavům úzkosti, deprese a osamělosti, mohou mít potíže s heterosexuálními vztahy.“ (Langer, 1994, s.208)

Oběti šikany se často stávají záškoláky, nemají rády školu, neboť jim přináší utrpení a neposkytuje dostatečnou ochranu. Pak jsou trestáni za absenci, které se ze strachu dopouštějí. Svoji situaci řeší i úniky do nemoci a častěji navštěvují lékaře s rozmanitými příznaky včetně poruch vědomí, bolestí končetin a hlavy. Jejich utrpení však dříve nebo později skončí. V dospělosti šikaně obyčejně uniknou, protože na rozdíl od školních let mají možnost vybrat si prostředí, ve kterém se budou pohybovat. Na jejich osobnosti však zůstávají jizvy v podobě sklonu k depresím a k pocitům méněcennosti. Nikdo jim nemůže nahradit šťastné dětství, které mohly prožít tak jako ostatní. Považuji za nutné podotknout, že i na agresorech zanechává šikana vliv. Říčan k tomu dodává:

„Postižení agresorů je také dlouhodobé. Jejich životy provází ponaučení o tom, že šikanování a používané násilí se vyplácí, že je nikdo nezastaví, pokud budou dostatečně krutí a jejich agresivita bezpochyby poroste. Z této životní zkušenosti se stává vzorec jednání, který využívají i v dospělosti. Šikanující děvčata se podle výzkumů nedostávají do konfliktu se zákonem častěji než ostatní, ale zjistilo se, že bývají krutá k vlastním dětem.“ (1995,s.48)

I na život ostatních členů kolektivu, kteří nejsou ani agresory, ani oběťmi pouze přihlížejí, má šikana vliv. Jednak se na nich „podepíše“ strach z toho, že se mohli sami stát obětí, jednak špatné svědomí z toho, že nepomohli tam, kde měli a mohli. Škola v nich, díky šikaně, nezanechá vzpomínky na krásné a bezstarostné dětství.

3 Zvládání šikany

Žádné podezření na šikanu bychom neměli podceňovat ani zlehčovat. Cílem by naopak mělo být co nejdříve proti šikaně zakročit a zmírnit tak její následky. Je nanejvýš potřebné, aby co nejdříve došlo ke spolupráci mezi školou a rodinami žáků.

3.1 Odhalení šikany

Prvním krokem k řešení šikany ve škole je připuštění si možnosti její existence. Pokud tuto alternativu připustíme, nastupuje „detektivní práce“, která spočívá ve snaze odhalit šikanu a její projevy, stejně tak jako oběti šikanování a agresory, popř. „mlčící většinu“, resp. menšinu.

K objevení a diagnostikování šikany slouží řada nástrojů, jejichž škála sahá od metod pozorování, včetně zaměření se na přímé a nepřímé znaky šikanování a včetně pořizování videozáznamů skrytou kamerou, přes rozhovory až po dotazníky (určené jak pro učitele tak pro žáky) a jim blízké techniky, jako např. schránka důvěry, sociometrické šetření apod.

I přesto, že šikana představuje záležitost přísně tajnou, aktéři šikanování vykazují, jak již bylo uvedeno, přímé i nepřímé známky agrese, ze kterých můžeme vytušit, že kolektiv školní třídy je nakažen virem šikany. Některé známky nemusejí být projevy šikany, mohou být zcela běžným škádlením. Abychom správně diagnostikovali šikanu, musíme se zaměřit na četnost výskytu jednotlivých projevů. Rozhodující je současný výskyt většího počtu těchto známek. Některým nezkušeným učitelům ztěžuje rozpoznání ostrakismu i to, že oběť se mnohdy chová nápadněji než agresori. Ti totiž bývají sociálně zdatnější, proto se jim také daří na svou stranu získávat ostatní spolužáky.

Přímými známkami šikany bývají: posměch, poznámky na adresu dítěte, hanlivé přezdívky, ponižování, hrubá kritika a nenávistné jednání. Honění, šťouchání, rány a kopání jsou podezřelé tehdy, když je oběť neoplácí. Rvačky, ve kterých je evidentní přesila a to, že oběť se snaží uniknout. Děti jednají se šikanovaným jedincem panovačně, oběť bez odporu vykonává jejich příkazy.

Nepřímé známky šikany vykazuje často oběť sama. Nemá kamarády, je osamocena. Zhoršuje se její školní prospěch, vyhledává blízkost učitelů. Při projevu před třídou je nejistá, ustrašená, často plačtivá. Má zašpiněný, případně otrhaný oděv, podlitiny a škrábance, které neumí vysvětlit. Dětem, které s obětí sedí v lavici, se ostatní žáci posmívají.

Stejně známky mohou postřehnout i rodiče. Ti by měli být ostražiti v případě, že se dítě bojí chodit do školy, chce vozit autem, vymýšlí si zdravotní potíže, aby do školy nemuselo, překvapivě často žádá rodiče o peníze. Volný čas tráví raději doma, nechodí za ním žádní kamarádi. Rozhodně by neměl být podceňován výskyt náhlých neurotických projevů jako např. tiky, pomrkávání, koktání. Šikanované dítě křičí ze spaní, bývá zlostné. V pokročilém stupni šikany může vyhrožovat sebevraždou nebo se o sebevraždu pokusit. Pokud rodiče zjistí, že jejich dítě je šikanováno, měli by je psychicky podpořit a zdůraznit mu, že jsou připraveni je chránit. Situaci by měli probrat s odpovědnými zástupci školy a žádat její přešetření. V každém případě by měli být informováni rodiče útočníků.

Na závěr této kapitoly bych ráda upozornila na velký význam informací, které učitel získá. Čím více příznaků zjistíme či pozorujeme, tím větší je pravděpodobnost, že máme co dělat se šikanou. Učitel, který pojme na základě přímých i nepřímých známek, či z jiných informačních zdrojů podezření, v důsledku čehož zvýší svou pozornost, má šanci přistihnout agresory při činu.

3.2 Vyšetřování šikany

Vyšetření šikany bývá obtížné, což ostatně platí i pro jiné přestupky, kterých se děti ve škole dopouštějí. Jelikož by tomuto tématu bylo potřeba věnovat celou práci, zmíním se jen velmi okrajově a tento úkol raději přenechám osobě oprávněné tyto případy řešit.

Všichni protagonisté se vyšetřování z pochopitelných důvodů brání. Oběť se bojí poskytnout přímé informace, odmítá vypovídat. Agresori lžou, ostatní spolužáci vypovídají, že o ničem nevědí, mlží a zkreslují informace. Rodiče agresorů odmítají připustit patologické chování svých dětí, žádají potrestání oběti. V některých případech dokonce učitel zkresluje vyšetřování ochrannou agresora, protože je ve třídě premiantem.

Při každém vyšetřování šikany je potřeba dodržovat postup, který uvedl Říčan ve své knize:

- 1) „Chránit zdroj informací před pomstou agresorů, neprozradit ho.
- 2) Vyslechnout poškozeného, obviněného a svědky každého zvlášť, vše pečlivě zaznamenat a později výpovědi konfrontovat.
- 3) Nalézt vhodné svědky – žáky, kteří s obětí sympatizují, a žáky nezávislé na agresorech, kteří nepřijímají normy šikanování.
- 4) Postupovat takticky, neprozradit to, co už víme nebo zatím nevíme. Dávat pozor na falešné udání.
- 5) Všechny výpovědi průběžně zaznamenávat. Pokud bylo dítě zraněno, vyfotografovat zranění, popřípadě přiložit lékařskou zprávu. Při vážném zranění kontaktovat policii.“
(1995, s.60-61)

Tento důsledný postup vyšetřování jednotlivých případů šikany nebývá ale vždy dodržován. Sdělení učitelů o provedeném vyšetřování lze vyjádřit zhruba takto: „Já jsem se dětí ptal(a), jestli ho (ji) šikanovaly a děti řekly, že ne.“ Je jasné, že v takovémto případě učitel oběti nepomůže, spíše naopak. Sníží důvěru dítěte v autoritu učitele tak, že se neobráť ani na jiného učitele nebo ředitele školy v obavě, že bude odeslán zpět ke svému třídnímu učiteli. Stejně tak, i když to mnozí vidí jako optimální řešení, není vždy vhodný takový způsob ochrany oběti, kdy je oběť převedena na jinou školu. Nejenže se musí adaptovat na nové prostředí, ale leckdy noví spolužáci znají důvod přeložení a celá situace se může opakovat.

3.3 Náprava

Zásah proti šikaně se mnohdy časově překrývá se stadiem vyšetřování. Všechny informace, které při vyšetřování získáme, jsou-li spolehlivé, vyžadují okamžitý čin. V tomto stádiu má svou úlohu jednak škola, jednak rodiče agresorů a rodiče obětí. Jako vhodná se jeví také okamžitá spolupráce školy a rodiny s psychologem, pravidelný kontakt s psychoterapeutem a sociálním pracovníkem. Čím dříve se zahájí odstraňování následků šikanování, tím samozřejmě lépe. Pod vedením psychologa se dítě naučí, jak se bránit při napadení, jak zůstat klidný a působit sebejistě, jak být pohotový, jak přivolat pozornost a pomoc dospělých. Sociální pracovník může okamžitě zahájit práci s agresorem a jeho rodinou. Vystupuje

v zájmu dítěte, spolupracuje s odbornými středisky, poradnami i výchovnými ústavy a také s policií a má tak možnost zajistit pro agresora účinné a rychlé řešení situace.

Prvním pravidlem, když se učitel dozví o konkrétním případě šikany, je zachovat klid. Rozčilená reakce učitele, nesouhlas s tím co se stalo, výraz hněvu, odsouzení apod. může u agresorů vyvolat zábavu a zlepšit jejich pozici u ostatních dětí. Dalším úkolem školy je za každou cenu uchránit oběť před dalším hrubým násilím. Na druhou stranu však není nutno projevovat přehnaný soucit. Dětem, které se staly obětí šikany, je možno pomoci individuálním i skupinovým poradenstvím, které poskytneme jim i jejich rodičům. Velmi důležitým úkolem školy je prevence patologických jevů.

Jedním ze způsobů, jak eliminovat šikanu, je získat vůdčího kolektivu třídy na svou stranu nebo alespoň dosáhnout stavu, že nám nebude házet klacky pod nohy. Je třeba si uvědomit, že větší a závažnější nekázeň žáků ve třídě není záležitostí celé třídy, ale zpravidla několika problémových jedinců. Ostatní se jen přidají. Mně se v praxi osvědčilo, když jsem se svými žáky někdy trávila čas i po vyučování, např. sportem, společnými výlety či úpravou třídy. Žáci, včetně těch problémovějších, to brali jako poctu, když jsme společně trávili náš volný čas. To se mi následně vrátilo jednak rozumným chováním těchto žáků při hodinách, a jednak tím, že se mi podařilo probourat komunikační bariéry mezi mnou a žáky a tím mi byla usnadněna spolupráce se třídou jako sociální skupinou.

Další možností jak poskytnout pomoc je metoda usmíření. Od předešlé metody se liší v tom, že místo donucení k vnější poslušnosti se tu sleduje vnitřní proměna vztahů mezi oběťmi a agresory. Tuto metodu lze použít při nebrutálních formách prvního a druhého stadia šikanování. I v tomto případě by do řešení případu šikanování měla být, kromě dvojice šikanovaný-šikanující, zapojena celá skupina. Vrcholem nápravy by mělo být usmíření všech účastníků šikany.

„Při práci s agresorem můžeme využít metodu vnějšího nátlaku.“ (Kolář,2001,s.121)
Účelem této metody je přinutit trestem a strachem viníky k zastavení činnosti. Nejprve by měl učitel celou situaci s útočником individuálně probrat a dát mu jasně najevo svůj postoj k jeho konání, vysvětlit mu, v čem je šikana nebezpečná. Měli by spolu domluvit, jakým způsobem bude napravena škoda a zvolit způsob potrestání. To volí zpravidla ředitel a výchovný poradce školy, popř. školní psycholog. Nejčastěji používanými způsoby potrestání jsou:

napomenutí a důtka třídního učitele, případně důtka ředitele školy, snížení známky z chování, převedení do kolektivu jiné třídy nebo školy. Na tomto místě je však třeba připomenout dvě základní zásady trestání:

- a) Celá záležitost má být trestem co nejrychleji „vyřízena“ a nemá se dětem připomínat.
- b) Odsuzujeme čin, nikoli dítě. Řídíme se pravidlem, že na každém provinilci se dá najít něco pozitivního.

Pokud je konání šikanujícího výrazně nebezpečné, je mnohdy potřeba umístit dítě na sledování do diagnostického ústavu. Jednou z výhod tohoto zařízení je odborná péče psychologů a psychoterapeutů, přítomnost sociálního pracovníka, komunitní programy, pracovní terapie apod. Je zde navazován kontakt s rodinou a po uplynutí nutné doby je možné rodinu odkázat na instituci zabývající se rodinnou terapií.

V případě, že se nám nedaří upravit vzájemných vztah agresora a oběti, je jednou z cest, jak celou věc řešit, jak již bylo zmíněno, jejich separace. Na některých školách se řeší problém se šikanou tím, že jednoho nebo druhého přeřadí do paralelní třídy. To však předpokládá dobrou znalost třídních kolektivů, kam se umísťují aktéři šikany. Někdy se po dohodě mezi řediteli škol a rodiči agresora přistupuje také ke změně školy. V praxi jsem se s tímto řešením setkala již několikrát, velkou roli hraje opět výběr kolektivu třídy, do které je nový žák integrován a také připravenost nové školy s nově přicházejícím agresorem pracovat, pak je naděje na úspěch poměrně velká.

Ať zvolíme k eliminaci šikany jakoukoliv metodu, škola by měla vždy dát jasně najevo, že se s každým problémem případné šikany umí razantně vypořádat. Tato informace by se měla dostat do podvědomí všech žáků školy i jejich rodičů.

4 Prevence šikany

I pro oblast školního šikanování platí, že je mnohem snadnější, účinnější a levnější zlu předcházet, než je později odstraňovat nebo proti němu bojovat. To platí jak pro školní, tak pro rodinnou výchovu. Prevence šikany je na místě jak tam, kde k ní dosud nedochází, resp. kde nebyla upozorována, tak i tam, kde k ní prokazatelně došlo, kde byla uplatněna opatření k bezprostřední nápravě a kde jde nyní o odstranění hlubších příčiny a o to, aby se problémy neopakovaly. Metody prevence jsou v obou případech přibližně stejné.

V první řadě je nutné zajistit dostatek informací o šikaně, díky čemuž se zamezí neznalosti a zlehčování dané problematiky. Nejen pedagogové, ale také rodiče by měli být dostatečně informováni o tom, že problém šikany existuje a je proti němu třeba bojovat. Tímto krokem jsme na dobré cestě řešit šikanu jako závažný společenský problém, ale také zahájit její prevenci. Skutečně účinná prevence by pak měla představovat celostátní program, do kterého se zapojí všechna výchovná opatření. Program proti šikanování by měl zahrnovat především pedagogické, výchovné, psychologické, psychoterapeutické a resocializační postupy, přičemž těžiště práce by mělo spočívat na školách, neboť škol se dětská prevence nejvíce dotýká. Učitelé a rodiče by měli být poučeni o tom, jak poskytovat dětem ochranu, jak být vnímaví a jak rozpoznat, že se něco děje. Škola by měla být rodičům přístupná tak, aby rodiče sami měli zájem o spolupráci. V ovzduší důvěry budou lépe řešit nepříjemné události. Je nezbytně nutné, aby si rodiče a učitelé navzájem nesnižovali autoritu, bez níž by s dětmi nemohli pracovat.

Škola by dětem kromě vzdělání měla poskytovat pocit bezpečí. Učitelé by měli znát své žáky tak, aby věděli, co od nich mohou očekávat, a aby mezi nimi byla vzájemná důvěra. Děti by měly mít jistotu, že se na svého učitele mohou obrátit s jakýmkoliv problémem. Učitel by měl dětem vysvětlit pravidla, jež považuje za nutná a jejich dodržování by měl důsledně vyžadovat, aby nebyla ohrožena jeho autorita. Měl by také znát klima třídy, to znamená vědět, jaká je ve třídě pohoda, zda dochází ke konfliktům mezi žáky, jestli mezi sebou soutěží, jak jednotlivci prožívají nároky školy, jaká je soudržnost kolektivu a postavení jeho jednotlivých členů. Tak může rozpoznat ohrožené jedince, ať už případné oběti či agresory, a začít s nimi pracovat. Je ale třeba poznamenat, že učitel vnímá klima jinak než žáci, a to zejména při tradičním vedení třídy.

S prevencí mohou školám pomáhat i odborné instituce – pracovníci psychologických poraden, krizových center, linek důvěry, policie, výchovných ústavů, sociální pracovníci, právníci – ti všichni by měli být připraveni poskytnout pedagogům kvalifikovanou pomoc. Seznámí děti nejen se způsoby řešení šikany, nabídnou jim i pohled na druhou stranu problému, seznámí je s represivními a resocializačními postupy. Pedagogům nabízejí výcviky, na kterých je naučí, jak šikanu poznat a jak proti ní zakročit. V této souvislosti se připomíná i úloha školního psychologa a sociálního pracovníka, která je u nás ve srovnání se západními zeměmi stále jen ojedinělá. Jejich přítomnost ve škole by měla zjednodušit řešení téměř všech problémů chování i učení. Výhodou je, že tento stálý pracovník děti dobře zná a ví, jakým směrem je třeba dále postupovat.

V oblasti šikanování rozlišujeme dva druhy prevence:

1. *primární prevence*, která se uplatňuje v případech, kdy k šikaně dosud nedošlo. Spočívá hlavně v informovanosti dětí, rodičů a veřejnosti o šikaně a aktivitách školy. U dětí je třeba pěstovat zdravé sebevědomí, snažit se vést je k samostatnosti a vychovávat je k nebojácnosti.
2. *sekundární prevence* se uplatňuje v situacích, kdy již k šikaně došlo a kde je třeba zabránit tomu, aby se šikana opakovala. Patří sem včasná diagnostika, bezodkladné vyšetření šikany, pedagogická opatření a výchovná práce s agresory.

Jak by měla podle Koláře (2001, s. 198) prevence školních šikan vypadat, tzn. co je nepochybnou součástí při předcházení tohoto jevu, ukazuje následující schéma:

- Pedagogická komunita, která posiluje pozitivní, otevřené vztahy ve třídě, posiluje imunitu skupin proti onemocnění šikanováním
- Monitorovací systém výskytu šikany prostřednictvím dotazníků ale i zúčastněným pozorováním; umístit ve škole schránku důvěry, kam lze posílat anonymní oznámení o probíhající šikaně; vybudovat databázi s jednotlivými případy šikany.⁵
- Odborné služby resortu školství, tvořené odborníky z pedagogicko-psychologické poradny, střediska výchovné péče, poradenské a preventivní služby v regionu, psychoterapeutická péče a další odborné aktivity v regionu.

⁵ Jeden z příkladů monitorování problémových projevů chování uvádím v Příloze P.4.

- Spolupráce škol s odborníky z jiných resortů a nestátních organizací zabývající se prevencí šikany.
- Specifický program proti šikaně jako dílčí součást školní komunity, který dokáže problém včas odhalit a účinně léčit .
- Pomoc a podpora ministerstva a krajských úřadů školám při vytváření prevence šikanování.
- Kontrola škol ze strany České školní inspekce, ministerstva školství a krajských úřadů, jak jsou připraveni ochránit žáky před šikanováním.

4.1 Celoškolní přístup jako účinná prevence

Jedním z prvotních opatření k ochraně dětí před násilím je společná strategie pedagogů školy při řešení výchovně náročných situacích, v našem případě při šikanování. Pedagogové by měli být seznámeni s metodikou odborné pomoci při podezření a evidentní existenci agrese a násilí mezi dětmi a při provalení pokročilé šikany.

Škola by měla mapovat riziková místa, kde dochází k šikaně a zamezit tomu, aby tato místa zůstávala delší dobu bez dozoru, samozřejmě i tady mohou pomáhat žáci sami. Některé školy zahrnují prevenci šikanování do tzv. „Minimálních preventivních programů škol a školských zařízení“. Z rozpočtu MŠMT ČR jsou uvolňovány finanční prostředky, na realizaci těchto programů a na podporu činnosti směřující k prevenci sociálně patologických jevů. Minimální preventivní program je zpracován pro konkrétní školu, tedy respektuje počet dětí, sociální strukturu a konkrétní problémy školy, doplňuje a konkretizuje úkoly školy, které si pro dané věkové kategorie žáků klade, uvádí strategii a metody realizace svých záměrů, uvádí metody zjišťování efektivity svého působení. Je tedy podstatné uvědomit si, že snahou je ovlivnit chování žáka, tedy složku rozumovou, emotivní a volní. Tomuto předpokladu odpovídají zvolené metody pro žáky obecně a dále vymezení specifikovaných metod pro děti ohrožené. Součástí programu by v určité míře měly být i metody ovlivňující rodiče žáků, a to jak v obecné rovině, tak u rizikových jedinců. Následné zjišťování efektivity zvolených programů je důležité pro autory a realizátory programů, umožňuje hodnocení vlastní práce a uvážlivé změny tam, kde vznikne potřeba.

Předpokladem dosažení úspěchu v boji se školní šikanou je důsledné uplatňování systémového přístupu.⁶ V oblasti nekázně žáků hledá mnoho učitelů spásu v jednom nebo jen v několika opatřeních. Často se upínají pouze na tresty nebo odměny. V oblasti výchovy se nelze spoléhat na jednotlivá opatření jako je např. přísný školní řád, výchovné poradenství, práce s agresory a obětí aj. Pokud nebudou tato dílčí opatření na sebe navazovat a nebudou tvořit smysluplný celek, nelze očekávat výraznou efektivitu. Je potřeba postupovat systémově tak, že do procesu zapojíme každého, kdo má se školou co do činění.

V rámci prevence šikanování se také osvědčila různá ochranná opatření, na jejichž tvorbě se podílí učitelé i žáci, mohou se však zapojit i rodiče. Příkladem je „patronát“ žáků z vyšších ročníků nad dětmi z nižších ročníků. Třídní kolektivy i škola jako instituce mohou sestavit „Chartu proti šikanování“⁷ ve které si žáci stanoví pravidla boje proti šikaně, zaváží se nepodporovat žádné projevy šikanování. Stejně jako u prevence drogových závislostí, i u šikany lze využít tzv. peer programů.⁸

4.2 Prevence v třídních hodinách

Třída je základní jednotkou školy. Atmosféra mezi dětmi v jednotlivých třídách v souhrnu ovlivňuje atmosféru v celé škole. Stav kázně každé třídy výrazně přispívá ke kvalitě či nekvalitě výuky. Stejně tak tolerance mezi dětmi, přiměřená soudržnost kolektivu a přátelské vztahy ve třídě, jsou nejpřirozenější prevencí před šikanou, ale i jinými sociálně patologickými jevy. Nezbytným krokem je nastartování systematické a odborné práce se třídou. V podstatě se jedná o práci se skupinou, respektive skupinovou dynamikou třídy. Tím máme namysli cílenou práci se silami, které vznikají ve vztazích mezi žáky v jejich soužití ve skupině. V případě šikanování je vlivu skupinové dynamiky agresory nevědomě užito k destrukci svobody a vzájemných pozitivních vztahů ve skupině.

Z hlediska prevence a řešení šikany je důležité, aby se ve třídě utvořilo zdravé jádro, které by pozitivně působilo na spolužáky. Důležitým krokem je vytvoření jejího sociálního centra. Ideální je, když vykrytalizuje kolem sociálně nejvyspělejších žáků, tj. u těch u

⁶ Sousední systémový přístup lze nahradit termínem komplexní přístup.

⁷ Ukázkou „Charty proti šikanování“ lze nalézt v příloze P.6

⁸ Blíže o peer programech viz podkapitola 5.2.3 Participace žáků na prevenci a řešení šikany.

kterých došlo k interiorizaci školních či celospolečenských norem a hodnot. Bohužel, tato ideální situace nenastává vždy a ani automaticky, tato úloha pak náleží učitelům. K tomu, aby záměrně a systematicky napomáhal vytváření zdravého jádra třídy potřebuje znát sociální status jednotlivých žáků, vztahy mezi žáky ve třídě, sociometrickou pozici stávajících či potencionálních „třídních vůdců“. To platí i pro případ, kdy ve třídě vládou nezdravé vztahy mezi spolužáky, kde dochází k vážným problémům v chování a je třeba přistoupit k jejich restrukturalizaci.

Chceme-li účinně bránit narušení skupinové dynamiky a s ní souvisejícím nežádoucím jevům, je nutné, aby se práce se skupinou ujal třídní učitel. Třídní učitel je nejen pedagog, ale zároveň i dospělý člověk, který má ke třídě nejbližší. V rámci školy za ní odpovídá a je prostředníkem mezi školou, dětmi, rodiči a jinými institucemi. Právě on by měl znát svou třídu nejlépe, pobírá finanční ohodnocení za její vedení, měl být odborně připraven, alespoň minimálně, podporovat růst pozitivních vztahů ve skupině a má možnost se svou třídou pracovat například v rámci třídnických hodin. Zároveň bývá motivován ke snaze o vytvoření co nejlepšího kolektivu ve své třídě. Předpokládejme, že třídnické hodiny nebyly na většině škol zrušeny a nebo již došlo k jejich znovuzavedení. Pro práci učitele s třídním kolektivem jsou totiž více než důležité. Jejich optimální interval třídnických hodin je jedenkrát týdně. Tento interval umožňuje přirozené reflektování aktuálních událostí v životě třídy a udržení kontinuity práce a dílčích úkolů. Minimální interval je jednou za čtrnáct dní. Naplní těchto třídnických hodin by měla být realizace technik či her se zaměřením na sebereflexi a reflexi třídy, uvědomění si spoluzodpovědnosti za charakter třídy, stmelování skupiny, sebeuvědomování, posílení sebevědomí dále zde můžeme diagnostikovat vztahy či při různých aktivitách monitorovat problémové projevy chování aj.

4.2.1 Diagnostika vztahů v třídním kolektivu

Znalost situace a klimatu každé třídy je jasný primárně preventivní počín. Není totiž možné provádět jakékoliv působení na děti, pokud neznáme kolektiv, ve kterém se nacházejí. Dle mého názoru je práce s třídním kolektivem jedním z nejúčinnějších způsobů prevence. Kvalita vztahů mezi žáky a mezi učitelé a žáky také ovlivňuje výskyt šikany a násilí na školách. Jako příklad uvádím jednu z praxe osvědčených technik zaměřených na dynamiku a strukturu

třídního kolektivu - dotazník B-3 a B-4.⁹ Diagnostická technika B-4 je určena žákům druhých až pátých tříd ZŠ, technika B-3 je použitelná pro žáky od pátých tříd. Autorem těchto dotazníků je PhDr. Richard Braun, člen občanského sdružení AUDENDO při ZŠ Libčická v Praze. V rámci školy dotazník ukazuje atmosféru a spokojenost dětí v dané třídě. Na základě výsledků lze uvažovat příčiny situace a faktory, které ji ovlivňují. Ze své praxe mohou uvést tyto činitele: složení třídy (vztahy kooperace a kompetice, rivality apod.), osobnost třídního učitele (jeho aktivita, porozumění dětem), ostatní vyučující ve třídě a jejich akceptace kolektivu, oblast, ve které se škola nachází. Třídního učitele budou nejvíce inspirovat výsledky dotazníků, které vypovídají o třídní dynamice. Z výpovědí dětí lze vytipovat sociometrické hvězdy, zjistit jedince ohrožené – potenciální oběti agresorů a agresory samé.

4.2.2 Participace žáků na prevenci a řešení šikany

Skupinu opatření proti šikaně, kterou zmiňuje Bendl (2003,s.148) je blízká souboru prostředků, které jsem zmínila v předchozí kapitole, liší se od ní však vnitřním zájmem a aktivitou žáků, spojenou s jejich samostatností a ochotou převzít odpovědnost v oblasti prevence a řešení problémů mezi spolužáky.

Jedním z těchto opatření je vytvoření žákovské samosprávy, kdy žákům dáváme možnost zainteresovat se na životě školy, neboť jim umožníme podílet se na jejím chodu a organizaci, vyjadřovat s k mnoha věcem, které se týkají školy, být aktivními činiteli, hýbateli a podněcovateli školního života. Žákovská samospráva předpokládá komunikaci jak mezi žáky, tak mezi žáky a učiteli, popř. dalšími zaměstnanci školy. Učí žáky argumentovat, obhajovat svá stanoviska, vyjednávat a dospívat k dohodě demokratickou cestou.

V řadě zemí, nás nevyjímaje jsou na školách realizovány tzv. peer programy, které se zaměřují zejména na prevenci škod působených návykovými látkami. V menším měřítku se zaměřují na prevenci šikany. Jedná se o vrstevnický program, který využívá k prevenci, popř. nápravě nežádoucího chování dětí a mládeže jednak specifických vztahů a vazeb ve vrstevnických skupinách, jednak sází na skutečnost, že v období dětství a dospívání je jedince

⁹ Ukázka dotazníku B-3 v příloze P.7

často více ovlivnitelný názorem svých vrstevníků než dospělou osobou, tj. učitelem nebo rodičem.

4.3 Prevence ve výuce

Žáci by se měli ve škole učit úctě k člověku, toleranci, solidaritě. Měli by se učit, jak pomáhat druhým lidem apod. Toto je dnes cílem a obsahem mravní výchovy ve škole, popř. tzv. osobnostní a sociální výchovy. Ta může probíhat jak v rámci jednotlivých učebních předmětů, tak v rámci samostatného časového bloku formou nepovinného předmětu, popř. volitelného předmětu nebo kroužku. Lze ji rovněž realizovat formou mimoškolního pobytu. Vhodné je, když prvky osobnostní, sociální a morální výchovy, plus další aktivity školy v oblasti prevence šikanování, prostupují napříč vyučovacími předměty a veškerým školním životem.

K mravnímu poučení či k formování humanistických postojů žáků lze využít obsahu jednotlivých školních předmětů. Nepřímo může učitel problematiku prevence a řešení šikanování zabudovat do textů diktátů, do větných rozborů či do analýzy některých literárních děl, kdy se za aktivní účasti žáků soustředí na výklad toho, proč není hrdinou příběhu člověk, který někoho napadá a ubližuje druhým, ale ten, kdo pomáhá slabším a chrání je i proti přesile.

Řada témat věnujících se šikanování a agresi jako takové je obvykle probírána v hodinách občanské a rodinné výchovy. Kromě zvyšování celkové informovanosti o šikanování si děti v těchto hodinách mohou prakticky vyzkoušet jak reagovat na problémy – učí se zdravému sebeprosazování a sebepoznání, poznávat druhé, komunikovat s vrstevníky, vyjadřovat své pocity, rozvíjet sebevědomí a další sociální dovednosti.

Děti by měly být také poučeny o tom, kam se obrátit v případě potíží, vědět, že mezi tyto instituce patří linky důvěry, linky bezpečí, pedagogicko-psychologické poradny, krizová centra, střediska Fondu ohrožených dětí, Bílého kruhu bezpečí a další občanská sdružení, která poskytují pomoc dětem v tísní. Kontakty na tyto instituce je třeba zveřejnit ve školách a to na dostupných a dobře viditelných místech. Dále může škola sama poskytnout žákům např. „schránku důvěry“ ,kam mohou děti dávat podněty, dělat anonymní ankety, ale také se sem

mohou bez obav svěřit se svým trápením. Je ale důležité, aby „správcem“ schránky byl učitel, kterému děti důvěřují a jsou přesvědčeni, že jim dokáže pomoci. Z praxe mohu potvrdit, že tento způsob komunikace má efekt. Důležité je, aby se dětem dostalo do podvědomí, že škola šikanu tolerovat ani tutlat nebude.

4.4 Spolupráce s rodiči

Víme už, že rodinné vztahy a výchova mohou mít často vliv na to, že se děti stanou účastníky šikany.¹⁰ Jedná se o dlouhodobé příčiny. Zaměřme se nyní na to, jak jednají rodiče v době, kdy se jejich dítě stane aktivním či pasivním účastníkem šikany.

Ze své praxe vím, že stejně jako velká většina naší veřejnosti tak i rodiče velmi často šikanu podceňují. Pokud je škola v rámci prevence o problému neinformuje a nevyzývá je ke spolupráci, prostě na něj nemyslí a neuvažují o tom, že by se mohl týkat právě jejich dětí.

Rodiče agresorů se zpravidla vůbec nedovědí, že jejich dítě šikanuje jiné děti, protože se s tím doma zřídka kdy pochlubí. V případě, že škola rodiče informuje o nějakém prohřešku, bývá to pro rodiče často příležitost k tomu, aby dítě nelitostně seřezali. To ovšem pro dnešní dobu není obvyklé, rodiče naopak chování dítěte uvítají jako projev ostrých loktů, se kterými se ve světě neztratí. Vůči kritice školy bývají arogantní, snaží se své dítě obhájit. Tak se vlastně stávají nepřímými účastníky šikany.

Rodiče obětí se o šikaně dozvědí zpravidla častěji než rodiče agresorů, protože některé děti se, i přes zastrašování ze strany agresora, doma svěří se svým trápením, nebo jsou příznaky tak zřejmé, že rodiče začnou sami něco tušit. Děti však rodiče prosí, aby nezasahovali, škole nic nehlásili, a ti jim často vyhoví. Důvodem je to, že nevěří učitelům v jejich schopnost a ochotu účinně zasáhnout a dítě ochránit, anebo se mnohdy domnívají, že svou stížností školu pohněvají a ta se pak na dítěti bude mstít. Dalším důvodem může být domněnka, že šikana prostě k dětství patří, že je to něco, co si dítě vytrpět musí. Rodiče dítěti radí, aby si agresora nevsímal, slovně ani jinak mu neodporovalo, aby ho to ještě víc nerozzuřilo. To není ovšem pro dítě žádné povzbuzení. Ve své bezradnosti mohou rodiče

¹⁰ Viz interpretace rozhovorů s účastníky šikany a jejich rodiči v pododdíle 5.5.7.

obvinít dítě, že si za to může samo a žádá ho, aby si to také „samo vyřídilo“. Pokud je to nad jeho síly, prohloubí se tím jen jeho pocit nedostatečnosti a navíc zůstává se svou úzkostí a bezradností samo.

V současné době se často hovoří o důležitosti spolupráce školy a rodiny. Institucionální podobou těchto snah jsou kromě rad školy, jejímiž členy jsou jak zástupci učitelů, tak rodičů. Školy se snaží zaangažovat rodiče na školním dění, přitáhnout je ke škole prostřednictvím třídních schůzek, konzultačních hodin, školních plesů, akademií, výstav, slavností či možností účastnit se vyučování svých dětí (otevřená škola). Konkrétní a smysluplnou věcí, kterou může škola udělat proti šikaně, je upozorňovat rodiče např. prostřednictvím různých besed s přizvanými odborníky na znaky chování dětí, které mohou být varovnými signály šikanování. Škola by měla v oblasti spolupráce s rodinou plnit úlohu osvětovou, koordinační a konzultační.

4.5 Spolupráce školy se specializovanými institucemi

Institucí, které mají co do činění s problematikou dětské šikany, je celá řada. Některé instituce či organizace vznikají takřkajíc spontánně, resp. jako reakce na nespokojenost nebo tíživou situaci v oblasti školní kázně, kam patří i šikana, jiné jsou součástí oficiálního řetězce tzv. pomáhajících institucí. Dovolím se, jen okrajově, zmínit o některých z nich.¹¹

Do skupiny opatření k prevenci a řešení šikanování je nutné zařadit metodickou, právní a jinou pomoc ze strany Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Dle metodického pokynu MŠMT¹² je v tomto směru důležitá spolupráce vedení školy nebo školského zařízení, výchovného poradce nebo zástupce školy¹³ s dalšími institucemi a orgány, a to zejména ve zdravotnictví (s pediatry, odbornými lékaři, psychiatrickou péčí), v oblasti soudnictví (se soudci, obhájci a žalobci), v oblasti sociální péče (s oddělením péče o rodinu a

¹¹ Dokumentem, který tvoří jakousi základní osu institucionální sítě, která poskytuje pomoc žákům s problémy v chování je „Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže“ č.j. 14 514/2000-51

¹² „Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení“ č.j. 28 275/2000-22

¹³ Páteř systému prevence v resortu školství, mládeže a tělovýchovy podle „Metodického pokynu ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže“ č.j. 14 514/2000-51“ tvoří odborný pracovník MŠMT, krajský školský koordinátor prevence, okresní metodik prevence a školní metodik prevence.

děti, s oddělením sociální prevence). Při podezření, že šikanování naplnilo skutkovou podstatu přestupku nebo trestného činu, je ředitel školy povinen oznámit tuto skutečnost Policii ČR.

Odborné pedagogicko-psychologické služby poskytují školám pedagogicko-psychologické poradny. Provádí odborná vyšetření žáků, poskytují metodickou pomoc pedagogickým pracovníkům a výchovným poradcům ve školách, služby rodičům a jejich dětem (od 3 do 19 let) popř. zákonným zástupcům. Součástí pedagogicko-psychologického poradenství spadající pod školská zařízení jsou střediska výchovné péče, která poskytují odbornou péči dětem s rizikem či s projevy poruch chování a negativních jevů v sociálním vývoji, jakož i dětem propuštěným z ústavní výchovy, při jejich integraci do společnosti. Představují tak přechod mezi poradenskými zařízeními a speciálními výchovnými zařízeními pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy.

Další spolupráce, a to spolupráce školy s kurátorem pro mládež spočívá zejména v tom, že škola kurátora upozorní na nevhodné chování žáka, který následně provede šetření ve škole a spojí se dále s rodinou. Závěrem je výchovný pohovor či doporučení dalších vyšetření, v horším případě pak návrh na výchovné opatření, kterým může být dohled nebo ústavní výchova.

S dalšími institucemi vstupuje do spolupráce škola v případě, kdy její veškeré snahy o nápravu selhaly. Jsou to zejména diagnostické ústavy, Policie ČR a psychiatrické léčebny.

4.6 Prevence sklonu k násilí – vliv masmédií

Jestliže je současnost charakterizována jako doba informační exploze zprostředkované masmédií, je téměř vyloučené, aby se zde násilí neobjevilo. Je všeobecně známo, že se určité produkce filmů a videokazet brutalizují, dokonce se mnohým dětem dostane i příležitosti sledovat pornokazety. Bohužel u mnohých dětí čas strávený před televizní obrazovkou převyšuje o několik řádů ostatní časy.

„Jak mediální násilí, tak pornografie snižují citlivost dětí ke kultuře (k tomu, co kultivuje, tj. zušlechťuje), oslabují smysl pro kázeň a řád, pro hodnotné a čisté lidské vztahy, pro duchovní dimenzi života. Co nejvíce omezit konzum tohoto zboží patří tedy i k prevenci šikany.“ (Říčan, 1995,s.85)

Mezi nejzávažnější rizikové faktory patří vystavení dětí násilí za účelem zábavy, jako je televize, film, videohry, popřípadě další zdroje. Vědecky je dávno prokázána škodlivost násilí v běžných „akčních“ filmech pro dětský psychický a mravní vývoj stejně jako škodlivost cigaret pro lidský organismus. Proto je velmi důležité vést děti k tomu, aby využívaly média všeho druhu v rozumné míře a rozumným způsobem. Patří to mezi stále naléhavější úkoly rodinné i školní výchovy.

Mediální násilí působí na děti hlavně v těchto oblastech:

- 1) Negativně působí na citové vnímání násilí, časem přestávají brutální scény děti zneklidňovat, aby scény dosáhly stejného efektu, musí se brutalita neustále zvyšovat.
- 2) Vytváří pocit očekávání násilí. Pokud děti pravidelně sledují mediální násilí, stává se jim svět nebezpečný a násilí přímo očekávají.
- 3) Děti nevidí hrůzy a zničující následky násilí na obětech a rodinách. Pachatelé bývají prezentováni jako sympatičtí a úspěšní.
- 4) Vybízí k násilí jako způsobu řešení vlastních konfliktů. (Gál, 1994)

Rodiče, jestliže nechtějí nést následky, by měli děti pokud možno chránit před těmito vysloveně negativními vlivy a neměli by k nepříznivé situaci mlčet. Je dobře, že lidé trpně nepřijímají všechno, s čím je i jejich děti sdělovací prostředky seznamují.

5 Problematika šikany na ZŠ v Děčíně

Cílem mé diplomové práce je poukázat na obtížnou identifikaci problému agrese a násilí mezi dětmi v prostředí základní školy. Chci zjistit, na jaké úrovni je šikana na děčínských školách z hlediska prevence a řešení, jakým způsobem se realizuje prevence, jak probíhá spolupráce s rodinou a specializovanými zařízeními.

5.1 Výzkum a jeho etapy

Výzkum je systematický způsob řešení problémů, kterým se rozšiřují hranice vědomostí lidstva. Výzkumem se potvrzují či vyvracejí dosavadní poznatky, anebo se získávají nové poznatky (volně podle Surynek-Komárková- Kašpárková, 2001).

Gavora (2000,s.13) uvádí následující etapy výzkumu:

- 1) Stanovení výzkumného problému
- 2) Informační příprava výzkumu
- 3) Příprava výzkumných metod
- 4) Sběr a zpracování údajů
- 5) Interpretace údajů
- 6) Psaní výzkumné zprávy

5.2 Výzkumný problém

Ve své praktické části se zaměřím na zmapování situace a vlastní zkušenosti obětí, agresorů a jejich rodičů se šikanou .Dále také oslovím učitele základních škol, od kterých chci získat informace o tom, jak oni sami vidí šikanování na svých školách.. Výzkumným cílem je tedy zjistit, odpověď na otázku: *„zda jsou učitelé na základních školách v Děčíně dostatečně identifikováni s problémem šikana a zda je jejich názor na výskyt šikany totožný s názorem žáků a rodičů, jejichž děti se problém přímo dotýká. .“* Problematiku hodnotím zejména na základě několika různých pohledů. Jedním z nich je samozřejmě názor pedagogů –

výchovných poradců, pro porovnání výsledků názorů pedagogů se obrátím na žáky jednotlivých škol a také přímo na aktéry šikany a jejich rodiče.

Výzkumný problém určuje pouze základní orientaci výzkumu. Nevyjadřuje však další informace potřebné na jeho směřování. Ty se stanoví v hypotézách. „Hypotézy tedy rozměňují na drobné výzkumný problém. Jsou konkrétnější než výzkumný problém a vedou linii celého výzkumu. Výzkum se soustřeďuje na potvrzení nebo vyvrácení stanovených hypotéz.“ (.Wiersma in Gavora 2000.)

Na základě jednotlivých výzkumných otázek byly stanoveny následující hypotézy:

- H1: Šikana mezi žáky na základní škole se vyskytuje.
- H2: Žáci nejsou informováni o tom, co dělat, když se setkají se šikanou
- H3: Většina učitelů nevidí šikanování na svých školách jako problém.
- H4: Učitelé základních škol nejsou dostatečně vybaveni znalostmi o šikaně.
- H5: Spolupráce mezi učiteli a rodiči není dostatečná.

5.3 Metoda a strategie výzkumu

Strategie výzkumu je „spojení implicitního rozhodnutí co, nebo kdo, bude zkoumanou jednotkou s určitým výzkumným zaměřením“. (Žižlavský, 2005, s.13)

Z hlediska druhu strategie lze rozlišit dva typy, a to kvantitativní výzkumnou strategii a kvalitativní výzkumnou strategii. Dle Žižlavského kvantitativní strategie „zaměřuje výzkumný proces na poznání sociálních jevů chápaných jako měřitelné proměnné“ (Žižlavský, 2005, s.35), zatímco kvalitativní výzkumná strategie „směřuje výzkumný proces buď na poznání významů objektů každodennosti běžných sociálních aktérů, nebo na poznání minulých, historických událostí“. (Žižlavský, 2005, s.39)

Disman (1993) uvádí, že z hlediska sociologických teorií je východiskem pro kvantitativní výzkum pozitivismus. Pozitivisté (jako Comte, Durkheim atd.) sledují příčiny sociálních jevů bez ohledu na subjektivní stav konkrétního aktéra. Oproti tomu fenomenologie, která je východiskem pro kvalitativní výzkum hledá spíše porozumění city a

motivy. Kvantitativní výzkum má podle Dismana (1993, s.295) ještě další poznávací systém, a tím je symbolický interakcionismus. Ten předpokládá, že „sociální vztahy jsou budovány sociální interakcí na symbolické úrovni. Tento přístup se nesnaží o kauzální vysvětlení sociálního fenoménu, ale o porozumění významu tohoto sociálního chování.“

Tab.5.1 Srovnávací tabulka

	<i>Kvantitativní výzkum</i>	<i>Kvalitativní výzkum</i>
<i>Filozofická východiska</i>	<i>pozitivismus</i>	<i>fenomenologie</i>
<i>Existence reality</i>	<i>jedna realita</i>	<i>více realit</i>
<i>Cíle výzkumu</i>	<i>vysvětlování jevů</i> <i>ověřování teorie</i>	<i>porozumění smyslu jevů</i> <i>budování nové teorie</i>
<i>Přístup</i>	<i>číslo</i> <i>zkoumá velké skupiny lidí</i> <i>směřuje ke zevšeobecnění</i> <i>odstup od zkoumaného</i>	<i>význam, slovo</i> <i>zkoumá malé skupiny lidí</i> <i>jedinečnost</i> <i>vcítění se, ponoření se do situace</i>

Zdroj: Gavora (2000,s.34)

Jak poukazuje Gavora (2004) kvalitativně a kvantitativně orientované výzkumy jsou tak odlišné, že to vzbuzuje otázku, zda je možno používat v jednom výzkumu oba dva způsoby. Radikálové zaujímají k tomuto kroku negativní stanovisko. Zdůrazňují, že nejen způsob práce, ale i celá filozofie obou výzkumných orientací je tak odlišná, že ve výzkumu je není možno použít společně. Na druhé straně umírnění výzkumníci říkají, že je nejen možné, ale i výhodné použít obě dvě výzkumné orientace, a tak vyvážit jejich silné a slabé stránky.

Pro naplnění cíle mé diplomové práce jsem tedy použila jak kvantitativně tak kvalitativně orientovaný výzkum. Sběr dat byl proveden jednak dotazníkovým šetřením (dotazník pro výchovné poradce a žáky základních škol), a jednak formou interview s žáky a jejich rodiči, kterých se problém přímo dotýká (tj. rozhovor s aktéry šikany a jejich rodiči).

5.4 Analytická jednotka

Analytickou jednotkou pro účely této práce jsem si zvolila pedagogy a žáky základních škol v Děčíně, a to z důvodu mé zainteresovanosti na tomto problému z pozice metodika prevence sociálně patologických jevů. Město Děčín má 50 000 obyvatel a funguje zde v současné době

11 základních škol.¹⁴ Ve většině případů se jedná o typicky městské školy, rozdíly lze sledovat jen v tom, v jaké čtvrti je škola umístěna.

Pro svou analýzu jsem oslovila všechny výchovné poradce a dále žáky a rodiče ze třech vybraných základních škol. Nejprve jsem chtěla oslovit žáky 6.ročníků všech základních škol v Děčíně, ale vzhledem k tomu, že se problematikou řešení a prevence šikany již delší dobu zabývám, rozhodla jsem se pro záměrný výběr jen tří škol, které jsou pro tento průzkum vhodné. Jedná se o školu, která je situována do příměstské čtvrti se sociálně znevýhodněným obyvatelstvem (rómské etnikum) dále o školu, která je umístěná v centru města, a třetí škola která se od ostatních odlišuje svou sportovní specializací.

Zkoumaný vzorek tvoří tedy respondenti rozdělení do čtyřech skupin. Jednu skupinu budou tvořit výchovní poradci základních škol v Děčíně, druhou skupinu žáci 6.ročníku druhého stupně těchto škol a třetí a čtvrtou skupinou jsou žáci postižení šikanou a jejich rodiče. Kritérium volby vhodných respondentů splňují právě výchovní poradci, jelikož jsou informováni o chodu celé školy, účastní se řešení jednotlivých závažných výchovných problémů žáků a spolupracují za školu s odbornými institucemi. Žáci druhého stupně proto, že přechodem z prvního stupně vzniká žákům určitá volnost, třídní učitel s dětmi netráví přestávku, není s nimi každou hodinu, ba naopak, setkává se s nimi třeba jen dvakrát v týdnu. Rodiče byli osloveni proto, abych zjistila zda vědí na koho se s problémem mohou obrátit, zda jim je pomoc a informace nabídnuta automaticky a zda existuje možnost propojení s odbornými institucemi.

5.4.1 Kvantitativní metoda sběru dat

K objektivnímu zjišťování údajů jsem využila průzkumnou metodu dotazníku. Ta umožňuje získání potřebných údajů za poměrně krátkou dobu. Dotazování je nejběžnější a nejčastěji využívaná metoda, založená na výpovědích lidí – dotázaných nebo jinak také respondentů.

Pro průzkum jsem si pod vedením psycholožky PPP v Děčíně připravila dotazník s polouzavřenými otázkami, které nabízejí nejprve alternativní odpověď a potom ještě žádají

¹⁴ Zdroj: www.mmdecin.cz

vysvětlení anebo objasnění v podobě otevřené otázky. V dotazníku jsem použila definici šikanování, kterou uvádějí autoři Parry – Carrington:

„Šikanování říkáme tomu, když jedno dítě nebo skupina dětí říká jinému dítěti ošklivé a nepříjemné věci, bije je, kope, vyhrožuje mu, zamyká je v místnosti apod. Tyto incidenty se mohou často opakovat a pro šikanované dítě je obtížné, aby se samo ubránilo. Jako šikanování mohou být označeny také opakované posměšky nebo ošklivé poznámky o jeho rodině. Jako šikanování však obvykle neoznačujeme občasnou rvačku nebo hádku přibližně stejně fyzicky i psychicky vybavených soupeřů.“(1997, str. 8)

Pro porovnání výsledků názorů pedagogů jsem se při výzkumu obrátila také na žáky základních škol, jejichž výchovné poradce jsem oslovila. Připravila jsem si pro ně dotazník se třemi otázkami, opět polouzavřenými, a použila jsem zde stejnou definici šikanování jako v dotazníku pro výchovné poradce.

Z důvodu zachování a zamezení zkreslování údajů bude dotazník anonymní, bez udání adresy školy a jména výchovného poradce.

5.4.2 Kvalitativní metoda sběru dat

Tohoto typu sběru dat bylo použito k doplňující části výzkumného šetření, zaměřeného ke konkrétním případům šikany. Tento typ výzkumu pracuje s údaji ve slovní podobě, kdy se jedná o výstižný, plastický a podrobný popis daného jevu. Jeho zastánci si cení osobního vkladu a přínosu jednotlivých respondentů. Hlavním cílem je porozumět člověku, tedy především chápat jeho pocity a vlastní hlediska.

„Kvalitativní výzkum se snaží interpretovat pohledy subjektů a zkoumaný předmět tím, že výzkumník přejímá jejich perspektivu. Využívá se podrobný popis každodenních situací. Jde o porozumění akcím a významům v jejich sociálním kontextu. Při kvalitativním výzkumu se neredukuje počet proměnných ani vztahy mezi nimi, o jejich redukci rozhodují sami zkoumané subjekty. Jsou upřednostňovány otevřené a nestrukturované výzkumné plány, analýza vychází z velkého množství informací o malém počtu jedinců. Převažuje zájem o reálné celky, interakce mezi aktéry a individuální osudy.“ (Hendl, 2005, s.156)

Metodou vhodnou pro získávání dat jsem v tomto případě zvolila strukturované interview s tím, že respondentům byla v rámci odpovědi ponechána volnost. Otázky byly sice

pevně dány, alternativy odpovědi byly však ponechány na respondentovi. V tomto směru se v některých případech strukturované interview blížilo spíše k polostrukturovanému.

Slovo interview v překladu anglického jazyka znamená „inter“ – mezi a „view“ – názor, pohled. Jak překlad naznačuje, jedná se o interpersonální kontakt. Jedná se o metodu, která umožňuje zjistit nejen fakta, ale i hlouběji proniknout do motivů a postojů respondentů. Pro průběh interview je velmi důležité navození přátelského vztahu a otevřené atmosféry. Výhodou osobního kontaktu je možnost modifikovat otázky podle odpovědi nebo jejich nepochopení respondentem, či požádat o doplnění odpovědi.¹⁵ Průběh interview může výzkumník zaznamenat na digitální nosič či pouze zapisovat. Nahrávku je možné použít jen se souhlasem respondenta. Jistým úskalím digitálního záznamu může být jeho rušivý vliv na respondenta, kdy určitou měrou může ovlivnit celkovou atmosféru a tak i získané údaje. Na druhé straně se výzkumník může naplno věnovat kladení otázek a vedení interview.

Po skončení interview se odpovědi vyhodnocují. Nejprve je uskutečněna prvotní kategorizace dat, snažíme se seřadit odpovědi do širokých kategorií, které v dalších etapách dělíme na menší celky. Tímto způsobem získáváme jemnější obraz o zjišťované problematice. (Gavora, 2000)

Pro své interview jsem si vybrala 3 konkrétní případy šikany, které se vyskytly na jedné nejmenované základní škole. Jedná se o oběti, agresory a rodiče obou zúčastněných stran. U jednoho z těchto případů došlo dokonce k fyzickému napadení, v ostatních případech došlo „pouze“ ke slovnímu napadání a posměchu.

5.5 Prezentace výsledků a interpretace

5.5.1 Dílčí výsledky dotazníku pro žáky

Při použití definice šikany, tak jak ji uvádějí Parry-Carrington(1997, str.8) je počet chlapců, kteří odpověděli kladně na otázku, zda se šikanování vyskytuje na jejich škole, přibližně stejný

¹⁵ V příloze P.5 uvádím zásady pro vedení interview.

jako počet dívek . Kladně odpovědělo celkem 66,6% dotazovaných žáků. Více chlapců než dívek neví, zda se šikana na jejich škole vyskytuje (celkem 19,1%). Nejmenší procento žáků si myslí, že se šikánování na jejich škole nevyskytuje. Protože šlo rozsahem o malý průzkum, uvádím pro přehlednost výsledky v tabulkách přímo v textu:

Tabulka 5.1 Výskyt šikany

	Ano	Ne	Nevím	Ano v %	Ne v %	Nevím v%
Chlapci	24	4	8	66,7	11,1	22,2
Dívky	21	6	5	65,6	18,8	15,6
Celkem	45	10	13	66,6	14,7	19,1

Téměř tři čtvrtiny (72,1%) všech dotázaných dětí zažilo ve škole od někoho nepřijemné chování Počet dívek je přibližně stejný jako počet chlapců. Naopak nepřijemné chování nezažilo ve škole 27,8% chlapců a 28,1% dívek.

Tabulka 5.2 Setkání s nepřijemným chováním

	Ano	Ne	Ano v %	Ne v %
Chlapci	26	10	72,2	27,8
Dívky	23	9	71,9	28,1
celkem	49	19	72,1	27,9

V případě, že by se dotazovaní stali obětí šikany, nevěděly by si rady spíše dívky, zápornou odpověď jich uvedlo 37,5%. Chlapců, kteří by si nevěděli rady je přesně jedna čtvrtina (odpovídá 13,2% všech dotazovaných žáků a žákyní). Co mají dělat, ví nejvíce chlapců – 75%, u dívek je to 62,5% . Na přímý dotaz, co by v takovém případě děti udělaly, odpovídá většina chlapců, že by použila násilí, prala by se. Dívky by se častěji svěřovaly sourozencům a rodičům, snažily by se s útočníky domluvit. Čtyři děti z těch, které otázku zodpověděly kladně uvedly, že by se svěřily svému učiteli (5,9% všech dotazovaných žáků).

Tabulka 5.3 Víím, co dělat, když mě bude někdo šikanovat

	Ano	Ne	Ano v %	Ne v %
Chlapci	27	9	75,0	25,0
Dívky	20	12	62,5	37,5
Celkem	47	21	69,1	30,9

5.5.2 Dílí výsledky dotazníku pro výchovné poradce

Přesto, že se téměř tři čtvrtiny žáků děčínských základních škol zahrnutých do výzkumu domnívají, že se na jejich škole šikanování vyskytuje, žádný výchovný poradce základní školy na Děčínsku nepovažuje školní šikanování za velký problém. 42,1% všech dotázaných hodnotí školní šikanování jako problém, který však není horší než na jiných školách. O problému tedy vědí, ale řešením šikanování nejsou výrazně zatíženi. Nejvíce pedagogů, celkem 52,6%, považuje šikanování za příležitostný jev, který se vyskytuje ojediněle; 5,3% dotázaných šikanu ve škole nikdy neřešilo.

Více pedagogů, 63,2%, udává, že nemají na škole místa, kde dochází k šikanování. Naopak 36,8% se domnívá, že taková místa ve škole jsou, a ve výčtu označují místo, kdy k šikaně nejvíce dochází, toalety (celkem 71,4%), šatny uvedlo 42,9% dotázaných a stejně tak i třídu během přestávky, kdy jsou děti bez dozoru. Nejméně uváděnými byly prostory před školou – 14,3%.

15,7% výchovných poradců se domnívá, že se na jejich škole vůbec nevyskytuje skrytá šikana. Nejvíce dotázaných se domnívá, že případy skrytého šikanování se na jejich škole vyskytují, ale pouze v malé míře (79%). Jen 5,3% výchovných poradců sděluje, že se tento jev na jejich škole vyskytuje ve velké míře.

Na základních školách zatím není řešení případů šikanování zátěží. Téměř tři čtvrtiny dotázaných sdělily, že případy šikanování nejsou výrazně zatíženi, šikanování neřeší často. 21,1% dotázaných přináší šikanování jen minimální zátěž, z toho jeden poradce uvedl, že dosud neřešil problémy spojené s projevy uvedeného jevu.

O šikanování se na základních školách výchovní poradci dozvídají nejčastěji od svých kolegů učitelů (57,9%) na upozornění žáka školy, který není obětí ani agresorem. Dále se výchovní poradci o šikaně na školách dozvídají od rodičů oběti (36,8%) a poměrně často se o něm dozví v souvislosti s řešením jiného výchovného problému. Celkem 26,3% výchovných poradců uvedlo, že se na ně šikanované dítě samo obrátilo. Jako zdroj svých informací o šikaně uvedlo 10,5% dotazovaných poradců ZŠ rodiče jiných žáků školy. Upozornění od jiné instituce neuvedl žádný z výchovných poradců. Tato skutečnost může být způsobena faktem, že někdy je záležitost řešena pouze třídním učitelem či ředitelem školy.

Při řešení jednotlivých případů šikanování na základních školách nejčastěji spolupracují s rodiči, uvedlo 63,2% výchovných poradců, dále pak respondenti uváděli spolupráci s pracovníky pedagogicko-psychologické poradny (21,1%) a oddělením péče o rodinu a děti referátu sociálních věcí v Děčíně (5,3%). Na základních školách zatím nebyl řešen ani jeden případ šikany ve spolupráci s policií. 15,8% dotázaných uvedlo, že s nikým nespolečně pracovali.

K otázce zkušeností ze spolupráce s odbornými institucemi se 42,1% dotázaných nevyjádřilo, své zkušenosti neohodnotili. Jako v předcházející otázce 15,8% dotázaných uvedlo, zkušenosti ze spolupráce nemají žádné. Ostatní hodnotili spolupráci jako vcelku dobrou a uvádějí potíže, které při řešení šikanování vznikají, zejména časové prodlevy při řešení případů a nedostatek pravomocí spolupracujících institucí.

Prevence šikanování na základních školách probíhá v rámci třídnických hodiny, uvedlo to 47,4% výchovných poradců. Schránky důvěry, jako formu prevence, využívají ve stejné míře jako zvýšené dozory nad žáky (26,3%). Dále výchovní poradci uvádějí trávení přestávek mimo třídu (15,8%) a patronáty starších žáků nad mladšími. Prevence se na školách provádí také v rámci rodinné výchovy, rodičovských schůzek a zvýšené spolupráce s rodinami problémových žáků. Prevence šikanování formou peer programů se na Děčínských školách vůbec nevyužívá. Preventisté z řad žáků základních škol nejsou vyškoleni.

Větší procento výchovných poradců, celkem 63,2% se domnívá, že mají dostatek informací pro včasné rozpoznání šikanování mezi žáky jejich škol. Z toho 10,5% dotázaných

uvádí potíže s rozpoznáním skryté šikany. 36,8% dotázaných sděluje, že jejich informace nejsou dostatečné.

Pozitivní je zjištění, že při prevenci a řešení šikanování uvítají učitelé základních škol spolupráci především od rodičů svých žáků (68,4%) a až po té od sociálních pracovníků a kurátorů oddělení péče o rodinu a dítě a oddělení sociální prevence. Minimálně žádají na základních školách pomoc od policie, která je především represivní složkou. Spolupráci s policií uvítá pouze 5,3%. 26,3% dotazovaných zástupců základních škol takovou pomoc nepotřebuje.¹⁶

5.5.3 Interpretace a zpracování interview s šikanujícím žákem – agresorem

Otázka č. 1: *Jaké máš pocity z tvého rodinného prostředí?*

Odpovědi jsou téměř stejné, děti si na rodinné prostředí nestěžují. S rodinnou situací jsou spokojeni, zmiňují jen občasné hádky, tresty za pozdní příchody.

Tomáš: *„U nás doma je to celkem v pohodě. S mámou i s tátou vycházím až na malé výjimky celkem bez problémů.“*

Michal: *„Doma mám všechno co potřebuju, je to bez problémů, až na to, že se naši občas pohádají, ale to je asi normální.“*

Marcela: *„Celkem to ujde, mamka s tatkou chodí domů celkem pozdě, takže je doma klid. Víc si ale rozumím s mamkou, takže věci řeším víc s ní.“*

Otázka č. 2 *Povídáš si často doma s rodiči o svých problémech?*

Problémy dětí ve škole nebo mimo ni jsou doma společně s rodiči probírány jen ve velmi malé míře.

Tomáš: *„No, jen málokdy, naši nemají moc času, tak je s tím nezatěžuju. Jen se zeptají na známky ve škole a to je všechno.“*

¹⁶ Grafické zpracování výsledků uvádím v příloze P.10

Michal: *„Máma se občas zeptá na známky nebo poznámky ve škole, a pak to chce řešit. Tak musím říct, jak to všechno bylo.“*

Marcela: *„Ani ne, vlastně vůbec. Naši nemají čas, chodí pozdě z práce a pak jsou unavený. Já jsem ráda.“*

Otázka č. 3: *Jaké jsou tvé záliby?*

Záliby těchto dětí jsou nevyhraněné, nejedná se vlastně ani o záliby, ale souvisí s obecnými zájmy dnešní generace.

Tomáš: *„Dřív jsem hrál hokej, ale stálo to hodně peněz, tak jsem s tím musel skončit. Taký sbírám počítačové hry, to mě teď hrozně baví.“*

Michal: *„Hrál jsem fotbal a teď jezdím na kole – na tom terénním. Máme takovou partu, scházíme se na rampě u stadionu a tam lámeme rekordy. Naši to moc rádi nevidí, ale mě to fakt baví.“*

Marcela: *„Mě baví nakupování, hlavně oblečení. Taky chodím ráda do kina. Dřív jsem chodila do hudebky na klavír, ale to už mě nebavilo, tak jsem přestala.“*

Otázka č.4 *Máš problémy s prospěchem nebo se školní docházkou, piješ alkohol, kouříš?*

Svůj prospěch hodnotí respondenti velmi nekriticky. Další patologické jevy kategoricky neodmítají, zkušenost s cigaretou i záškoláctvím rozhodně mají.

Tomáš: *„Známky mám průměrný, to jde, ne? Za školu nechodím, naši by na to hned přišli. Kouřit jsem ještě nikdy nezkoušel, to mě nějak neláká.“*

Michal: *„Známky nic moc, měl jsem nějaký čtyřky, nejde mi moc matika. Za školou jsem Byl asi třikrát, ale vždycky se na to přišlo. Cigáro si občas dám, s klukama, někdy si dám doma s tátou pivko.“*

Marcela: *„Cigaretu si občas dám, ale kdyby mě viděli naši, ty by mi dali! Na vysvědčení jsem měla vyznamenání, naši jsou rádi.“*

Otázka č.5 *Co tě vede k tomu, že šikamuješ svého spolužáka? Myslíš si, že je správné to co děláš?*

Respondenti si vůbec neuvědomují špatnost svého chování. Svě jednání považují téměř vždy jako odezvu na spolužákovy činy. Nesprávnost šikánování nechápou. Rozumí tomu, že to co právě dělají není správné, ale důvody svého chování zlehčují, vinu přenáší na oběti šikany.

Tomáš: *„Asi to není správný. Jirka mě jen někdy štve, tak ho srovnám. Ostatní se tomu smějous, tak to asi není tak špatný, ne?“*

Michal: *„Vždyť o nic nešlo, jen jsem mu párkrát vzal svačinku, ale to dělají i ostatní. Za tu rozbitou tašku jsem se mu omluvil, ale stejně si za to mohl sám, neměl mě provokovat.“*

Marcela: *„Já bych jí nic neudělala, kdyby mě nepomlouvala. Tak jsem jí to vysvětlila před třídou a je klid.“*

Otázka č.6: *Jak byly tyto věci řešeny učiteli?*

Ač bylo řešení šikany ze strany pedagogů nedostačující, dle názoru rodičů oběti, považují je agresory za zbytečné. Z jejich pohledu přeci o nic nešlo. Celý problém opět bagatelizují.

Tomáš: *„Celkem se nic nedělo, jen nějaká ta domluva od třídního učitele.“*

Michal: *„No, já jsem za tu blbou svačinku dostal třídní důtku a tu tašku, teda tu opravu tašky museli naši zaplatit.“*

Marcela: *„Nebyla jsem potrestaná vůbec. Za co taky, nic jsem neprovedla, jen jsem se bránila, neměla mě pomlouvat.“*

5.5.4 Interpretace a zpracování interview s šikanovaným žákem – obětí

Otázka č.7: *Jaké máš pocity z tvého rodinného prostředí?*

Tuto skupinu respondentů tvoří žáci, kteří se stali oběťmi šikanování. Hodnocení rodinného prostředí je úplně odlišné od hodnocení prováděného agresory. Rodinné zázemí je ceněno velmi pozitivně, péče rodičů je někdy až přehnaná. Z rozhovoru je cítit láska a vzájemné porozumění.

Jirka: *„Doma se máme všichni moc rádi, je to pohoda.“*

Filip: *„Naši jsou na sebe moc hodný, vzájemně si pomáhají. I mně hodně pomáhají, třeba s úkoly. Jsem rád, protože sám bych to asi nezvládnul.“*

Petra: *„Já jsem jenom s maminkou, naši jsou rozvedení. Ale s mamkou si moc rozumím, je jako moje kamarádka. S tatškou se vidím hrozně málo, odstěhoval se z Děčína, ale když za ním jedu, tak se tam mám taky moc dobře, je na mě moc hodný a ta jeho nová žena taky, jsou oba fajn.“*

Otázka č. 8: *Povídáš si často doma s rodiči o svých problémech?*

Žáci si o svých problémech s rodiči povídají, je vidět, že vztahy jsou založeny na vzájemné důvěře.

Jirka: *„S našima probíráme úplně všechno. Někdy mi mamka volá i do školy, co je nového, co jsem dostal za známky a tak. Ale to mi docela vadí, protože se mi kluci za to posmívají.“*

Filip: *„Jo, jak už jsem říkal, pomáhají mi se školou, s úkoly, někdy mi nadávají za to, že ve škole nedávám pozor, ale pak se to spolu snažíme dohnat.“*

Petra: *„Jo, s mamkou si povídám o všem. Je to přeci moje nejlepší kamarádka a tak jí můžu říct všechno.“*

Otázka č. 9: *Jaké jsou tvé záliby?*

Oba chlapci mají vyhraněné zájmy, i když na dnešní dobu dost zvláštní. Jejich netradiční zájmy mohou být také jedním z důvodů jejich neporozumění si se spolužáky. Petra žádné vymezené zájmy nemá, je velmi fixovaná na maminku, jako příčina zde může být citové strádání v období rozvodu jejích rodičů.

Jirka: *„Navštěvuji výtvarný kroužek a hrozně mě to baví. Hraju taky na flétnu, ale to mě moc nebaví, ale naši si to přejí, a taky mi to doporučuje paní doktorka, kvůli správnému dýchání, jsem totiž astmatik.“*

Radek: *„Chodím do modelářů. Sestavujeme letadla, máme doma pěknou sbírku, tatka je do toho taky blázen. Jezdíme spolu na různé soutěže a výstavy.“*

Petra: *„Já nikam nechodím, radši pomáhám doma mamce, to mě baví ze všeho nejvíc.“*

Otázka č. 10: *Máš problémy s prospěchem nebo se školní docházkou?*

Jak se dalo předpokládat, žádný z těchto respondentů vážné problémy s prospěchem ani s docházkou do školy nemá. Ale z vlastní zkušenosti se domnívám, že by při pokračující šikaně tyto problémy nastat mohly.

Jirka: *„Nikdy jsem za školou nebyl a ani bych nešel, proč taky, stejně by se to provalilo a měl bych akorát průšvih.“*

Radek: *„Ne, nemám problémy, známky nemám sice moc dobrý, ale s tím už se naši smířili. Za školu nechodím.“*

Petra: *„Známky mám docela dobrý, na konci roku jsem měla vyznamenání. Za školu nechodím, ale někdy přemluvím mamku, aby mě nechala doma, protože se mi do školy nechce.“*

Otázka č.11: *Proč si myslíš, že tě spolužák šikanuje a jak to probíhá?*

Téměř všichni respondenti nepovažují chování svých spolužáků za špatné, patologické. Ale nelze říct, že by jim v jejich třídním kolektivu bylo dobře. Docházku do školy berou jako povinnost, bez ohledu na to, jaké budou mít vzpomínky na svá školní léta.

Jirka: *„Nevím, asi jsem jiný než ostatní kluci. Vadí mi, že mluví sprostě a že ubližují holkám, ale jim to nevadí, smějou se tomu jako prdlý. Jen mě šve, že se mi někdy posmívají. Za co? No třeba za tu flétnu, to si mě neustále dobírají.“*

Filip: *„Ale on mě nešikanuje, jen mi párkrát vzal svačtinu, protože mu jí jeho mamka zapomněla dát.“ Po dotazu, co se stalo s tou taškou, odpověděl: „To byla náhoda, asi se mu připletla do cesty a tak se naštvál, vzal jí a hodil mi ji do koše.“*

Petra: *„S Marcelou jsem byla dřív kamarádka, ale ona se teď hrozně změnila a už si spolu nerozumíme, skoro vůbec se spolu nebavíme. Jednou jsem o ní řekla, že je nafoukaná a ona mi pak před holkama na tělocviku řekla, ať si na ní dám pozor, nebo že mi ukáže co je zač. Pak jsme hrály při hodině basket a ona mě dvakrát trefila míčem a pak mě dokonce porazila, až jsem upadla na zem, ale prý to bylo nechtěně. No a od té doby se jí radši vyhýbám, je zlá.“*

Otázka č. 12: *Řekl(a) jsi o svých problémech někomu z učitelů? Pokud ano, jak byly tyto věci řešeny učiteli?*

Žádná z obětí nikomu z učitelů nic neřekla, na podivné chování byl učitel upozorněn jinými žáky – spolužáky. Jirka i Filip berou chování svých spolužáků jako samozřejmé, přeci nebudou žalovat, aby si je ještě více dobírali. Petra se odvážila svěřit se problémem třídní učitelce, ale ta situaci zhodnotila jako naprosto normální nedorozumění kamarádek s tím, že se to stává.

Jirka: *„Nikomu ve škole jsem nic neřekl, jen doma našim. Táta pak volal do školy, ale nevím, jak to dopadlo. Víم jen, že třídní pak Tomášovi přede všemi domlouvala, ale to bylo všechno.“*

Filip: *„O té svačině, co mi Michal bral, řekly učitelce holky od nás ze třídy. Tu rozbitou tašku řešila třídní s našima, volali jí. Michal dostal třídní důtku a taky mi tu tašku musel dát opravit.“*

Petra: *„No, řekla jsem to naší třídní, ale ona už asi něco tušila, ptala se mě co se mezi mnou a Marcelou stalo, že už nás spolu nevidá. Řekla jsem jí, že jsme se trochu pohádaly a že je na mě Marcela zlá. Ona mi na to řekla, že i to se mezi kamarádkami stává a tím to skončilo.“*

5.5.5 Interpretace a zpracování interview s rodiči agresorů

Otázka č.13: *Jaké je vaše rodinné prostředí?*

Zdá se, že rodiče hodnotí svou rodinnou situaci vesměs pozitivní, jakoby na svou obhajobu, že oni nic nezanedbali. Jakoby měli strach, že by mohla být vina na jejich straně, na mezery ve výchově. Žádný z rodičů nepřipouští neshody mezi sebou, jako manželi, ani mezi nimi a dětmi.

Rodiče Tomáše: Otec není u rozhovoru přítomen.
„Určitě má pozitivní vliv na výchovu našeho syna. Snažíme se, dávat si najevo svou lásku a náklonnost.“

Rodiče Michala: Hovoru se ujímá otec.
„Myslím si, že situace u nás doma je stejná, jako v každé jiné rodině. S Mišou vycházíme celkem dobře, on nás sice moc nepotřebuje, nejraději by si dělal co chtěl, ale to samozřejmě nejde.“ Matka dodává: *„My se se snažíme Mišku držet zkrátka, ale moc nám to nejde.“*

Rodiče Marcely: Matka se ujímá odpovědi, otec mlčky přitakává.
„U nás doma je vše tak jak má být, Marcelka si s námi rozumí. Máme s manželem náročné povolání, ale Marcelka to chápe a snaží se, aby nám nepřidělávala starosti.“

Otázka č. 14: *Povídáte si často se svým dítětem o jeho úspěších a problémech?*

Ze všech odpovědí vyplývá, že největší roli zde hraje časové vytížení rodičů a také to, že si nepřipouští, že by jejich děti mohly mít nějaké problémy. A to je, myslím, jeden z hlavních důvodů nesprávné výchovy dětí a s tím související citový chlad agresorů.

Rodiče Tomáše: *„No tak to ani moc ne, protože do této doby žádné velké problémy nebyly, no a vlastně ani žádné úspěchy. Ale jinak se každý den Tomana ptám, co bylo ve škole, to jo.“*

Rodiče Michala: Hovoří matka
„Ano, snažíme se, ale času je opravdu málo, takže to není asi tak často, jak by to mělo být. Přiznám se, že si ani neuvědomuji, že by Miška mohl mít nějaké problémy.“

Rodiče Marcely: Hovoru se opět ujímá matka.
„Ano, snažíme se, ale někdy není tolik času, kolik bych si představovala.“ Marcelka je už ale velká, dokáže si poradit sama, někdy jsem z toho až překvapená. .“

Otázka č. 15: *Dostává vaše dítě kapesné a dárky?*

Rodiče agresorů hodnotí finanční a hmotné zabezpečení svých dětí jako dostačující. Možná by stálo za zvážení, aby se kapesné, které děti dostávají, stalo pravidelností.

Rodiče Tomáše: *„Někdy kapesné dostává, někdy ne, přiznám se, že to záleží na tom, zda mi to sám připomene. Ale dárky dostává ke každé příležitosti, myslím tím svátek narozeniny a tak.“*

Rodiče Michala: Hovoří otec
„Dostává, ale všeho s mírou. Musí si to zasloužit, a ne že přijde a řekne, že potřebuje peníze, musím nejdříve vědět na co a pak dostane, kolik uvážíme za vhodné.“

Rodiče Marcely: Hovoří matka
„Marcelka dostane tolik, kolik potřebuje, to jsme u nás nikdy neřešili, vid’?“ a otáčí se na otce, ten jen přikyvuje.

Otázka č. 16: *Víte o problémech vašeho dítěte, věříte tomu, že někoho šikanuje?*

Z odpovědí rodičů dětí – agresorů, jasně vyplývá, že se snaží celý problém bagatelizovat. Myslím, že je i zřejmé, že nechápou nebezpečnost šikany a své postoje k tomuto problému neskrývají ani před svými dětmi.

Rodiče Tomáše: *„No nic hezkého to není, ale to je taková doba, vždyť to ty děti vidíš v televizi, na ulici, všude. A my se pak divíme?“*

Rodiče Michala: *Hovoří matka*
„Je ošklivé, jak se dnes děti k sobě chovají, ale to co se stalo ve škole se mi zdá divné, Miša takový není. Myslím, že ho někdo musí vyprovokovat, aby se takhle choval. V každém případě, učitelé jsou tam od toho, aby si sjednali pořádek a ne, abychom to řešili za ně my, máme dost svých starostí.“

Rodiče Marcely: *Hovoří matka:*
„No, Marcelka mi doma všechno řekla, jak to doopravdy bylo, mrzelo jí to. Ale já si myslím, že je to mezi holkama v tomhle věku úplně normální, my jsme se takhle taky často dohadovaly a pak jsme se tomu smály.“

Otázka č. 17: *Mluvili jste s vaším dítětem o tom, co se ve škole stalo, snažili jste se tuto věc doma společně řešit?*

Z odpovědí lze vyčíst to, že se situace doma řešila pohovorem a někde dokonce důraznou domluvou. Do jaké míry lze však usuzovat o pravdivosti této odpovědi?

Rodiče Tomáše: *„Ano, všechno jsme doma probrali a Tomášovi jsme důrazně domluvili. Myslím si, že to pomohlo.“*

Rodiče Michala: *Hovoří matka*
„Miškovi jsem vynadala a slíbil, že už to nikdy neudělá.“

Rodiče Marcely: *Hovoří matka*
„Jak už jsem říkala, Marcelku to moc mrzelo, sama přišla s tím, že už to nikdy neudělá, věřím jí.“

Otázka č. 18: *Byla vám škola nápomocna při vaší snaze problém nějakým způsobem řešit?*

Zde narážíme na různorodost odpovědí, ale zdá se, že rodiče agresorů shledávají pomoc ze strany školy jako nepotřebnou.

Rodiče Tomáše: *„Ne, my jsme ani její pomoc nevyhledávali. Stačilo, že jsme si promluvili doma. Myslím, že to teď funguje.“*

Rodiče Michala: *Hovoří matka*
„Ano, byli jsme u třídní učitelky, ale nic důležitého se neodehrálo. Chtěla jen, abychom na Miška více dohlédli a domluvili mu a to bylo vcelku vše. Pak jsme si ještě asi dvakrát volali, ale už to nebylo třeba, protože se prý zlepšil.“

Rodiče Marcely: *opět hovoří matka*
„Nebylo potřeba, holky si to prý vyříkaly samy.“

Otázka č. 19: *Uvědomujete si, že chování vašeho dítěte může být nebezpečné pro jeho budoucí vývoj, ale také pro společnost?*

Z následujících odpovědí je opět zřejmá bagatelizace problému. Jedná se o velmi negativní přístup rodičů k tomuto problému, což má samozřejmě i vliv na jejich děti.

Rodiče Tomáše: *„Ale prosím vás, vždyť se zase nic tak závažného nestalo.“*

Rodiče Michala: Hovoří otec
„To si nemyslím, že by Michal svým chováním ohrožoval společnost, všude kolem se dějou mnohem horší věci.“

Rodiče Marcely: Hovoří matka
„Stalo se, ale myslím si, že jsou horší vztahy mezi lidmi a tohle si holky vyříkaly a za rok se tomu budou smát.“

5.5.6 Interpretace a zpracování interview s rodiči obětí

Následující skupinou jsou rodiče obětí šikany, kterých jsem se v první části rozhovoru záměrně ptala na stejné otázky jako rodičů agresorů. Zjistila jsem rozdílné přístupy ve výchově. I v druhé části jsou si otázky podobné, ale odpovědi zcela rozdílné. Zajímavé je, že se k rozhovorům dostavily pouze matky.

Otázka č.20: Jaké je vaše rodinné prostředí?

Situace ve všech rodinách je hodnocena téměř stejně. Snahou je, aby děti vyrůstaly v prostředí lásky, porozumění a vzájemného respektování.

Matka Jirky: *„Snažíme se doma o tvorbu klidného rodinného prostředí, nehádáme se před Jirkou.“*

Matka Filipa: *„Doma se snažíme o rodinnou pohodu, ne vždycky to vychází, ale brzy se to zase uklidní a je to tak, jak by mělo být – láska a porozumění.“*

Matka Petry: *„Jo, to já se snažím, aby doma byla pohoda a klid a myslím si, že tomu i tak doopravdy je.“*

Otázka č. 21: Povídate si často se svým dítětem o jeho úspěších a problémech?

Na rozdíl od odpovědí rodičů agresorů z těchto odpovědí vyplývá, že rodiče hodně volného času věnují svému dítěti, snaží se s nimi řešit jejich problémy, ale musí o nich vědět.

Matka Jirky: *„Ano, hodně si doma společně povídáme. Víím, že není ve škole spokojený, že se mu posmívají, chtěla jsem ho přeřadit do jiné třídy nebo úplně na jinou školu, ale Jirka nechce, že prý už si tady zvykl a nechce začínat znovu někde jinde. Moc mě to trápí, ale nevím, jak mu mám pomoci.“*

Matka Filipa: *Snažíme se, ale Filípek nám toho moc neřekne, to co se ve škole děje nepovažuje za důležité.“*

Matka Petry: *„S Pétou si hodně povídáme, myslím si, že mi řekne úplně všechno, že nic neskrývá. Vždycky se jí snažím pomoci, alespoň poradit.“*

Otázka č. 22: *Dostává vaše dítě kapesné a dárky?*

Finanční zabezpečení dětí je na velmi dobré úrovni, dostávají pravidelné kapesné, dárky. Na druhou stranu ale musím podotknout, že se zdá, že tento přístup nezneužívají.

Matka Jirky: *„Ano, určitě se snažíme, aby měl peníze, aby se necítil hloupě. Dárky samozřejmě dostává také, příležitostně, ale také někdy jen tak, pro radost.“*

Matka Filipa: *„Filip od nás dostává pravidelné kapesné, jednou za měsíc, musí si s tím hospodařit. Dárky jsou samozřejmostí, nikdy bychom nezapomněli na svátek, narozeniny apod.“*

Matka Petry: *„Petruška dostává dárky i kapesné, ale jen dle mých finančních možností. To víte, jsem na všechno sama a v dnešní době utáhnout domácnost není zrovna lehké. Ale snažím se, aby Petra nestrádala.“*

Otázka č. 23: *Víte o tom, že vaše dítě se stalo obětí šikany na jeho škole?*

Oba chlapi o svých problémech rodičům řekli sami, jen Petra se nedokázala přenést přes své trápení a nic mamince neřekla. Matka Petry se to dozvěděla až od třídní učitelky na pravidelných schůzkách rodičů s učiteli.

Matka Jirky: *„Jirka nám vše řekl, ale staví s k tomu statečně, chce si to vyřešit sám.“*

Maka Filipa: *„Ano, řekl nám to, ale až když jsme na něho tlačili. Zdál se nám být divný, tušili jsme, že nám něco tají.“*

Matka Petry: *„Ne, Pěta mi nic neřekla, dozvěděla jsem se to od její třídní učitelky.“*

Otázka č. 24: *Jak jste se snažili věc vyřešit, byla vám škola nápomocna při vaší snaze problém nějakým způsobem řešit?*

Při řešení problému svých dětí narazili rodiče na ne zrovna dostatečný přístup školy. Dokonce se zdá, že byli jednáním pedagogů zaskočeni, zklamáni.

Matka Jirky: *„Se školou jsme sice v kontaktu byli, ale asi nám to nebylo příliš platné. Zdálo se mi, že se snaží krýt si záda, ale aby něco udělali pro děti, to ne. Zklamalo nás to.“*

Matka Filipa: *„Ano, samozřejmě, našim zájmem je, aby synovi nikdo neublížoval. Při jednání se školou jsme měli ale pocit, jakoby chtěli všechno zamést pod koberec.“*

Matka Petry: *„Samozřejmě, že jsem to s Petrou doma řešila a vlastně i se školou, volala jsem třídní učitelce, ale to mně to přišlo bezvýznamné, nevím, třeba se mýlím, ale i Petra říkala, že už paní učitelka nic neřešila.“*

Otázka č. 25: *Myslíte si, že by užší spolupráce mezi rodiči a školou může přispět k postupnému odbourávání tohoto nebezpečného jevu?*

I zde převládá jednoznačně názor, že by užší spolupráce mezi školou a rodiči byla potřeba, dokonce je nutná pro předcházení takovýchto jevů.

Matka Jirky: *„Já tomu moc nerozumím, ale asi ano. Kdo by jim měl jiný pomáhat, a když se spojíme, určitě ta pomoc bude účinnější.“*

Matka Filipa: *„Ano, určitě. V případě, že by mě škola požádala o spolupráci, ráda bych se připojila.“*

Matka Petry: *„Myslím, že by taková spolupráce určitě nebyla na škodu a určitě by našla také své opodstatnění v předcházení mnoha problémům.“*

5.5.7 Shrnutí kvalitativního výzkumu

Sběr dat prostřednictvím interview byl proveden na třech konkrétních případech šikanování žáků šestých tříd základní školy. Pro potřebu analýzy výsledků jsem respondenty rozdělila do čtyř základních skupin. Otázky v rozhovorech byly směřovány na konkrétní indicie, které, dle mého názoru, mohou mít jednoznačný vliv na výskyt šikany. V prvních dvou skupinách byly provedeny rozhovory s šikanujícími žáky – agresory a žáky šikanovanými – oběťmi. V návaznosti na tyto skupiny, byly zjišťovány názory a postoje jejich rodičů, a to jak rodičů agresorů, tak rodiče obětí. Veškeré rozhovory byly prováděny tak, aby byla co nejvíce zaručena objektivita odpovědi.

V první skupině respondentů – agresorů, jsem se svými otázkami snažila poodhalit rodinnou situaci z pohledu dětí, motivy jejich jednání a pocity ze svých činů. Na rodinné poměry si děti celkově nestěžují, jsou převážně spokojeni. Jejich záliby jsou nevyhraněné, své finanční možnosti vidí jako nedostatečné, problémy společně s rodiči neprobírají. Citové prožívání je na velmi nízké úrovni. Šikanu jako jev nechápu z hlediska patologického chování, problém bagatelizují, chápou jej jako jakýkoliv jiný prohřešek, stejně tak přijímají kritiku svých učitelů a formy potrestání. Ze všech těchto aspektů vyplývá, že důvodem vzniku konkrétních případů šikany je celkový nekritický, nepřiměřený až chladný přístup rodičů k výchově svých dětí. Agresori jsou citově chladní a zanedbaní, možná i nevyzrálí, mají slabé prožitky a mnohdy jsou arogantní. Tyto vlastnosti se, dle mého názoru, velkou měrou zasloužily zásadním způsobem o vznik šikany.

Druhou skupinu respondentů tvoří šikanovaní žáci – oběti. I zde jsem se svými otázkami snažila zjistit rodinnou anamnézu, objasnit vztahy mezi rodiči a dětmi, celkovou osobní situaci dětí a projevy, které by mohly vyvolat zájem agresora o jejich osobu. Respondenti hodnotí celkovou rodinnou situaci velmi kladně, prostředí v rodině jako laskavé, založené na lásce a porozumění. Finanční i materiální zajištění považují za dostatečné. Jejich záliby jsou velmi vyhraněné. Problémy, které se vyskytují na úrovni jejich věku, řeší ve

spolupráci s rodiči. O svých problémech mluví téměř otevřeně, jednání vedoucí agresory k šikaně však nechápu. Na jejich prospěch či chování zatím nemá šikana žádný vliv. Avšak ve škole děti evidentně citově strádají, straní se kolektivu, fixují se zejména na své rodiče.

Třetí skupinou respondentů jsou rodiče dětí – agresorů. Je zajímavé, že stejně jako samotní agresori, tak i jejich rodiče hodnotí rodinné prostředí a vztahy v něm jako zcela běžné, nevymykající se ustáleným normám. Přitom je zcela evidentní, že jejich přístupy k výchově jsou nedostatečné. Volný čas svým dětem téměř nevěnují, zdůvodňují to pracovní vytížeností. Šikanu ve své podstatě bagatelizují a jako problému jí nepřikládají význam. Spolupráci se školou se nebrání, jako předpoklad jejího úspěšného fungování však uvádí aktivní přístup školy.

Odpovědi rodičů obětí, čtvrté skupiny respondentů, jsou prakticky velmi rozdílné. Evidentní je snaha o vytvoření takového rodinného prostředí, které zaručuje výchovu k lásce a porozumění. Svůj volný čas věnují dětem, povídají si s nimi o jejich problémech, snaží se je urovnat. O šikanování vědí, avšak nechápu důvody, které k tomu druhou stranu vedou. Přístup školy je z jejich strany kritizován, na druhou stranu chápou, že úzká spolupráce mezi nimi a školou může být jednou z možností, která by mohla pomoci k odstranění tohoto závažného celospolečenského problému.

5.6 Shrnutí výsledků průzkumu

Hlavním cílem tohoto výzkumu bylo zjistit, *zda jsou učitelé základních škol v Děčíně dostatečně identifikováni s problémem šikana a zda je jejich názor na výskyt šikany totožný s názorem žáků a rodičů, jejichž děti se problémem přímo dotýká*. Ukázalo se, i přes názorovou různorodost, že šikana na základních školách v Děčíně se vyskytuje. Po přečtení definice šikany uvedené v dotaznících uvedlo téměř 70% žáků, že se šikanování na jejich škole vyskytuje. Naproti tomu, po přečtení stejné definice šikany, uvedlo 53% pedagogů, že považují šikanu na jejich škole pouze za příležitostný jev nebo problém nevidí horší než je na jiných školách. Což znamená, že vědí, že šikana na jiných školách existuje. Z toho vyplývá, že učitelé na děčínských základních školách nejsou ztotožněni s problémem šikany, nedokáží si připustit, že právě jejich škola je šikanou již postižená anebo v případě jejich nezodpovědného přístupu se v budoucnu postiženou může stát.

Na základě výsledků výzkumu mám možnost zhodnotit hypotézy (potvrdit či vyvrátit), které byly stanoveny na počátku výzkumu.

- H1: Šikana mezi žáky na základní škole se vyskytuje.
Hypotéza se potvrdila, na základě výsledků dotazníku pro žáky¹⁷ se ukázalo, že téměř 67% žáků se šikanou setkala.

- H2: Žáci nejsou informováni o tom, co dělat, když se setkají se šikanou.
Tato hypotéza je třeba zamítnout, téměř 70% žáků uvedlo¹⁸, že by si v takovém případě vědělo rady. Nutné je však podotknout, že na přímý dotaz, co by v takovém případě udělali, odpověděla většina chlapců, že by použila násilí, prala by se. A to přeci nelze považovat za informaci, kterou získali od pedagogů či jiné kompetentní osoby, je to jejich vlastní přístup k vyřešení situace. Dívky by se svěřily sourozencům a rodičům. To se také potvrdilo v rozhovoru s přímými účastníky šikany.

- H3: Většina učitelů nevidí šikanování jako problém
Tato hypotéza se potvrdila, což dokazují výsledky dotazníku pro učitele.¹⁹ Žádný z pedagogů nepovažuje šikanu na své škole za velký problém, naopak 53% pedagogů označilo setkání se šikanou na jejich škole pouze za příležitostný jev.

- H4: Učitelé základních škol nejsou dostatečně vybaveni znalostmi o šikaně.
Tuto hypotézu je třeba zamítnout, dle výsledků²⁰ uvádí 63% pedagogů, že mají dostatek informací, aby dokázaly včas rozpoznat příznaky šikany.

- H5: Spolupráce mezi učiteli a rodiči není dostatečná.
Tato hypotéza nelze zamítnout, dle výsledků dotazníku pro výchovné poradce²¹, uvádí 63% pedagogů, že spolupracuje s rodiči při řešení šikany, na druhou stranu je třeba upozornit, že z rozhovoru s rodiči vyplývá, že tato spolupráce je nedostatečná, ba

¹⁷ Tab. 5.1 „Výskyt šikany“ v pododdíle 5.5.1.

¹⁸ Tab. 5.3 „Vím, co dělat, když se setkám se šikanou“ v pododdíle 5.5.1.

¹⁹ Výsledky a grafické zpracování uvádím v příloze P.10 Tab.P.2 Povahy šikany na školách.

²⁰ Viz příloha P.10 Grafické zpracování výsledků dotazníku pro výchovné poradce, Tab. P.11

²¹ Viz příloha P.10 Grafické zpracování výsledků dotazníku pro výchovné poradce, Tab. P.8

dokonce absentuje. Opět narážíme na rozdílnost informací, což je zajisté ovlivněno zájmy obou stran.

Od tohoto průzkumu jsem očekávala potvrzení mých předpokladů o přístupu učitelů k problematice šikany. Z dotazníků však vyplynulo, že učitelé na školách na Děčínsku nepovažují šikanování za velký problém. Toto zjištění je v souladu se zjištěním Koláře, který svým miniprůzkumem zjistil, že na pražských školách neviděla většina učitelů šikanování jako problém (1997,s.13).V mém případě dokonce většina dotazovaných učitelů tvrdí, že nemají na školách místa, kde by mohlo k šikanování docházet. Toto je v rozporu s výpověďmi žáků škol, kteří potvrdili (v mnoha případech i z vlastní zkušenosti) přítomnost šikany ve škole. Učitelé se navzdory tomu cítí být kompetentní k řešení šikany, považují jim dostupné informace za dostatečné.

Zde bych se ještě pozastavila nad názorovými rozdíly jednotlivých dat. Čím je způsobena tato různorodost? Jako první mě napadá myšlenka informačního zkreslení ze strany jednotlivých aktérů v důsledku zájmu. Může se jednat o „hraní mrtvého brouka“ ze strany pedagogů, které popírá nebo zamlžuje pravý stav věcí. Nebo naopak zatloukání agresorů a strach obětí přiznat kompetentním osobám, že jsou týrány, což se nám v našem výzkumu však nepotvrdilo. Proč učitelé zlehčují či popírají skutečnost, že se šikana na jejich škole vyskytuje? Následující faktory, které mi vyplynuly z analýzy rozhovorů a dotazníků, by mohly být odpovědí na výše uvedenou otázku:

- a) Učitel o šikaně ve své třídě ví, ale nepřiznává tuto skutečnost ani rodičům, ani svým kolegům, natož vedení školy, neboť v ní vidí své osobní selhání. Tím dochází k vytváření začarovaného kruhu, neboť, kde šikana oficiálně neexistuje, není třeba ji řešit.
- b) Zkušenost ukazuje a výpovědi obětí šikanování mi to potvrzují, že učitelé zasahují spíše v případech, kdy jde o fyzické násilí nebo ztrátu osobních věcí, než při incidentech týkajících se verbálních útoků. A tím se dostáváme k tomu, že učitelé na svých školách vidí šikanu pouze jako příležitostný jev. Na obranu učitele ale musím říci, že to není nic divného, neboť dnešní děti mluví vesměs velmi vulgárně, a navíc je velmi obtížné prokazovat, že se skutečně jedná o cílené slovní šikanování.

- c) Pokud pedagog uvede, že se šikana na jejich škole nevyskytuje, nevzniká pro něho povinnost případem se zabývat, zajímat se o situaci jednotlivých aktérů. Současně pro něho nevzniká ani potřeba dalšího vzdělávání v oblasti řešení a prevence šikany.

Je potřeba si ale uvědomit, že vlažná či dokonce neexistující reakce na šikanu ze strany učitelů a samozřejmě dalších osob, v jejichž kompetenci je potlačování tohoto sociálně patologického jevu, je vodou na mlýn bujení šikany. O důsledcích takového počínání Jedlička a Kořa (1998,s.88) píše: „Jestliže se škola, učiliště nebo dokonce výchovné zařízení nemíní zabývat sociálně patologickými jevy ohrožujícími samotné poslání takové instituce, znamená to, že jsou narušeny zpětnovazebné mechanismy, které by měly umožnit autoreflexi a korekci.“

V provedeném výzkumu došlo také k zjištění pozitivní skutečnosti, a to že při řešení problémů upřednostňují pedagogové zejména spolupráci s rodiči, se kterými by dokonce ještě uvítali užší spolupráci. Tento jejich postoj je v prevenci šikany velmi důležitý. Potěšitelné je také zjištění, že až na posledním místě vidí spolupráci s policií a institucemi, které představují represivní složku. Domnívám se, že nedostačující je spolupráce s institucemi z oblasti sociální a poradenské.

Dále z výzkumu vyplynulo, že prevence šikanování probíhá nejčastěji v rámci třídnických hodin, použitím schránek důvěry a zvýšeným dozorem nad žáky. Na Děčínsku se nevyužívají peer programy. Formy prevence šikanování, které učitelé v dotazníku uvedli, nepovažují za dostačující. Z dotazníku je patrné, že jen minimum škol využívá kombinaci několika forem prevence. Žádný z dotazovaných pedagogů neuvedl, že by na školách v rámci prevence šikanování, a sociálně patologických jevů vůbec, probíhal nácvik zdravého sebeprosazování a obranných technik

Na základě analýzy rozhovorů s konkrétními aktéry šikany se kromě jiného potvrdilo, že šikana na školách opravdu existuje, ale učitelé stejně tak jako agresoři i jejich rodiče problém spíše bagatelizují, než aby zasáhli. Dále se potvrdila nedostatečná, ba dokonce absentující, spolupráce mezi školou a rodiči, a to i přesto, že je na obou stranách žádoucí.

Výše uvedené závěry šetření ukazují na podceňování šikany ze strany pedagogů jako sociálně patologického jevu na školách. Potvrdily se tak mé předpoklady zvládnání projevů šikanování na školách:

1. vzhledem k tomu, že šikanování probíhá většinou tajně, a zdá se, že vlastně neexistuje, většina učitelů nevidí šikanování jako problém;
2. formy prevence, které učitelé používají jsou nedostačující;
3. informovanost žáků o tom, co dělat, když se stanou obětí šikany nebo jejím svědkem, není taktéž dostačující
4. spolupráce školy a rodičů je sice žádaná ,ale zatím se uskutečňuje jen ve velmi malém měřítku.

6 Závěr

Někteří lidé tvrdí, že šikanování je nutné přijmout jako jev, který v naší společnosti je a že je nutné ho přijmout jako zlo nutné k tomu, aby se muži „zocelili“ do života. Praxe nám však dokazuje, jak nebezpečná je tato myšlenka.

Ve své práci jsem se zabývala tématem šikany na základních školách, a především problémem, který spočívá v přístupu pedagogů k řešení a prevenci šikany. Zvyšující se agresivita a násilí mezi dětmi na školách vnímám totiž jako velký problém, který nelze zlehčovat, ale naopak vyžaduje odborný přístup. Ke svému výzkumu jsem si vybrala základní školy v Děčíně, a to jednak abych zjistila, jednak zda se šikana na těchto školách vyskytuje, a jednak jak se s tímto patologickým jevem pracuje a jak se mu snaží předcházet.

Prostřednictvím svého výzkumu jsem se snažila odpovědět na výzkumné otázky citované v úvodu práce. V části věnované popisu sledovaného problému jsem zmínila formy a následky šikany, aktéry a aktivity vedoucí k řešení a prevenci. V druhé části jsem se zaměřila na analýzu situace na základních školách v Děčíně a na konkrétní příklady šikanování.

Nejprve jsem na základě prostudované literatury dospěla k závěru, že řešení dětské šikany by opravdu mělo být především záležitostí pedagogického sboru a vedení školy. Škola není jen vzdělávací institucí, kde děti získávají vědomosti a dovednosti, ale také výchovnou institucí a ta by měla děti připravit na život v naší společnosti. Vztahy mezi žáky a učiteli, ale především vztahy mezi žáky navzájem předurčují jejich chování ve společnosti a schopnost vycházet s ostatními lidmi. V jejich názorech a stanoviscích je ovlivní jak osoba pedagoga, tak školní prostředí, ve kterém tráví podstatnou část svého času. Pedagogové by si měli uvědomit významnou roli, která jim v otázce šikany přísluší. V současné době se nedá bohužel říci, že tomu tak je. Jak se na základě analýzy výsledků výzkumu ukázalo, pro mnohé učitele šikana na školách neexistuje nebo dochází k tzv. habitualizaci šikany, což znamená, že se na šikanu nahlíží jako na běžnou, organickou součást školního života. Dotazníkový průzkum mezi žáky a rozhovor s přímými účastníky šikany nám však ukázal opak, šikana na školách opravdu je. Mé výzkumné otázky se také zaměřily na kompetence a znalosti problematiky. Opět se projevila teoretická i praktická nepřipravenost, a to učitelů i žáků, na

řešení školního násilí a na vytvoření zdravého a podporujícího školního prostředí. Na problém nepřipravenosti pedagogů upozorňuje i veškerá literatura týkající se šikanování. Další mezery lze spatřit v nedostatečné spolupráci mezi školou a rodiči, která je sice na obou stranách žádoucí, dokonce v boji se šikanou považovaná za nutnou, ale v praxi se zatím uskutečňuje jen ve velmi malém měřítku.

Myslím si, že v boji proti šikanování je důležité uplatňovat systémový přístup. Efektivní přístup musí směřovat více do hloubky, více pod povrch života třídy jako sociální skupiny. Je třeba změnit školní klima. Do jeho tvorby je nutno zapojit rodiče a další zainteresované osoby a instituce, širší společenství. Šikana a boj proti ní je proces, který není nikdy ukončen. Kázeňská situace na škole se proměňuje. Funkční systém je dynamická proměnná, která musí operativně reagovat na změnu situace, projevů a příčin nekázně, jakožto i ostatních podmínek vztahujících se k chování žáků.

7 Bibliografie

- BAURCET,S. – GRAVILLONOVÁ,I. 2006. *Šikana ve škole, na ulici, doma*. Jak bránit své dítě: Praktický průvodce pro rodiče, pedagogy a vychovatele. Praha: Albatros
- BENDL, S. 2003. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha: ISV nakladatelství.
- BENDL, S. 2001. *Školní kázeň. Metody a strategie*. Praha: ISV.
- BENDL, S. 2001. *Kam kráčíš, šikano?* Učitelské listy, roč. 8, č.7
- DISMAN,M. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- DRTILOVÁ, J.- KOUKOLÍK, F. 1996. *Vzpouza deprivantů..* Praha: Makropulos.
- ELLIOTOVÁ, M. 1995 *Jak ochránit své dítě*. Praha: Portál.
- ERB, H.H. 2000. *Násilí ve škole a jak mu čelit*. Praha: Amulet.
- FONTANA, D. 1997. *Psychologie ve školní praxi*. Praha: Portál.
- GÁL,F. 1994. *Násilí*. Praha: EGEM.
- GAVORA, P.2000 *Úvod do pedagogického výzkumu..* Brno: Paido.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál
- JEDLIČKA,J., - KOŤA,J. 1998. *Aktuální problémy výchovy: Analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže*. Praha: Karolinum.
- KOLÁŘ, M. 2003. *Školní program proti šikanování*. Zkrácená závěrečná zpráva projektu
- KOLÁŘ, M. 2001. *Bolest šikanování*. Cesta k zastavení epidemie šikanování ve školách. Praha: Portál
- KOLÁŘ, M. 1997. *Skrytý svět šikanování ve školách*. Příčiny, diagnostika a praktická pomoc. Praha: Portál.
- LANGER, S.1994. *Mládež problémová, její typy a možnosti uplatnění*. HradecKrálové: Kotva
- MARTIN, M. 1997. *Jak řešit problémy dětí se školou*. Praha: Portál
- PARRY,J.- CARRINGTON,G. 1997. *Čelíme šikanování*. Praha: IPPP ČR
- ŘÍČAN, P. 1995 *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha: Portál.
- SURYNEK,A., KOMÁRKOVÁ,R., KAŠPÁRKOVÁ,E. 2001. *Základy sociologického výzkumu*. Praha: Management Press.
- ŽIŽLAVSKÝ, M. 2005. *Metodologie výzkumu v sociální politice a v sociální práci*. Brno: Masarykova univerzita.

Další zdroje:

BRAUN, R. 2003 *Diagnostika vztahů v třídním kolektivu*. Vzdělávací kurz

FOJTÍKOVÁ, Z. 2005. *Nemoc zvaná šikana*. [online] [citováno 2007-10-20]
<www.minimalizacesikany.cz>

HRUBÁ, J. 2005. *Minimalizace šikany*. [online] [citováno 2007-10-20]
<www.minimalizacesikany.cz>

Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení Č.j.: 28 275/2000-22

Metodický pokyn ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže Č.j.: 14514/2000-51

MŠMT: *Specifický program proti šikanování a násilí ve školách a školských zařízeních*. [online] [citováno 2007-10-20]

MINIMALIZACE. 2006. Minimalizace šikany – představení projektu. [online] [citováno 2007-10-20] <www.mujnet.cz/PRO/clanek.aspx?a=0&prmKod=KNI.687.2364.3483.3878>

POSLÁNÍ. 2006. *Poslání a cíle*. [online] [citováno 2007-10-20]
<www.minimalizacesikany.cz/dokument.php3?kategorie=2>

Zákon č. 104/1991 Sb., Úmluva o právech dítěte

ZAPLETALOVÁ, J. 2003. *Monitorování problémových projevů chování*. Vzdělávací kurz.

8 Anotace

Autor diplomové práce: Bc. Jitka Šolcová
Název práce: Problém šikany na základních školách v Děčíně
Počet slov základního textu: 21 792

Školní šikana je v současné době velmi rozšířeným a závažným problémem. Počet dětí postižených šikanou je podle výzkumů stále rostoucí, avšak většina škol není připravena tento problém řešit. Důvodem může být nízká informovanost rodičů žáků a veřejnosti o tomto problému, nedostačující vzdělání učitelů v oblasti šikany či jejich nezáměr o tuto oblast.

Tato práce se zabývá výskytem šikany na základních školách v Děčíně. Cílem je zjistit, zda jsou učitelé na těchto školách dostatečně identifikováni s problémem šikana a zda je jejich názor na výskyt šikany totožný s názorem žáků a rodičů, jejichž děti se problémem šikany přímo dotýká. Výzkumnými metodami této práce je interview a dotazníkové šetření.

Anotation

The author of thesis: Bc. Jitka Šolcová
The title of thesis: The problem of bullying among the school- aged children in Děčín
The number of words in basic text: 21 792

The school bullying is a widespread and significant problem of this time. According to the research results is the number of children endangered with school bullying still increasing, however most of the schools is not able to solve this problem. We can see the reason in a low informedness about this problem of both pupils' parents and the public, an unsatisfactory academic education of teachers in the field of the bullying or their insensibility about this.

This diploma thesis is engaged in presence of bullying among the school aged children in Děčín. The task of this thesis is to find if the teachers of these schools are identified enough with the problem of school bullying and if their attitude to the presence of bullying is the same as the attitude of the children and their parents whose children are endangered. An interview and the method of questionnaire are used in this study.

9 Jmenný a věcný rejstřík

- Agrese, 9, 11, 13, 16, 18, 19, 22, 29, 38, 96, 97, 98, 104
- Agresor, 13, 16, 17, 98
- Bendl, 7, 11, 12, 32, 72
- Braun, 32, 69
- Carrington, 12, 14, 20, 42, 44
- Cíle, 8, 40, 96
- Diagnostika, 28, 68, 100
- Disman, 39
- dotazník, 32, 40, 42
- Drtilová, 17, 68
- Fojtíková, 95
- Formy šikany, 14, 98
- Gál, 37
- Gavora, 38, 39, 40, 43
- Hendl, 42
- Hrubá, 8
- Interview, 40, 43, 47, 50, 53, 57, 60, 70, 79, 80, 91, 92, 101
- Jedlička, 64
- Kašpárková, 38
- Kolář, 8, 9, 17, 18, 25, 96
- Komárková, 38
- Kompetence, 66
- Kořa, 64
- Koukolík, 17, 68
- Metoda, 25, 41, 42, 101
- Náprava, 24
- Násilí, 7, 8, 9, 11, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 29, 31, 36, 37, 38, 45, 62, 63, 66, 67, 69, 72, 73, 75, 95, 96, 97, 98, 102, 104
- Následky, 7, 15, 22, 37, 66, 72, 73, 97, 98, 99
- Oběť, 7, 13, 14, 15, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 73, 98, 99, 100
- Parry, 12, 14, 20, 42, 44
- Prevence, 9, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 46, 47, 64, 65, 68, 78, 89, 90, 95, 100, 102
- Prezentace výsledků, 43, 101
- Program proti šikaně, 29, 95
- Projekt, 95, 96
- Respondent, 41
- Řešení šikany, 9, 22, 28, 30, 32, 49, 62, 63, 72, 73, 83, 88, 91, 95, 99, 104
- Skupina, 12, 16, 17, 20, 25, 42, 82, 84
- Surynek, 38
- Systémový přístup, 30, 67
- Šikana, 7, 12, 14, 19, 21, 39, 62, 67, 68, 72, 73, 75, 98, 99
- Třídní kolektiv, 16
- Výzkum, 38, 39
- Vzdělávání, 64, 96, 102
- Žižlavský, 39

10 Přílohy

P. 1 Právní aspekty šikanování

Právní definici šikany v našem právním řádu nenajdeme, nicméně na potřebu komplexního řešení šikany reagovalo Ministerstvo školství, které vymezilo problematiku šikany v metodickém pokynu MŠMT č. 28 275/2000-22 (dále jen „pokyn“). Pokyn dává školám a jejím pracovníkům návod, jak šikaně předcházet a jak ji řešit. Pokyn však pokrývá pouze školní oblast, neřeší a z povahy věci ani nemůže řešit všechny právní následky šikanování. Ostatní nástroje je nutno hledat v právních předpisech trestního, občanské či správního práva.

Metodický pokyn MŠMT definuje šikanu takto:

„Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrozit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků.“

Ochrana dětí a mládeže je zakotvena v základních mezinárodních dokumentech a úmluvách. V našem právním řádu ji zakotvuje Listina základních práv a svobod. V roce 1991 vstoupila v našem státě v platnost mezinárodní Úmluva o právech dítěte. Podpisem této Úmluvy se stát zavázal k „ochraně dětí před jakýmkoliv tělesným či duševním násilím, urážením či zneužíváním, trýzněním či vykořisťováním.“ Docházka do školy bez nebezpečí šikany by tedy měla být základním demokratickým právem dítěte. Bohužel, tento bod Úmluvy není u nás vzhledem k šikanování dodržován.

Odpovědnost školy za šikanu

Pedagogičtí pracovníci stejně jako ředitel školy nesou odpovědnost za chování žáků probíhající během výuky, ale i o přestávkách, jinak řečeno mají odpovědnost po celou dobu, kdy je žák svěřen jejich dočasnému dozoru (od vstupu do školy až po její opuštění, ale např. i při různých výletech, exkurzích apod.). Bendl (2003, s. 41) k tomu dodává:

„Vůči školám, které nevystupují dostatečně účinně proti šikaně, je možno postupovat s využitím institutů pracovního práva (odvolání z funkce, výpověď nebo okamžité zrušení pracovního poměru), občanského práva (žaloba na úhradu škody vzniklé zanedbáním náležitého pedagogického dohledu), popř. trestního práva (ublížení na zdraví z nedbalosti).“

Odpovědnost pedagogických pracovníků je stanovena v § 27 nařízení vlády č. 108/1994, kterým se provádí zákoník práce a některé další zákony, dále čl. 8 Pracovního řádu pro zaměstnance škol a školských zařízení č. 14 269/2001-26. Povinnost ředitele je potom stanovena v § 3 zák. č. 564/1990 o státní správě a samosprávě ve školství.

Přímou povinnost preventivně působit a řešit šikanování je stanovena i v preambuli a čl. 2 odst. 2 Metodického pokynu MŠMT č. 28 275/200-22.

Šikana a právo

Problémem šikany je ta skutečnost, že je prováděna dětmi a na dětech, které nejsou plně duševně vyvinuty, následky mohou negativně ovlivnit další výchovu oběti i agresora. Agresori nejsou mnohdy pro nedostatek věku trestněprávně či občanskoprávně odpovědni. Lze proti nim uplatnit mnohdy nedostačující výchovná opatření, agresor uniká potrestání a mnohdy v šikanování pokračuje, což u oběti vede k pocitu nespravedlnosti. Někdy je oběť pod pohrůžkou násilí donucována k páchání trestných činů (krádeže, ubližování mladším apod.), čímž se stává nedůvěryhodnou osobou v očích učitelů, ale i policie, kteří oběti nevěří, že delikty spáchala z donucení. Práví agresori zůstanou neprozrazeni a oběť může být ještě více poškozena.

Právní řešení šikany je tedy problematické. Právní nástroje, jak agresora potrestat a zastavit další šikanu, se mohou lišit podle různých situací, ve kterých se bude oběť šikany nacházet.

- I. Prvním místem, kam se obrátit, je sféra školy, neboť právní řád přiznává žákům, resp. jejich zákonným zástupcům významná oprávnění a stanoví povinnost školy zajišťovat preventivní, ale i aktivní následnou ochranu před šikanou. Školy a její pracovníci však mnohdy existenci šikany popírají a snaží se zbavit odpovědnosti. Státní dohled nad školní činností vykonává Česká školní inspekce, dohled rodičů je zajištěn formou školních rad. Na chod školy má vliv též zřizovatel školy, ve většině případů je jím obec či kraj.
- II. Pokud šikana vyústí v trestní stíhání agresora pro některý trestný čin (např. vydírání, ublížení na zdraví apod.), pak bude mít oběť šikany postavení poškozeného s procesními právy v trestním řízení (např. právo na náhradu škody apod.). Mnohdy však na trestní stíhání nedojde, resp. je zastaveno např. pro nedostatek věku pachatele.

- III. Při způsobení materiální škody nebo způsobení morální újmy je možno využít občanskoprávního řízení (žaloba na náhradu škody, žaloba na ochranu osobnosti).
(www.sikana.org)

P. 2 Linka bezpečí

„Linka bezpečí Nadace Naše dítě se za 4 roky svého působení stala jednou z nejvíce uznávaných institucí, poskytující pomoc ohroženým dětem a dospívajícím v celé České republice. Obliba této bezplatné čtyřicetihodinové krizové telefonní služby neustále roste. Dokazují to počty dětí a dospívajících, kteří se na Linku bezpečí dovolávají. V září 1994, kdy Linka bezpečí zahájila svůj provoz, nikdo netušil, že její číslo hned v prvním měsíci existence vytočí přes 15 000 dětí a že se počet měsíčních kontaktů na Linku v červnu 1998 vyšplhá za hranici 70000. V listopadu 1997 zaznamenala Linka bezpečí milióny telefonát dítěte.“ (Pöthe, 1999, s.9)

Lehká dostupnost Linky bezpečí znamená, že dítě může volat v kteroukoli denní nebo noční dobu, odkudkoli a bezplatně. Na telefonní krizovou pomoc se dítě často obrací tehdy, pokud se projeví zanedbání péče u jiných institucí. Mezi nejzávažnější problémy, se kterými se mládež a děti na Linku obracejí, patří problémy sexuálního zneužívání, tělesného nebo psychického týrání, citového zanedbávání nebo jakéhokoliv ohrožení. Ideální je pokud může dítě osobně navštívit Krizové centrum, které je neoddělitelnou částí pomoci dětem na Lince bezpečí. Toto centrum může dítě navštívit s rodiči, učitelem, s příbuzným, nebo v případě akutní situace i samo. Zde se nejdříve zhodnotí psychický stav dítěte, jeho rodinná situace a jak dalece je ohroženo. Stanoví se plán zahrnující sociálně-právní ochranu dítěte, založený na spolupráci s azylovými a nemocničními zařízeními, s oddělením péče o dítě a policií. Další fází je poskytnutí individuální psychiatrické a psychologické péče, může trvat od několika týdnů do několika měsíců až let. Cílem psychoterapeutické péče je předejít rozvoji závažných psychických následků způsobených psychickým, tělesným nebo sexuálním násilím

Linka bezpečí a Krizové centrum (nadace Naše dítě)

Ústavní 95/91, 181 00 Praha

0800 155555

P. 3 Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, 2001.

Čl. 1, *Charakteristika šikanování*

(1) Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrozit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků. Nebezpečnost působení šikany spočívá v závažnosti, dlouhodobosti a nezřídka v celoživotních následcích na duševním a tělesném zdraví.

(2) Pocit bezpečí každého jedince je neodmyslitelnou podmínkou vytváření produktivního prostředí a dobrého sociálního klimatu školy. Všechny školy a školská zařízení mají proto povinnost předcházet všem náznakům agresivity a všem způsobům šikanování mezi žáky a svěřenci. Šikanování nesmí být pracovníky školy v jakékoliv formě akceptováno. Šikanování se ve své zárodečné formě vyskytuje prakticky na všech školách. Probíhá nejčastěji mezi žáky ve stejné třídě či výchovné skupině a odehrává se v době přestávek, cestou do školy a ze školy nebo v době osobního volna. Škola či školské zařízení mají jednoznačnou odpovědnost za děti a žáky v době vyučování a školních akcí, a to podle § 27 nařízení vlády č. 108/1994 Sb. a podle Pracovního řádu pro zaměstnance škol a školských zařízení (např. čl. 2). Podle § 422 občanského zákoníku odpovídá škola nebo školské zařízení i za škodu způsobenou žákům v době vykonávání přechodného dohledu, tj. při vyučování a v přímé souvislosti s ním. Z tohoto důvodu pedagog musí šikanování mezi žáky neprodleně řešit a každé jeho oběti poskytnout okamžitou pomoc.

(3) Z hlediska trestního zákona může šikanování žáků naplňovat skutkovou podstatu trestných činů vydírání, omezování osobní svobody, útisku, ublížení na zdraví, loupeže, vzbuzení důvodné obavy, poškození cizí věci, znásilnění, kuplířství apod.

(4) Učitel nebo vychovatel, kterému bude znám případ šikanování a nepřijme v tomto ohledu žádné opatření, se vystavuje riziku trestního postihu pro neoznámení, případně nepřekážení trestného činu. V úvahu přicházejí i další trestné činy jako např. nadřezování či schvalování trestného činu, v krajním případě i podněcování. Skutkovou podstatu účastenství na trestném

činu podle § 10 trestního zákona může jednání pedagogického pracovníka naplňovat v případě, že o chování žáků věděl a nezabránil spáchání trestného činu např. tím, že ponechal šikanovaného samotného mezi šikanujícími žáky apod.

P. 4 Monitorovací systém problémových projevů chování

Monitorovací systém je jedním z mnoha možností, jak odhalit nebo předcházet mnoha aktuálním problémům u jednotlivých žáků i celých školních tříd. Je tvořen tabulkou s nejčastěji se objevujícími projevy v chování žáků, které je možno zaznamenávat v průběhu vyučování a pobytu dítěte ve škole. Tento systém je projektem MŠMT a jeho použití do praxe zavedla PhDr. Jana Zapletalová.

Jedná se o projevy chování, které bychom mohli označit za signály vzniku některých závažnějších problémů. Tyto projevy chování zaznamenávají vyučující v průběhu své práce se žáky. Jedná se tedy o strukturované pozorování příznaků, které chápeme jako objektivně pozorovatelné manifestace poruch.

Práce s tabulkou monitorovacího systému je založena na přímém pozorování. Závažnost pozorovaných příznaků je ovlivněna jejich frekvencí a druhem. Některé příznaky nejsou statistické, ale mění svoji intenzitu i v závislosti na okolnostech. Stejně příznaky mohou být pak signálem různých problémů. Kvalita práce se systémem je tedy ovlivněna i subjektivitou pozorovatele, je proto důležité, aby jeden subjekt sledovalo více pozorovatelů a jejich závěry pak mohl zpracovávat další nezaujatý pozorovatel.

Učitelé v průběhu své každodenní pracovní náplně mají ve třídách před sebou nejen „objekty“ své vyučovací činnosti, ale také žáky a studenty, kteří se před jejich očima proměňují. Především tuto skutečnost využívá monitorovací systém k zachycování markantních změn v projevech chování, které mohou být signálem lehké mozkové dysfunkce, specifických poruch učení, drogových závislostí, školních fobií, záškoláctví, problémů v rodině, psychiatrické diagnózy a v neposlední řadě také šikany.

Tabulka P.1 Tabulka monitorovacího systému

1.	nemá kamarády, ostatní o něho nejeví zájem
2.	má rád obdiv druhých, snadno se prosazuje
3.	projevuje negativní vztah ke třídě
4.	je úzkostný, ztrácí sebevědomí
5.	o přestávkách vyhledává blízkost učitele
6.	mívá blízko k pláči
7.	Nedokáže ovládnout svoje nutkání ubližovat ostatním
8.	při týmové sportu je volen jako poslední
9.	je často objektem posměchu ostatních spolužáků
10.	kolísání nálady
11.	zhoršení paměti
12.	horší sebeovládání
13.	Podrážděnost
14.	horší koncentrace
15.	Ospalost
16.	únava a nezájem
17.	Rozjařenost
18.	nesmyslný smích
19.	horší koordinace pohybů
20.	rozporná tvrzení (lži)
21.	nezdůvodněné opakované absence
22.	odpovědi typu " A proč ne?"
23.	stranění se ostatních
24.	neprospěch (v čem?)
25.	přeceňování osobních možností
26.	dlouhodobá absence
27.	časté uvolňování na WC
28.	nápadný úbytek váhy
29.	Agresivita ve vztahu k učiteli (otevřená i skrytá)

Zdroj: Zapletalová (2002), vlastní úprava

Monitorovací systém umožňuje včasné zachycení některých signálů šikanování zejména v bodech **1, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 14, 21, 23**.

Užití monitorovacího systému v praxi

Na počátku práce s monitorovacím systémem stojí rozhodnutí vedení školy, zda chce s tímto systémem ve škole pracovat. Účinnost systému se zvyšuje také tím, že se do něho zapojí velká část vyučujících školy, nikoliv pouze třídní učitelé a výchovní poradci. Je proto důležité, aby zavedení systému podporovalo vedení školy.

Monitorovací systém je tvořen tabulkou sledovaných projevů chování a jmenným seznamem dětí v každé třídě. Takže pokud je ve škole např. 20 tříd, je tvořen 20 deskami, ve kterých je nalepena monitorovací tabulka a jmenný seznam žáků. Tabulku obdrží také každý

vyučující, aby měl k dispozici číselné označení kategorie sledovaných projevů chování. Desky jsou uloženy např. u třídních knih jednotlivých tříd tak, aby byly pro učitele kdykoliv dostupné a zároveň nemohlo dojít k jejich manipulaci žáky. Desky se nesmí vynášet do tříd, ani s nimi manipulovat před žáky.

Osoba seznámená se systémem (školní psycholog, výchovný poradce, metodik prevence) podrobně vysvětlí, jak se systémem pracuje, co znamenají jeho jednotlivé položky, co všechno lze jeho prostřednictvím zjišťovat. Dále je třeba informovat rodiče žáků o tom, že škola pracuje se systémem přímého pozorování a registrování příznaků negativních projevů chování žáků. Je třeba upozornit učitele, že je vhodné dodržovat etické zásady při práci se systémem jak ve vztahu se žáky, tak i s jejich rodiči.

Tak jako mezi lidmi jsou rozdíly ve schopnosti pozorovat změny kolem sebe nebo v chování někoho jiného, tak i mezi učiteli jsou pozorovatelé s výbornou schopností zaznamenávat skutečné změny v procesu chování žáků, ale jsou mezi nimi i tací, kteří vidí problémy v chování dítěte i v jeho běžných projevech tam, kde nejsou. Stejně tak budou mezi učiteli tací, kteří nebudou ochotni se systémem pracovat a nebudou tento systém akceptovat. Ten, kdo bude pověřen kontrolou systému a prací se systémem, musí tyto skutečnosti respektovat.

Správou monitorovacího systému je pověřen obvykle školní psycholog, výchovný poradce nebo metodik primární prevence, který pravidelně systém vyhodnocuje. Vyhodnocování může probíhat např. ve 14 denních intervalech, kdy je třeba pečlivě zaznamenávat příznaky problémového chování u jednotlivých žáků v jednotlivých třídách. Správce systému si dělá pečlivě poznámky a zároveň do tabulky poznamenává, kdy provedl kontrolu záznamů. Je velmi dobré, když se podaří zapojit do práce se systémem co nejvíce vyučujících. Cílem není, aby vyučující nahradil svoje hlavní poslání tj. výuku pozorováním a sledováním žáků, ale aby jimi označovaný projev chování byl natolik nápadný a jiný, že je třeba jej zaznamenat. Dále je třeba učitele seznámit s tím, že pokud je projev chování dítěte v souladu s okolnostmi, které jsou nám známé, není třeba tyto jevy zaznamenávat. Může se například stát, že víme, že se dítě vrátilo do školy po nemoci a může být unavené, tato skutečnost je normální a není třeba ji zaznamenávat. Pokud bychom chtěli hledat nějaké zobecnění, můžeme říci, že pokud se opakuje nějaký projev v chování žáka, pro který nemáme žádné vysvětlení, jedná se o projev, který bychom měli zahrnout do záznamů. Už

bylo zmíněno, že různí vyučující jsou různě citliví k pozorovaným skutečnostem. Proto je vhodné, aby v tabulce pozorovaných projevů byla také uvedena parafa toho, kdo a kdy záznam provedl.

Při práci se systémem je třeba pracovat s informacemi zjištěnými na základě pozorování učitelů jako s informacemi citlivými, které podléhají etickým pravidlům. Pokud v chování dítěte zjistíme na základě uváděných skutečností možný problém, je postup při řešení této skutečnosti závislý na věku žáka nebo studenta, se kterým pracujeme. Důležité je upozornit učitele, že se o položkách v systému před žáky nehovoří.

Výhodou systému je dlouhodobé zaznamenávání rizikových projevů chování všech žáků školy, které vede k včasnému odhalení možného problému a k jeho bezodkladnému řešení, a to nejen u jednotlivého žáka, ale i celé třídy nebo školy. Systém také přispívá k maximální možné prevenci negativních projevů chování v prostředí školy. Umožňuje také do jisté míry sledovat účinnost prováděných preventivních opatření. Rizika systému spočívají především v jeho neprofesionálním používání a nerespektování etických pravidel při práci se žáky a jejich rodiči. Mezi rizika můžeme zařadit také přeceňování některých sledovaných příznaků. Nikdy neusuzujeme pouze z jednoho pozorování, ale alespoň ze dvou až tří pozorování od různých učitelů.

P. 5 Zásady pro vedení interview

(podle Hendla, 2005, s.172)

1. Zajišťujeme důkladnou přípravu a nácvik provedení rozhovoru.
2. Účel výzkumu určuje celý proces interview.
3. V interview máme vytvořit rámeček, v němž se bude moci dotazovaný vyjadřovat pomocí svých vlastních termínů a svým vlastním stylem.
4. Vytváříme vztah vzájemné důvěry, vstřícnosti a zájmu. Jsme citliví k pohlaví, k věku a kulturním odlišnostem dotazovaného.
5. Při přípravě a provedení rozhovoru si uvědomujeme, že otázky v rozhovoru nejsou totožné s výzkumnými otázkami.
6. Otázky formulujeme jasným způsobem, kterému dotazovaný rozumí.
7. Klademe vždy jenom jednu otázku.
8. Otázky doplňujeme sondážními otázkami.

9. Dotazovanému dáváme jasně na vědomí, jaké informace požadujeme, proč jsou důležité a jak interview postupuje.
10. Nasloucháme pozorně a odpovídáme tak, aby dotazovaný poznal, že o něj máme zájem. Necháváme dotazovanému dostatek času na odpověď.
11. Udržujeme si neutrální postoj k obsahu sdělovaných dat. Sbíráme data, ale neposuzujeme osobu.
12. Jsme pozorní a citliví k tomu, jak je dotazovaný rozhovorem ovlivněn a jak odpovídá na různé otázky.
13. Zohledňujeme časové možnosti dotazovaného.
14. Jsme reflexivní, sebekriticky monitorujeme sami sebe.
15. Po rozhovoru kompletujeme a kontrolujeme své poznámky, jejich kvalitu a úplnost.

P. 6 Charta proti šikanování

(Zdroj: interní zdroj nejmenované ZŠ)

Zde si dovoluji uvést ukázkou zdařilé charty, která byla vytvořena žáky 6. ročníku při jedné z třídnických hodin.

1. Nebudeme tolerovat šikanování nebo utlačování jakéhokoliv druhu.
2. Budeme uznávat druhé bez ohledu na rasu, náboženství, kulturu nebo postižení
3. Když uvidíme, že je někdo šikanován, neprojdeme pouze kolem – buď se šikanování pokusíme zarazit nebo půjdeme pro pomoc
4. Nedovolíme, aby šikanování nebo utlačování vstupovalo do školy, ani aby z ní vystupovalo.
5. Nebudeme znečišťovat nebo kreslit na školní majetek (zdi, záchody, knihy atd.)
6. K druhým se budeme chovat přátelsky, i když to nejsou naši kamarádi, a k novým žákům se budeme chovat tak, aby cítili, že jsou vítáni.
7. Jednou týdně budeme ve třídě pořádat skupinovou diskusi, na které budeme hovořit o všech problémech, které nám dělají starosti
8. Budeme upřímní, když budeme dotázáni na cokoli, co jsme skutečně udělali.
9. Spolužákům, kteří stojí mimo skupinu, pomůžeme začlenit se mezi nás.
10. Budu-li chtít udělat někomu nějaký žert, nejdřív si představím, jak by bylo mně na jeho místě.

P. 7 Dotazník B-3

Dotazník B - 3		
Jméno:	Třída:	Datum:

- 1. Mezi mé přátele patří:**
- 1.....
- 2.....
- 3.....

- 2. Jako přítele bych si nevybral:**
- 1.....
- 2.....
- 3.....

- 3. Sám sebe hodnotím:**
- a) jsem vždy v centru dění
- b) občas se účastním a jsem obvykle o akcích ve třídě informován
- c) párkrát jsem se akcí účastnil, ale nebývám informován
- d) zdá se, že o mou účast třída příliš nestojí
- e) o dění ve třídě nejevím zájem

- 4. Odpověz na následující otázky *ano- ne*:**
Ve třídě je nejméně jeden žák, který je nešťastný	ano	ne
Ve třídě je někdo, komu ostatní občas ubližují	ano	ne
Stává se, že se do školy těším	ano	ne
Většinou se najde někdo, kdo mi pomůže s problémem	ano	ne
Společné problémy řešíme většinou v klidu	ano	ne

5. Zakroužkuj číslíci, která vyjadřuje míru tvých pocitů ve třídě:

Pocit bezpečí	1 2 3 4 5 6 7	pocit ohrožení
Pocit přátelství	1 2 3 4 5 6 7	pocit nepřátelství
Atmosféra spolupráce	1 2 3 4 5 6 7	atmosféra lhostejnosti
Pocit důvěry	1 2 3 4 5 6 7	pocit nedůvěry
Tolerance	1 2 3 4 5 6 7	netolerance

6. Najdi někoho ze spolužáků, který je:

spravedlivý:	protivný:
spolehlivý:	nespravedlivý:
zábavný:	nevděčný:
vždy v centru dění:	nespolehlivý:
se všemi za dobře:	osamocený:

P. 8 DOTAZNÍK PRO VÝCHOVNÉ PORADCE

Instrukce: Na níže uvedené otázky odpovězte tím, že zakroužkujete písmeno správné varianty (na některé otázky je možné i více odpovědí, případně doplňte otázku vlastními slovy. Odpovídejte, prosím, upřímně. Dotazník je anonymní, slouží pouze průzkumu. Děkuji.

Šikanování říkáme tomu, když jedno dítě nebo skupina dětí říká jinému dítěti ošklivé a nepříjemné věci, bije je, kope, vyhrožuje mu, zamyká je v místnosti apod. Tyto incidenty se mohou často opakovat a pro šikanované dítě je obtížné, aby se samo ubránilo. Jako šikanování mohou být označeny také opakované posměšky nebo ošklivé poznámky o jeho rodině. Jako šikanování však obvykle neoznačujeme občasnou rvačku nebo hádku přibližně stejně fyzicky i psychicky vybavených soupeřů.

1. Když použijete výše uvedenou definici, považujete šikanování na vaší škole za:

- a) velký problém
- b) problém, který však není horší než na ostatních školách
- c) příležitostný jev

2. Máte na škole místa, kde docházelo nebo dochází k šikanování? ANO - NE
Pokud ano, která to jsou?

3. Domníváte se, že na Vaší škole se mezi dětmi vyskytují i případy tzv. skryté šikany (tedy případy, které se Vám nepodaří odhalit)?

- a) ano, ve velké míře
- b) ano, v zanedbatelné míře
- c) ne

4. Jak velké zatížení ve Vaší práci znamená řešení případů šikanování?

- a) značné, převažuje nad řešením ostatních výchovných problémů
- b) oproti jiným výchovným problémům není tak časté
- c) jiné vyjádření:

5. Jak se dovídáte o případech šikanování?

- a) dítě se na Vás samo obrátí
- b) upozorní jiné dítě
- c) upozorní rodiče oběti
- d) upozorní rodiče jiných dětí
- e) upozorní jiní učitelé
- f) upozorní jiná instituce
- g) šikanování se projeví v souvislosti s jiným výchovným problémem
- h) šikanování se projeví jiným způsobem

6. Spolupracovali jste při řešení případů šikanování s:

- a) rodiči
- b) oddělením péče o rodinu a děti

- c) pedagogicko – psychologickou poradnou
- d) policií
- e) jinou institucí

7. Jakou máte zkušenost ze spolupráce s jinými institucemi?

- a) velmi dobrou
- b) dobrou
- c) špatnou
- d) velmi špatnou
- e) žádnou
- f) poznámky:

8. Využíváte na Vaší škole nějaké metody pro prevenci šikanování?

- a) schránka důvěry
- b) peer programy
- c) patronáty starších žáků nad mladšími
- d) trávení přestávek mimo třídu
- e) jiné:

9. Myslíte si, že máte v současné době dostatek informací, abyste mohli včas rozpoznat příznaky šikanování?

10. Od koho byste uvítali větší pomoc při prevenci a řešení šikany na Vaší škole?

P. 9 DOTAZNÍK PRO ŽÁKY

Jsem chlapec - dívka

Instrukce: Přečti si, prosím, uvedenou definici šikanování a potom odpověz na uvedené otázky. Zakroužkuj některou z předložených odpovědí, která nejvíce odpovídá skutečnosti, případně doplň odpověď vlastními slovy. Děkuji.

Šikanování říkáme tomu, když jedno dítě nebo skupina dětí říká jinému dítěti ošklivé a nepříjemné věci, bije je, kope, vyhrožuje mu, zamyká je v místnosti apod. Tyto incidenty se mohou často opakovat a pro šikanované dítě je obtížné, aby se samo ubránilo. Jako šikanování mohou být označeny také opakované posměšky nebo ošklivé poznámky o jeho rodině. Jako šikanování však obvykle neoznačujeme občasnou rvačku nebo hádku přibližně stejně fyzicky i psychicky vybavených soupeřů.

1. Když použiješ výše uvedenou definici, můžeš říct, že se na Vaší škole vyskytuje šikanování?

- a) ano
- b) ne
- c) nevím

2. Choval se k Tobě někdy někdo z Vaší školy nepříjemně?

- a) ano
- b) ne

3. Víš, co máš dělat, když tě někdo šikanuje?

- a) ano
- b) ne

Napiš, prosím, co uděláš:

P. 10 Grafické zpracování dotazníku pro výchovné poradce

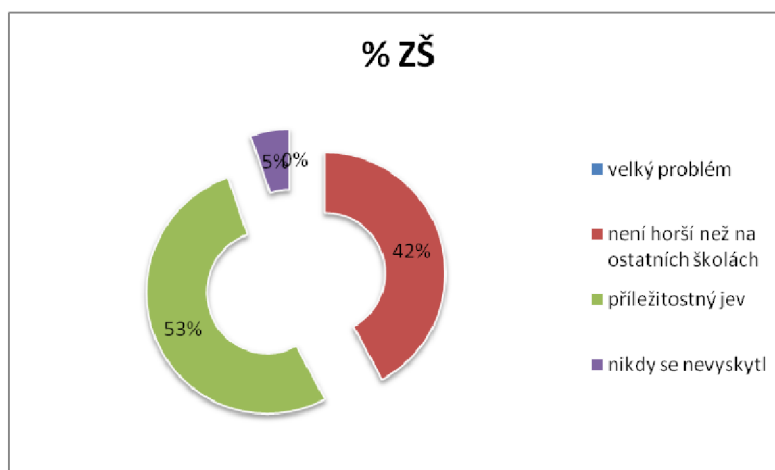
(Zdroj: vlastní zpracování 2007)

1. Když použijete výše uvedenou definici šikany, považujete šikanování na vaší škole za:

Tabulka P.2 Povaha šikany na školách

	% ZŠ
velký problém	0
není horší než na ostatních školách	42,1
příležitostný jev	52,6
nikdy se nevyskytl	5,26

Graf P.1 Povaha šikany na školách

2. Máte na školách místa, kde dochází k šikanování?

Tabulka P.3 Výskyt šikany

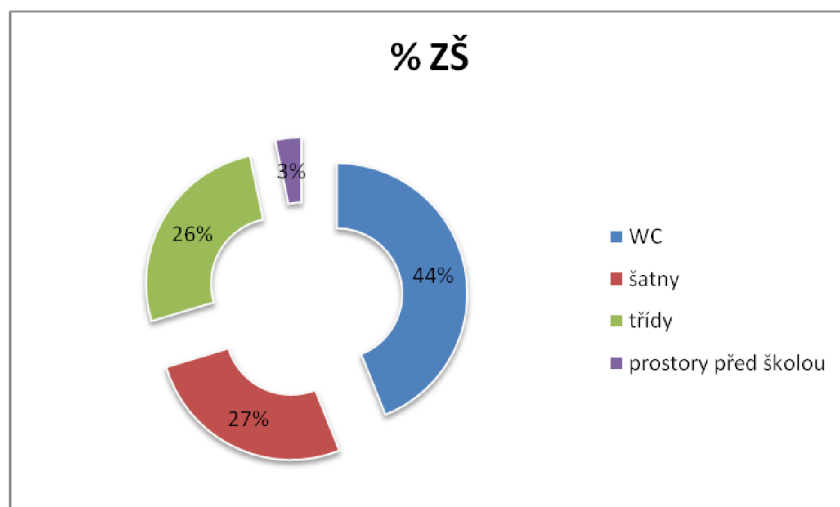
	% ZŠ
ano	36,8
ne	63,2

Pokud ano, která to jsou?

Tabulka P.4 Místa výskytu šikany

	% ZŠ
WC	71,4
šatny	42,9
třídy	42,9
prostory před školou	5,3

Graf P.2 Místa výskytu šikany

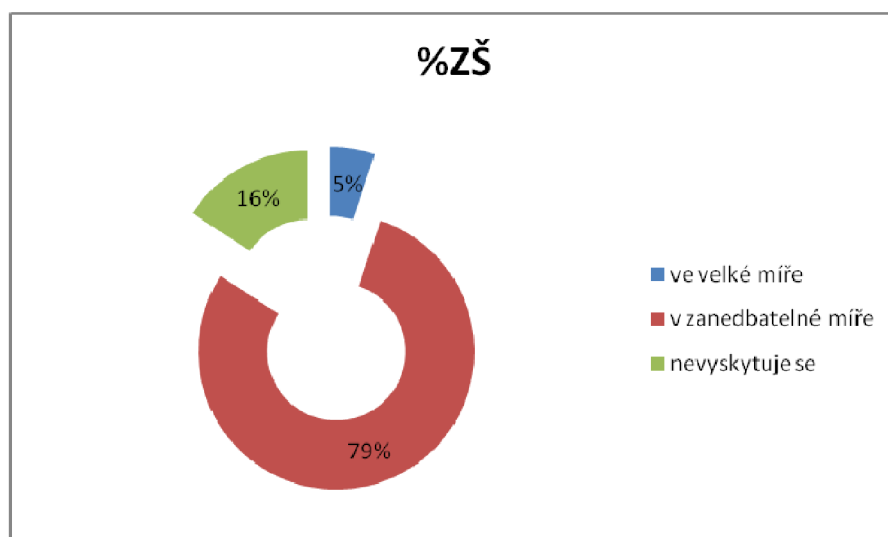

3. Domníváte se, že na vaší škole se mezi dětmi vyskytují i případy tzv. skryté šikany (tedy případy, které se vám nepodaří odhalit)?

Tabulka P.5 Výskyt skryté šikany

	% ZŠ
ve velké míře	5,2
v zanedbatelné míře	79,0
nevyskytuje se	15,8

Graf P.3 Výskyt skryté šikany

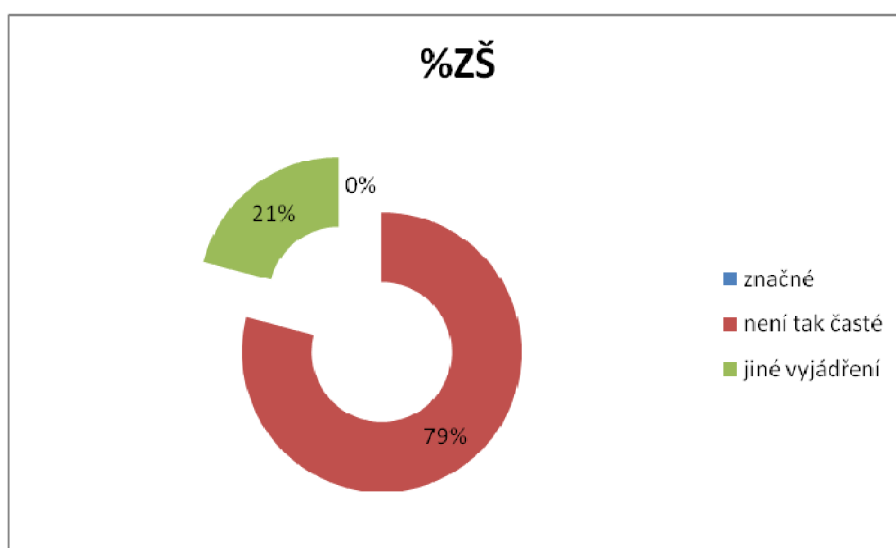

4. Jak velké zatížení ve vaší práci znamená řešení případů šikanování?

Tabulka P.6 Šikanování jako náplň práce výchovných poradců

	% ZŠ
značné	0
není tak časté	79,0
jiné vyjádření	21,0

Graf P.4 Šikanování jako náplň práce výchovných poradců

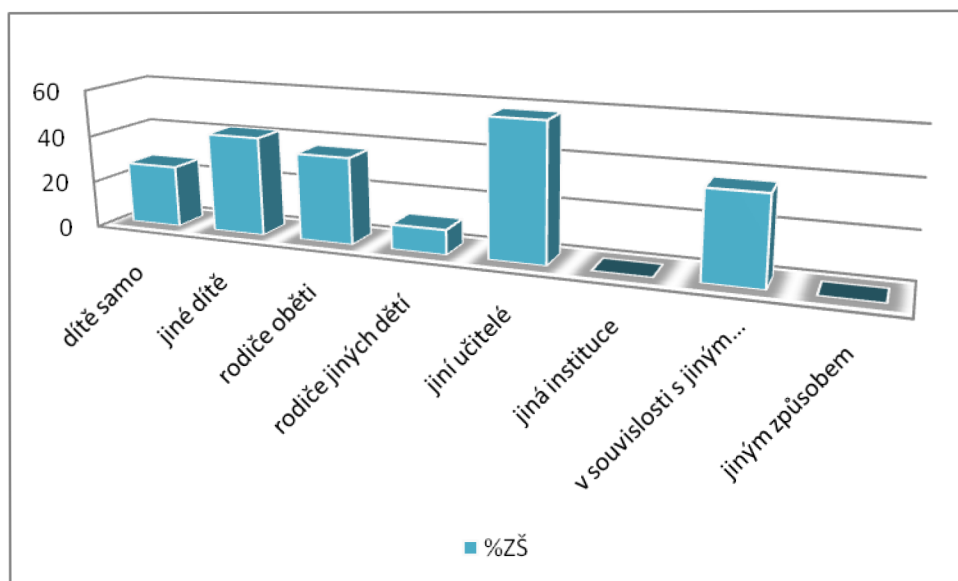

5. Jak se dovídáte o případech šikanování?

Tabulka P.7 Zdroj informací o výskytu šikany

	% ZŠ
dítě samo	26,3
jiné dítě	42,1
rodiče oběti	36,8
rodiče jiných dětí	10,5
jiní učitelé	57,9
jiná instituce	0
v souvislosti s jiným problémem	36,8
jiným způsobem	0

Graf P.5 Zdroj informací o výskytu šikany

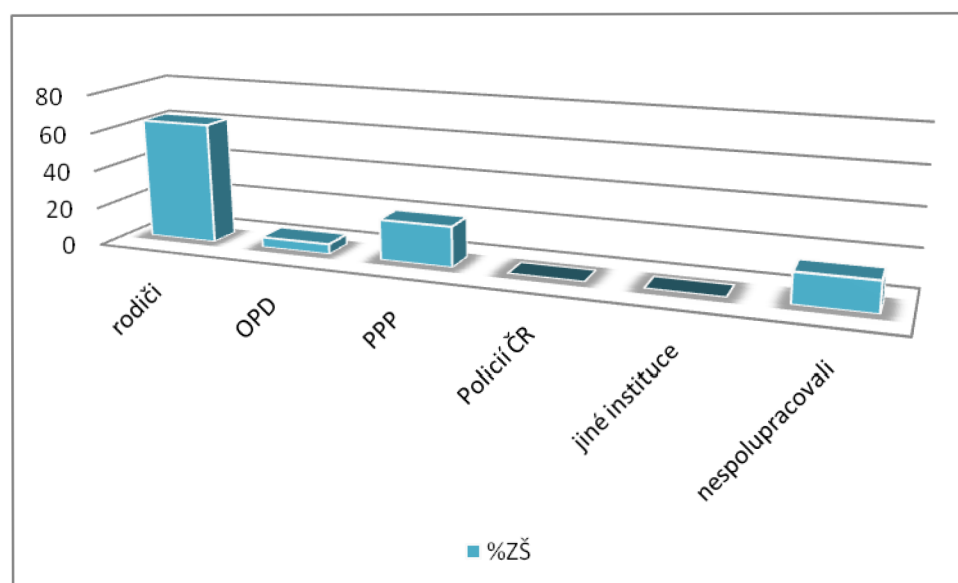

6. Spolupracovali jste při řešení případů šikanování s:

Tabulka P.8 Spolupráce při řešení šikany

	% ZŠ
rodiči	63,2
OPD	5,3
PPP	21,1
Policií ČR	0
jiné instituce	0
nespolupracovali	15,8

Graf P.6 Spolupráce při řešení šikany

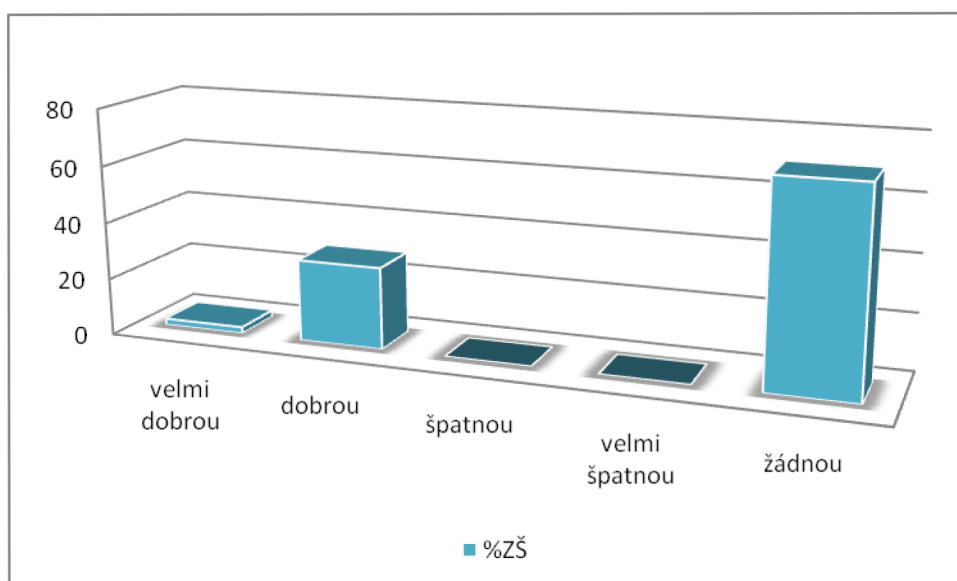

7. Jakou máte zkušenost ze spolupráce s jinými institucemi?

Tabulka P.9 Zkušenost s jinými institucemi

	%ZŠ
velmi dobrou	2,2
dobrou	28,7
špatnou	0
velmi špatnou	0
žádnou	70,1

Graf P.7 Zkušenost s jinými institucemi

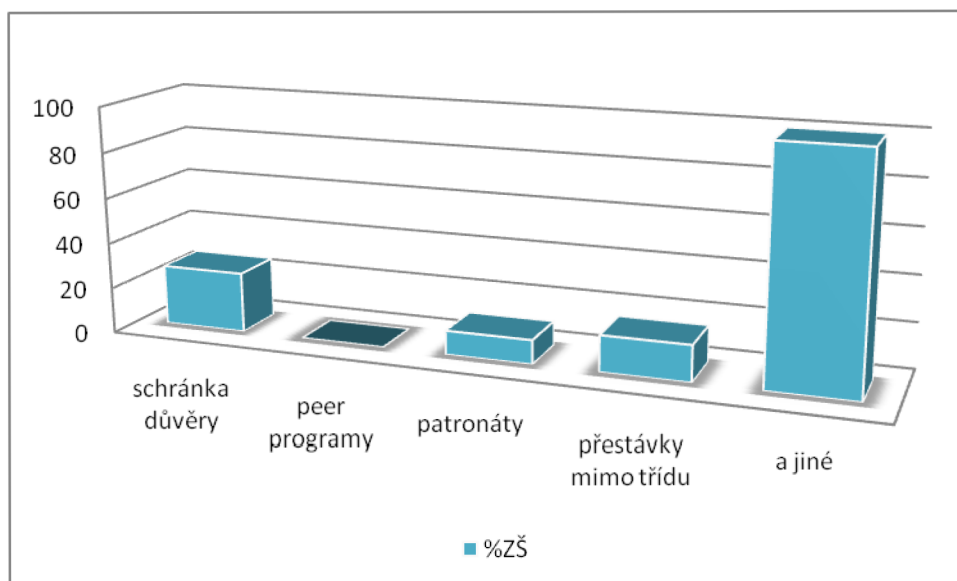

8. Využíváte na vaší škole nějaké metody pro prevenci šikanování?

Tabulka P.10 Metody prevence šikany

	% ZŠ
schránka důvěry	26,3
peer programy	0
patronáty	10,5
přestávky mimo třídu	15,8
a jiné	100

Graf P.8 Metody prevence šikany

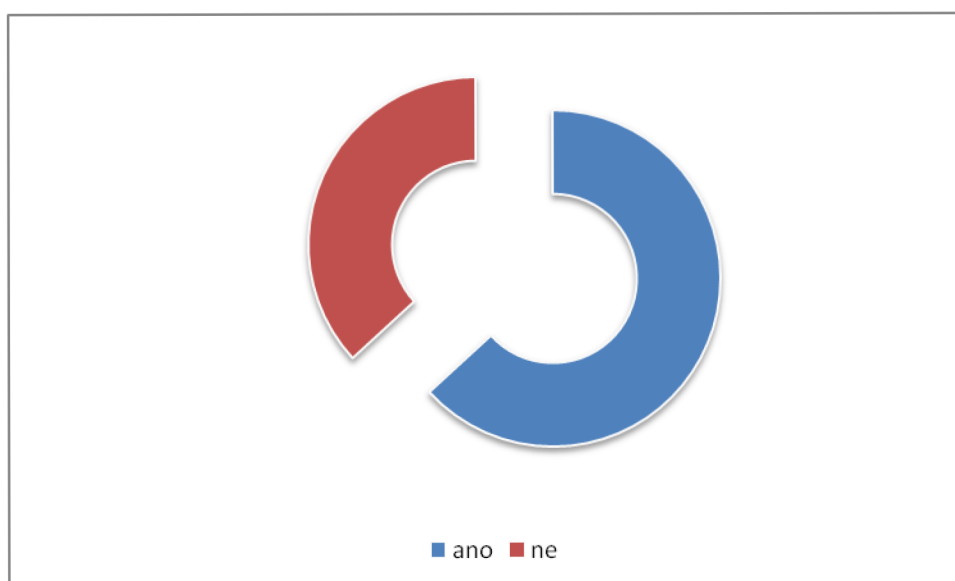

9. Myslíte si, že máte v současné době dostatek informací, abyste mohli včas rozpoznat příznaky šikanování?

Tabulka P.11 Dostatek informací o šikaně

	% ZŠ
ano	63,2
ne	36,8

Graf P.9

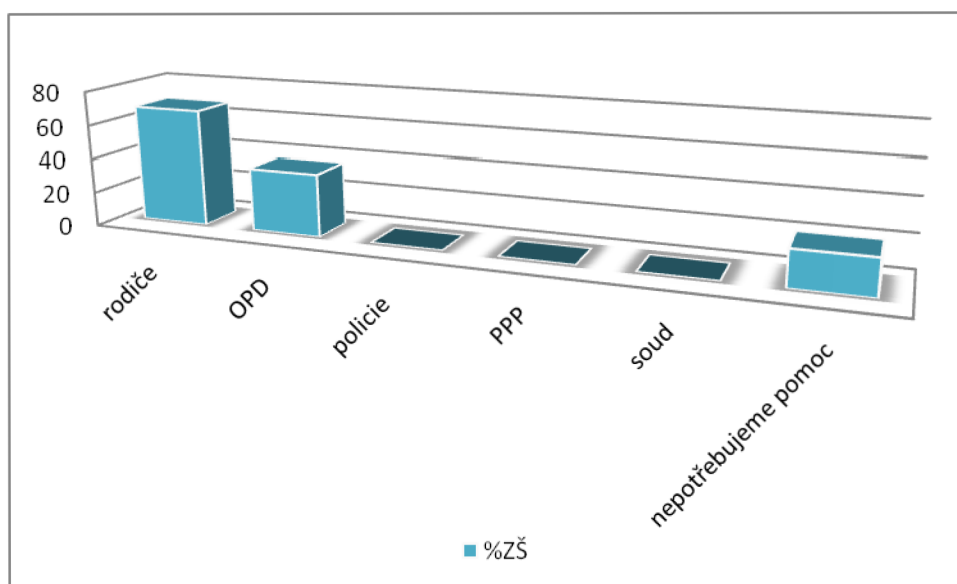
Dostatek informací o šikaně

10. Od koho byste uvítali větší pomoc při prevenci šikanování?

Tabulka P.12 Potřeba spolupráce při řešení šikany

	% ZŠ
rodiče	68,4
OPD	36,8
policie	0
PPP	0
soud	0
nepotřebujeme pomoc	21,1

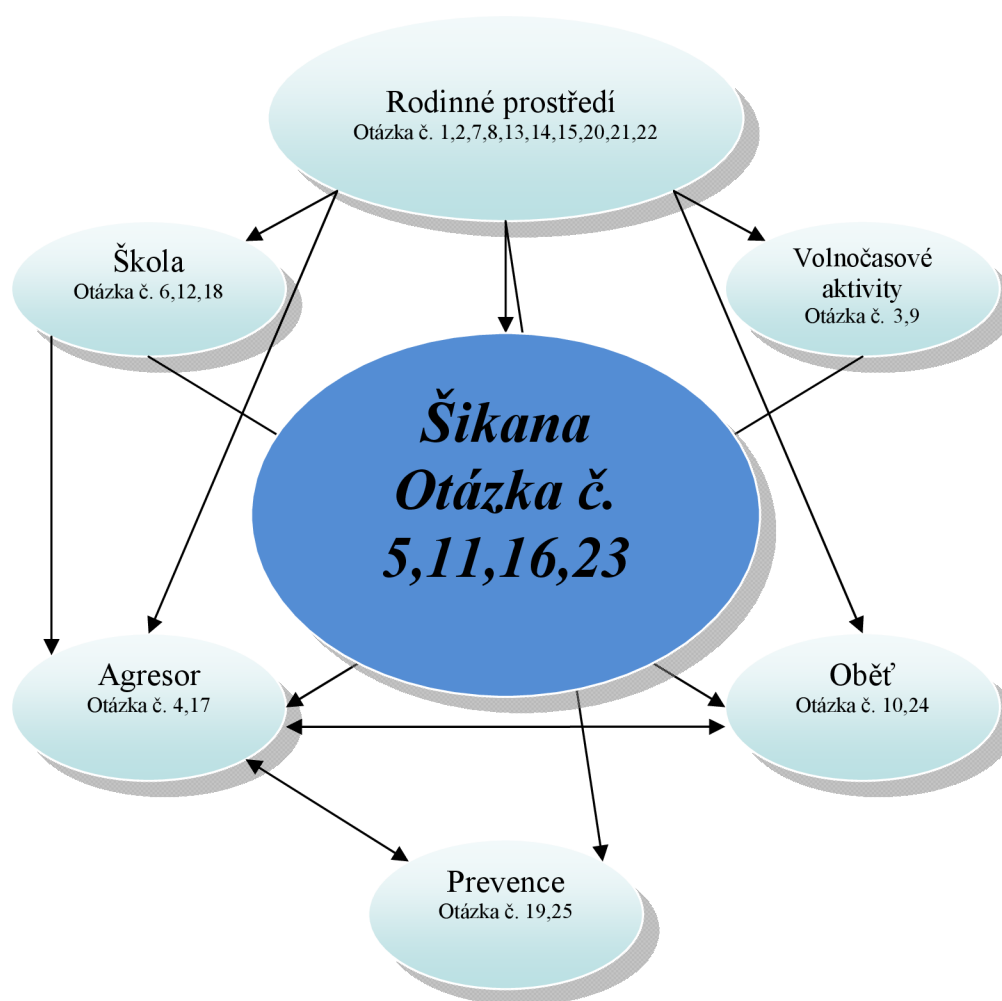
Graf P.10 Potřeba spolupráce při řešení šikany

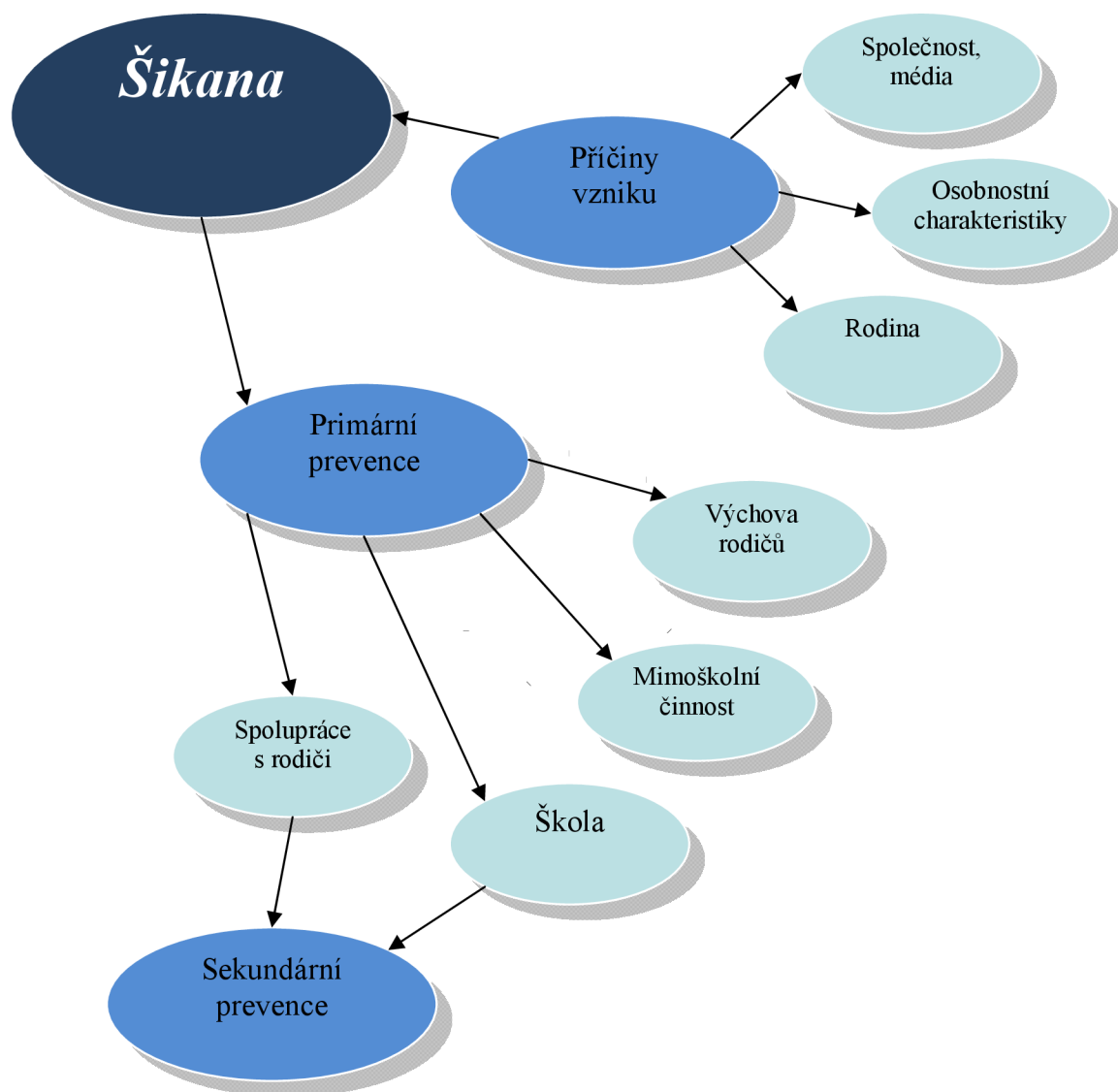
P. 11 Kategorizace odpovědí z provedeného interview

(zdroj: Vlastní zpracování)

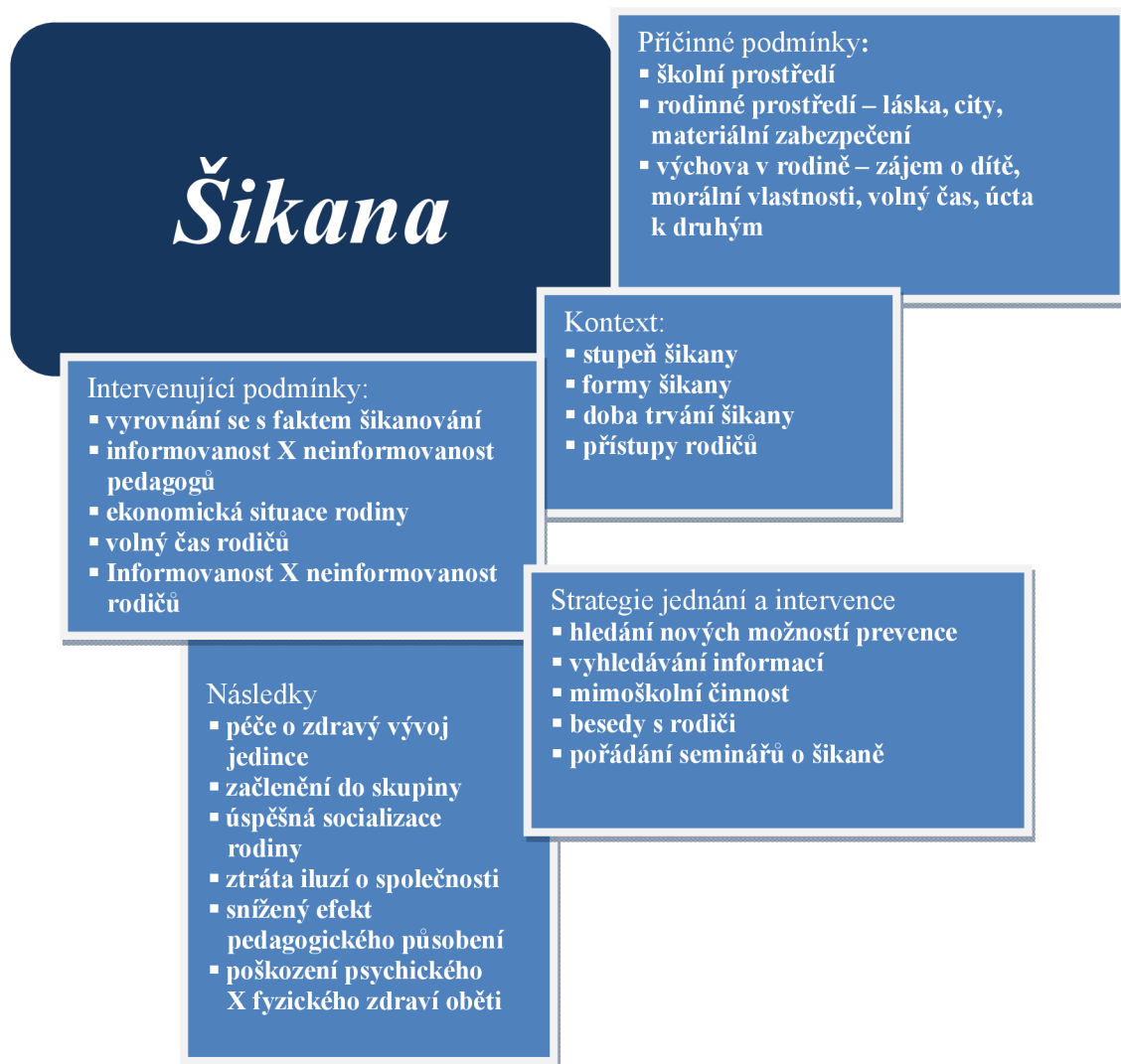
Selektivní kódování

Otevřené kódování

Axiální kódování

P.12 Dosud realizované programy proti šikaně v ČR

I když jsem se v průběhu své práce snažila upozornit na závažnost problému šikanování, který se zatím nesečkává s přílišnou snahou o řešení a nápravu, musím se zmínit o tom, že již existuje několik programů, jejichž cílem je snížit výskyt agresivity a násilí mezi dětmi a vzdělávat a vychovávat své žáky v prostředí pozitivních a zdravých vztahů. Jedná se o Školní program proti šikaně a o projekt Minimalizace šikany.

Školní program proti šikaně

Fojtíková (2005) tento program proti šikaně charakterizuje jako „specifický a celoškolský program po jehož zavedení klesla na druhém stupni školy po čtyřech měsících šikana o více než 40%“.

Základním východiskem pro tvorbu tohoto programu byla především teorie a metodika navržená Kolářem v knize *Bolest šikanování* (2001), další inspirací byl např. Sheffieldský program ve Velké Británii (Smith – Sharp, 1994) či Portlandský výchovný program proti šikanování v USA. Tento program počítá s první pomocí při řešení šikany, s minimální celkovou léčbou skupin, kterou nazývá Základní intervenční program, dále s pedagogickou komunitou, ve které je v organické podobě zapuštěn specifický program proti šikanování. A v neposlední řadě se systémovou sedmivrstevnou prevencí šikanování.²² Podle Koláře (2003), autor a realizátor programu, je nepodstatnější podmínkou efektivity tohoto programu celoškolský přístup k šikanování.²³ Úkolem programu je co nejdříve detektovat a účinně léčit případné onemocnění kolektivu. Za významné součásti tohoto programu, jenž má charakter sekundární prevence, lze podle Koláře (2001) považovat

- přítomnost specialisty pro prevenci šikanování
- domluva pedagogů, jak postupovat při řešení šikany
- monitorování výskytu šikanování
- režim proti šikanování (zahrnuje mimo jiné účinné dozory učitelů o přestávkách, na obědě, dále pak školní řád vytvořený ve spolupráci s žáky školy, školní schránku apod.)
- vhodný způsob seznámení rodičů s nekompromisním bojem školy proti šikaně

²² O té byla řeč v kapitole 4 týkající se prevence šikany jako o schématu prevence školních šikan.

²³ Podle autora v anglické literatuře nazývané též „celoškolní politika přístupu k šikaně“.

Minimalizace šikany aneb MIŠ

Cílem projektu je podle autorů (Poslání, 2006) „*najít cestu, jak účinně snížit výskyt šikany na škole a zároveň ji následně nabídnout k širokému použití na základních školách v celé ČR.*“ Projekt vznikl za podpory Nadace Eurotel, je koordinován občanským sdružením AISIS a jeho garanty jsou M. Kolář a. V. Kramerová²⁴.

Ke vzniku tohoto projektu vedl autory alarmující výskyt na školách, plynoucí z obecné neznalosti problematiky šikanování a také z nedostatečné připravenosti pedagogů šikanu řešit. Tento projekt se podle výkonného sdružení AISIS Milana Kotíka (in Minimalizace, 2006) klade tři základní cíle:

1. „pokusit se na několika desítkách škol čelit všem projevům šikany,
2. vědět, jsme k eliminaci šikany došli a
3. dokázat popsat cestu v uceleném vzdělávacím programu, který bude možno aplikovat na stovkách škol v ČR“.

Cíle programů proti šikaně

Na základě studia literatury a především poznatků z výzkumu jsem se pokusila navrhnout cíle, které by si tvůrci programů na ochranu žáků před šikanou měli stanovit. Jako hlavní cíl programu bych vymezila: *Minimalizovat výskyt agrese a násilí na školách a zajistit tak bezpečný přístup ke vzdělávání.* K naplnění tohoto cíle jsem učila následující dílčí kroky:

- podpora budování pozitivního sociálního klimatu v třídních kolektivech a s tím související vzdělávání pedagogů v oblasti práce s třídním kolektivem
- změna postoje zaměstnanců školy k šikanování (vzdělávání všech členů pedagogického sboru v problematice šikanování, získání specialistů pro práci se šikanou – školní psycholog)
- spolupráce s okolím školy (rodiče, specializovaná zařízení, ostatní školy)
- změna celkového přístupu školy k problematice šikany (zpracování tématu do školního vzdělávacího programu a do školního řádu)

²⁴ Více o garantech projektu MIŠ se čtenář může dozvědět na www.minimalizacesikany.cz v části Představení garantů.

11 Stat'

Název práce: *Problém šikany na základních školách v Děčíně*

Klíčová slova: *agrese, agresor, násilí, oběť, šikana, prevence*

1 Úvod

Každá základní škola se potýká s výskytem sociálně patologických jevů. Tyto jevy ohrožují žáky školy, mají vliv na jejich výchovu a výuku a tím také vliv na vývoj celé společnosti. Především však ohrožují zdravý vývoj žáků. K nejrozšířenějším jevům se řadí šikana, jejíž neřešení, stejně tak jako neodborná a neorganizovaná snaha o prevenci a řešení již propuknutých šikan má bohužel často nedozírné následky.

Pro svou diplomovou práci jsem zvolila téma šikany na základních školách a to proto, abych zjistila, zda se šikana na těchto školách vyskytuje, a pokud ano, jak s tímto problémem školy pracují a především, jak se jí snaží čelit.

Výzkumný cíl mé diplomové práce je zjistit, *zda jsou učitelé na základních školách v Děčíně dostatečně identifikováni s problémem šikana a zda je jejich názor na výskyt šikany totožný s názorem žáků a rodičů, jejichž děti se problém přímo dotýká*. Daný problém byl pak rozpracovávám do výzkumných otázek týkajících se přístupu pedagogů a žáků k této problematice.

Aplikační cíl je zaměřený jednak na podání stručného přehledu o šikaně jak pro učitele, tak pro veřejnost a jednak jako podkladový materiál pro tvorbu programů proti tomuto nezdravému jevu.

Práce je rozdělena do dvou hlavních částí a šesti oddílů. V teoretické části se věnuji základním informacím o šikanování. Seznámím čtenáře s definicí šikany a signály, které mohou upozornit na násilí ve školách, dále se zmiňuji o jeho formách a fázích. Pozornost věnuji také účastníkům šikany a následkům tohoto patologického jevu. Na závěr této části uvádím možnosti odhalení a zvláštní kapitola je věnována prevenci vzniku agrese a násilí mezi dětmi a existujícím programům proti šikaně. V empirické části své práce se zaměřuji na to, zda se šikana mezi žáky základních škol vůbec vyskytuje a jak sami učitelé a žáci vidí

šikanování na svých školách. Součástí práce jsou také přílohy, které rozšiřují poznatky o šikaně.

2 Obecné poznatky o šikaně

Šikana je považována za speciální formu agrese, deformuje vztahy mezi lidmi a její následky jsou dlouhodobé. V chování šikanujícího jsou přítomny agrese, manipulace s druhými, nedostatek vcítění do pocitů druhých. Často se zdá, že děti vymezují šikanování ve větším rozsahu, než jak jej často chápou dospělí. Proto máme-li úspěšně čelit šikanování, musíme si uvědomit, že chování, které by nám mohlo připadat neškodné či hravé, může znamenat něco zcela jiného pro dítě, které je zažívá. Čím je způsobeno, že se šikanování ve školách tak daří? Jedním z důvodů je skutečnost, že školní docházka je pro všechny děti povinná, kolektiv žáků je po několik let téměř beze změn. Agresor má čas poznat a zpracovat svoji oběť a přesvědčit sebe i okolí o své síle a chytrosti tak, že si je svým konáním jistý. Významným faktem je i postoj většiny pedagogických pracovníků, kteří jsou smířeni s tím, že šikanování na školách vždycky bylo a bude anebo si nepřipouštějí, že právě jejich škola by mohla být šikanou poznamenána. Případy šikanování bývají zlehčovány, násilí se nezřídka označuje jako nevinné „škádlení“ a je tolerováno. Škola nabízí tomuto jevu i prostory, nad kterými není dostatečný dozor a kde mohou agresori nerušeně provozovat svoji devastační činnost. Rostoucí počty případů šikanování jsou podmíněny i nízkou autoritou učitelů. Dítěti také rozhodně nepomáhá, je-li za opakující se drobné i závažnější přestupky trestáno poznámkami, brzy vůči tomuto způsobu potrestání otupí nejen dítě, ale i jeho rodiče. V neprospěch je také časté střídání učitelů, kteří nemají čas dostatečně dobře poznat kolektiv žáků a včas působit na problémové jedince.

Šikana se projevuje v několika formách. Rozlišují se tři základní formy šikany-fyzická, psychická a verbální. Jejich projevy se dále rozdělují na přímé a nepřímé. Tyto mohou vypovídat o tom, které dítě by se mohlo stát objektem šikanování. Přímé šikanování je doprovázeno fyzickým násilím a to i za použití zbraní, vydíráním, slovní agresí, zastrahováním oběti, krádežemi, ničením věcí, oběť je donucována posluhovat agresorům a vykonávat ponižující činnost. Nepřímé šikanování není hned na první pohled zřejmé. Oběť je zcela ignorována, je vyloučena za společných činností a her, ostatní ji za zády pomlouvají, posmívají se jí, vyprávějí si o ní a případně o její rodině smyšlené, ponižující historky.

Ačkoliv vypadají jednotlivé případy šikanování jako jednoduše řešitelné, ve skutečnosti se jedná o velmi složitý proces, který může procházet až pěti vývojovými stupni podle toho, jaké jsou podmínky pro jeho rozvoj. S každým stupněm agresivita narůstá a následky se zhoršují. Znalost vnitřního vývoje šikanování nám pak umožňuje respektovat stupně obtížnosti léčby, rozlišovat pomoc a promyšleně volit diagnostické a terapeutické postupy.

Hlavními protagonisty šikanování jsou útočníci, často označováni jako agresori, a oběti. Při obecném popisu osobností agresorů a obětí je třeba věnovat pozornost tomu, že každá „typologie“ v sobě vždycky nese jistou míru zjednodušení. Šikanování je především patologií vztahů a současně tím i patologií hodnot ve skupině, a protože skupiny jsou velmi rozmanité, jsou i osobnosti agresorů a obětí velmi různé. Pro šikanující děti je typická touha dominovat, ovládat druhé a bezohledně se prosazovat. Většina agresorů má horší prospěch, ale jsou dostatečně jistí a sebevědomí, aniž by k tomu potřebovali nadměrnou fyzickou výbavu. Agresorem se může stát i dítě slabé, ale chytré, které ke svým záměrům zneužívá méně chytrých jedinců ze svého okolí. Inteligence spojená s bezohledností a krutostí dokáže nahradit nedostatek tělesné síly. Obětí šikany se může stát prakticky kdokoli. Šikana hrozí například dítěti, které přijde jako nové do sehraného kolektivu. Není ani vzácností, že se dítě stane předmětem nepřátelství skupiny pro nějakou svou přednost. Může to být dítě přemýšlivé, příliš zralé a ušlechtilé na infantilní skopičiny svých spolužáků, pro svou povahovou jemnost nebo pro velmi dobrý vztah k některému učiteli

Co se týká následků, je nutné uvažovat, že šikanování působí dětem obrovskou bolest. Mají strach, jsou nešťastné, ztrácejí důvěru v druhé a nevěří si. Šikanování je jednoznačně destruktivním a patologickým jevem, s největším devastačním vlivem na oběť, ale postihuje i agresora a kolektiv žáků, ve kterém se šikana objevila.

2.1 Zvládání šikany

Žádné podezření na šikanu by nemělo být podceňováno ani zlehčováno. Cílem by naopak mělo být co nejdříve proti šikaně zakročit a zmírnit tak její následky. Je nanejvýš potřebné, aby co nejdříve došlo ke spolupráci mezi školou a rodinami žáků. Prvním krokem k řešení šikany ve škole je připuštění si možnosti její existence. K objevení a diagnostikování šikany slouží řada nástrojů, jejichž škála sahá od metod pozorování, včetně zaměření se na přímé a nepřímé znaky šikanování a včetně pořizování videozáznamů skrytou kamerou, přes

rozhovory až po dotazníky (určené jak pro učitele tak pro žáky) a jim blízké techniky, jako např. schránka důvěry, sociometrické šetření apod.

Zásah proti šikaně se mnohdy časově překrývá se stadiem vyšetřování. Všechny informace, které při vyšetřování získáme, jsou-li spolehlivé, vyžadují okamžitý čin. V tomto stádiu má svou úlohu jednak škola, jednak rodiče agresorů a rodiče obětí. Úkolem školy je především za každou cenu uchránit oběť před dalším hrubým násilím. Na druhou stranu však není nutno projevovat přehnaný soucit. Dětem, které se staly obětí šikany, je možno pomoci individuálním i skupinovým poradenstvím, které poskytneme jim i jejich rodičům.

2.2 Prevence šikany

Prevence šikany je na místě jak tam, kde k ní dosud nedochází, resp. kde nebyla zpozorována, tak i tam, kde k ní prokazatelně došlo, kdy byla uplatněna opatření k bezprostřední nápravě a kde jde nyní o odstranění hlubších příčiny a o to, aby se problémy neopakovaly. Škola by dětem kromě vzdělání měla totiž poskytovat také pocit bezpečí. Učitelé by měli znát své žáky tak, aby věděli, co od nich mohou očekávat, a aby mezi nimi byla vzájemná důvěra. Děti by měly mít jistotu, že se na svého učitele mohou obrátit s jakýmkoliv problémem.

V oblasti šikanování rozlišujeme dva druhy prevence a to primární prevence, která se uplatňuje v případech, kdy k šikaně dosud nedošlo. Spočívá hlavně v informovanosti dětí, rodičů a veřejnosti o šikaně a aktivitách školy. U dětí je třeba pěstovat zdravé sebevědomí, snažit se vést je k samostatnosti a vychovávat je k nebojácnosti. Sekundární prevence se uplatňuje v situacích, kdy již k šikaně došlo a kde je třeba zabránit tomu, aby se šikana opakovala. Patří sem včasná diagnostika, bezodkladné vyšetření šikany, pedagogická opatření a výchovná práce s agresory.

3 Analýza problému šikany na ZŠ v Děčíně

Analytickou jednotkou výzkumu jsou pedagogové a žáci základních škol v Děčíně. Zkoumaný vzorek tvoří respondenti rozdělení do čtyřech skupin. Jednu skupinu tvoří výchovní poradci základních škol v Děčíně, druhou skupinu žáci 6.ročníku druhého stupně těchto škol, třetí a čtvrtou skupinou jsou žáci postižení šikanou a jejich rodiče. Kritérium volby vhodných respondentů splňují právě výchovní poradci, jelikož jsou informováni o

chodu celé školy, účastní se řešení jednotlivých závažných výchovných problémů žáků a spolupracují za školu s odbornými institucemi. Žáci druhého stupně proto, že přechodem z prvního stupně vzniká žákům určitá volnost. Rodiče byli osloveni proto, abych zjistila zda vědí na koho se mohou s problémem obrátit, zda jim je pomoc a informace nabídnuta automaticky a zda existuje možnost propojení s odbornými institucemi.

Pro tuto analýzu byly vybrány 3 základní školy – jedna z nich je situována do příměstské čtvrti se sociálně znevýhodněným obyvatelstvem (rómské etnikum), další škola je typicky městská, situovaná do centru města a třetí škola je odlišná od ostatních svou sportovní specializací.

V rámci výzkumu, byla ke zjišťování dat použita jednak dotazníková metoda sběru dat, kdy jednotliví respondenti odpovídali na polouzavřené i otevřené otázky, a jednak strukturované interview, s tím, že respondentům byla v rámci odpovědí ponechána volnost.

4 Prezentace výsledků a interpretace

Cílem práce, který jsem si stanovila v úvodu, bylo zodpovězení

otázky zda jsou učitelé na základních školách v Děčíně dostatečně identifikováni s problémem šikana a zda je jejich názor na výskyt šikany totožný s názorem žáků a rodičů, jejichž děti se problémem šikany přímo dotýká. I přes názorovou různorodost se ukázalo, že se šikana na základních školách v Děčíně skutečně existuje. Většina dotazovaných žáků, téměř 70%, po přečtení definice šikany uvedené v dotazníku, uvedla, že se šikana na jejich škole vyskytuje. Což kromě jiného vyplývá i z rozhovoru s jednotlivými účastníky šikany. Naproti tomu, po přečtení stejné definice šikany, uvedla více jak polovina pedagogů, že šikanu na jejich škole vidí jen jako příležitostný jev anebo jej nevidí horší než v jaké podobě se vyskytuje na jiných školách, z čehož na druhou stranu vyplývá, že vědí, že se na jiných školách šikana objevuje. Zde se tedy nabízí otázka, co způsobilo různorodost jednotlivých dat? Jako první připadá v úvahu myšlenka informačního zkreslení ze strany jednotlivých aktérů v důsledku jejich zájmu. Může to být záměrné zatloukání agresorů, strach oběti přiznat se či „hra na mrtvého brouka“ ze strany pedagogů. Proč však učitelé zlehčují či popírají skutečnost, že se šikana na jejich škole vyskytuje? Odpověď na následující otázku lze vyvodit na základě následujících faktorů, které vyplynuly také z analýzy rozhovorů a dotazníků:

- a) Učitel o šikaně ve své třídě ví, ale nepřizná tuto skutečnost ani rodičům, ani svým kolegům, natož vedení školy, neboť v ní vidí své osobní selhání. Tím dochází k vytváření začarovaného kruhu, neboť, kde šikana oficiálně neexistuje, není třeba ji řešit.
- b) Zkušenost ukazuje a výpovědi obětí šikanování mi to potvrzují, že učitelé zasahují spíše v případech, kdy jde o fyzické násilí nebo ztrátu osobních věcí, než při incidentech týkajících se verbálních útoků. A tím se dostáváme k tomu, že učitelé na svých školách vidí šikanu jako příležitostný jev. Na obranu učitele ale musím říci, že to není nic divného, neboť dnešní děti mluví vesměs velmi vulgárně, a navíc je velmi obtížné prokazovat, že se skutečně jedná o cílené slovní šikanování.
- c) Pokud pedagog uvede, že se šikana na jejich škole nevyskytuje, nevzniká pro něho povinnost případem se zabývat, zajímat se o situaci jednotlivých aktérů. Současně pro něho nevzniká ani potřeba dalšího vzdělávání v oblasti řešení a prevence šikany.

Je třeba si uvědomit, že lhostejná či dokonce neexistující reakce na šikanu ze strany učitelů, ale i dalších osob, jejichž kompetencí je potlačování tohoto sociálně patologického jevu, je právě vodou na mlýn bujení šikany.

Dále se ukázalo, i přesto, že více jak polovina pedagogů uvedla neexistenci místa, kde by k šikanování mohlo docházet, že případy skrytého šikanování se v malém rozsahu objevují. O případech se pak nejčastěji dozvídají od svých kolegů učitelů nebo jsou upozorněni jiným žákem, který není ani obětí ani agresorem. Poměrně často jsou upozorňovány na neobvyklost chování rodiči postižených žáků a bohužel jen malé procento žáků se dokáže se svým problémem svěřit svému učiteli nebo jiné kompetentní osobě. Prevence tohoto jevu je zejména soustředěna do třídnických hodin. Nejčastější metodou prevence je pak užití „schránky důvěry“ a zvýšených dozorů nad žáky. Jiné metody buď nejsou užívány, nebo jen ve velmi malém měřítku. Přesto, že většina pedagogů se domnívá, že má dostatek informací k tomu, aby včas rozpoznala šikanování, více jak třetina dotázaných se přiznala, že jejich informace dostatečné nejsou.

Z rozhovorů s jednotlivými aktéry šikany a jejich rodiči, které byly směřovány na konkrétní indicie související právě s výskytem šikany, vyplynulo:

- 1) u první skupiny respondentů – agresorů, jsem se svými otázkami snažila podhalit rodinnou situaci z pohledu dětí, motivy jejich jednání a pocity ze svých činů. Na rodinné poměry si děti celkově nestěžují, jsou převážně spokojeni. Jejich záliby jsou nevyhraněné, své finanční možnosti vidí jako nedostatečné, problémy společně s rodiči neprobírají. Citové prožívání je na velmi nízké úrovni. Šikanu jako jev nechápu z hlediska patologického chování, problém bagatelizují, chápou je jako jakýkoliv jiný prohřešek, stejně tak přijímají kritiku svých učitelů a formy potrestání. Ze všech těchto aspektů vyplývá, že důvodem vzniku konkrétních případů šikany je celkový nekritický, nepřiměřený až chladný přístup rodičů k výchově svých dětí. Agresori jsou citově chladní a zanedbaní, možná i nevyzrálí, mají slabé prožitky a mnohdy jsou arogantní. Tyto vlastnosti se, dle mého názoru, velkou měrou zasloužily zásadním způsobem o vznik šikany;
- 2) druhou skupinu respondentů tvořili šikanovaní žáci – oběti. I zde jsem se svými otázkami snažila zjistit rodinnou anamnézu, objasnit vztahy mezi rodiči a dětmi, celkovou osobní situaci dětí a projevy, které by mohly vyvolat zájem agresora o jejich osobu. Respondenti hodnotí celkovou rodinnou situaci velmi kladně, prostředí v rodině jako laskavé, založené na lásce a porozumění. Finanční i materiální zajištění považují za dostatečné. Jejich záliby jsou velmi vyhraněné. Problémy, které se vyskytují na úrovni jejich věku, řeší ve spolupráci s rodiči. O svých problémech mluví téměř otevřeně, jednání vedoucí agresory k šikaně však nechápu. Na jejich prospěch či chování zatím nemá šikana žádný vliv. Avšak ve škole děti evidentně citově strádají, straní se kolektivu, fixují se zejména na své rodiče;
- 3) třetí skupinou respondentů byli rodiče dětí – agresorů. Je zajímavé, že stejně jako samotní agresori, tak i jejich rodiče hodnotí rodinné prostředí a vztahy v něm jako zcela běžné, nevymykající se ustáleným normám. Přitom je zcela evidentní, že jejich přístupy k výchově jsou nedostatečné. Volný čas svým dětem téměř nevěnují, zdůvodňují to pracovní vytížeností. Šikanu ve své podstatě bagatelizují a jako problému jí nepřikládají význam. Spolupráci se školou se nebrání, jako předpoklad jejího úspěšného fungování však uvádí aktivní přístup školy;

- 4) odpovědi rodičů obětí, čtvrté skupiny respondentů, jsou prakticky velmi rozdílné. Evidentní je snaha o vytvoření takového rodinného prostředí, které zaručuje výchovu k lásce a porozumění. Svůj volný čas věnují dětem, povídají si s nimi o jejich problémech, snaží se je urovnat. O šikanování vědí, avšak nechápou důvody, které k tomu druhou stranu vedou. Přístup školy je z jejich strany kritizován, na druhou stranu chápou, že úzká spolupráce mezi nimi a školou může být jednou z možností, která by mohla pomoci k odstranění tohoto závažného celospolečenského problému.

Výše uvedené závěry ukazují na podceňování šikany ze strany pedagogů jako sociálně patologického jevu na školách. Potvrdilo se tak mé očekávání, že učitelé nejsou dostatečně ztotožněny s problémem šikany na svých školách, na rozdíl od žáků si nepřipouští její výskyt či tento problém habitualizují.

5 Závěr

Dle výsledků analýzy problému agrese a násilí mezi žáky základních škol spatřuji největší nedostatky ve čtyřech oblastech – nedostatečná informovanost žáků a veřejnosti o tom, co dělat, když se stanou obětí šikany nebo jejími svědky; podceňování šikany ze strany pedagogů; nepřipravenost učitelů s šikanou pracovat a úspěšně jí předcházet; nedostatečná spolupráce školy a rodičů.

Problém šikany se dotýká všech škol, ačkoliv ne každá škola si tuto skutečnost dokáže přiznat anebo na šikanu nahlíží jako na běžnou, organickou součást školního života. Pokud se ovšem nějaký jev považuje za běžný či normální, absentuje zde snaha o jeho řešení. Proto základním předpokladem řešení šikany je změna pohledu na tento projev sociálně patologického chování a jeho závažnost. Řešení tohoto problému by mělo být především záležitostí pedagogického sboru a vedení školy. Kromě zvyšování odbornosti formou výcviku zaměřeného na řešení problému, aplikaci metod a postupů, je rovněž žádoucí uplatňovat systémový přístup, který bude jednak směřovat více pod povrch života třídy jako sociální skupiny a jednak do svého procesu působení zapojí rodiče a další zainteresované osoby a instituce. Z jednotlivých opatření je třeba „namíchat“ systémový „antišikanový koktejl.“

